

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De Joodse notaris en de beschuldiging van verraad

Kritische analyse van argumentatie en brongebruik in Het verraad van Anne Frank

Wallet, B.T.; Vastenhout, L.F.; van der Boom, Bart; van den Boomgaard, Paulien; Schütz, Raymund; Hermans, Aldrik

Publication date

2022

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wallet, B. T., Vastenhout, L. F., van der Boom, B., van den Boomgaard, P., Schütz, R., & Hermans, A. (2022). *De Joodse notaris en de beschuldiging van verraad: Kritische analyse van argumentatie en brongebruik in Het verraad van Anne Frank*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Rapport

De Joodse notaris en de beschuldiging van verraad

Kritische analyse van argumentatie en brongebruik in

Het verraad van Anne Frank

Prof. dr. Bart Wallet

Dr. Petra van den Boomgaard

Dr. Bart van der Boom

Dr. Raymund Schütz

Dr. Laurien Vastenhout

Aaldrik Hermans MA

Amsterdam, maart 2022

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Kritiek	5
Dit rapport	6
Hoofdstuk 1: Arnold van den Bergh, een profiel – Bart Wallet	7
1.1 Van den Bergh volgens het CCT	7
1.2 Van den Bergh als familieman.....	8
1.3 Van den Berghs positie binnen de Joodse gemeenschap	9
1.4 Van den Bergh tijdens oorlogstijd	10
Hoofdstuk 2: De ambtsvervulling van notaris Arnold van den Bergh – Raymund Schütz.....	12
2.1 De rol van Van den Bergh in de Joodse gemeenschap	12
2.2 Het ontslag van de Joodse notarissen.....	14
2.3 De opvolgers: eerst Schepers, daarna Overberg	15
2.4 De kwestie J. Goudstikker Kunsthandel N.V.	16
2.5 De kunsthandel Goudstikker tijdens de bezetting.....	18
2.6 Notaris Van den Bergh en de liquidatie van Goudstikker N.V.	18
2.7 Kunstwerken van Van den Bergh	20
2.8 Financiële belangen en verdiensten	20
Conclusie	21
Hoofdstuk 3: Van den Bergh en de Calmeyer procedure – Petra van den Boomgaard	23
3.1 Registratie	23
3.2 Sperrren	25
3.3 Fraude.....	26
Conclusie	30
Hoofdstuk 4: Van den Bergh en de Joodse Raad – Bart van der Boom en Laurien Vastenhout	31
4.1 De rol van Van den Bergh in de Joodse Raad.....	32
4.2 Het CCT en de Joodse Raad.....	34
Hoofdstuk 5: Van den Bergh en het verraad – Bart van der Boom en Laurien Vastenhout	36
5.1 Het briefje.....	36

5.2.1 De 'lijsten': De Contactafdeling	39
5.2.2 De 'lijsten': de bekentenis van Henn	42
5.2.3 De 'lijsten': Pollak	43
5.3 Het telefoontje	45
5.4 De kennis van Otto Frank en Miep Gies	46
Conclusie	48
Hoofdstuk 6: De onderduik van de familie Van den Bergh – Aaldrik Hermans	50
6.1 Het laatste oorlogsjaar volgens het CCT	50
6.2 De onderduik van de dochters	51
6.3 De onderduik van Van den Bergh en zijn vrouw	53
Conclusie	53
Hoofdstuk 7: Arnold van den Bergh en de wederopbouw van Joods Amsterdam – Bart Wallet	55
7.1 Joodse wederopbouw	55
7.2 Joodse Ereiraad	56
Conclusie	58
Conclusie	60
Methode en werkwijze	60
Inhoudelijke kritiek.....	61
Bijlage: Tijdlijn	65
Bronnen	68
Archivalia	68
Media	69
Literatuur.....	69
Auteurs	71

Inleiding

Op 17 januari 2022 werd met een strakke mediacampagne, omgeven door strenge embargoregels, een geruchtmakend boek gelanceerd: *Het verraad van Anne Frank: Het baanbrekende onderzoek van een internationaal coldcaseteam in Nederland*. Het coldcaseteam (verder: CCT) kwam naar buiten met het nieuws dat het met een zeer grote waarschijnlijkheid – precies gekwantificeerd op 85-87% - de verrader kon aanwijzen die verantwoordelijk was voor de inval in het Achterhuis. De Canadese bestsellerauteur Rosemary Sullivan, zelf niet betrokken bij het onderzoek, had het bijbehorende boek geschreven, dat het midden houdt tussen een journalistieke reportage van een speurtocht en het eigenlijke onderzoek.¹

Het doel wordt in het begin van het boek direct duidelijk neergezet: het is onbevredigend dat tot dusver het raadsel niet is opgelost wie de locatie van het Achterhuis heeft verraden, waardoor het tot een inval kwam op 4 augustus 1944. Een keur aan historici en journalisten had zich hier al eerder over gebogen, en gerenommeerde instituten als het NIOD en de Anne Frank Stichting hadden er onderzoek naar laten doen. Daarin waren uiteenlopende theorieën ontwikkeld over het verraad, waarbij verschillende personen als mogelijke verrader zijn genoemd. Ook was de theorie gelanceerd dat er helemaal geen sprake was van verraad, maar de inval gerelateerd was aan een andere zaak en de onderduikers in het Achterhuis bij toeval werden ontdekt. Geen van deze theorieën is vooralsnog bewezen. Het CCT betoogde dat nog nooit goed onderzoek was gedaan en dat was vreemd, omdat het de meest gestelde vraag is van bezoekers van het Anne Frank Huis.² Nu moest het tot een doorbraak komen. Dit zou mogelijk zijn door geen klassiek historisch onderzoek te doen, zoals eerder was gebeurd, maar door het ‘verraad van het Achterhuis’ als een cold case te zien, die met een forensische methode opgelost gaat worden. Het idee was dat ‘een multidisciplinair onderzoeksteam’ met een politieonderzoek waarbij nieuwe opsporingstechnieken en Artificial Intelligence (AI) werd ingezet, tot nieuwe inzichten en een doorbraak kon leiden.³

Het eerste deel van het boek bestaat uit de toetsing van de verschillende scenario’s, waarbij de argumentatie van eerdere auteurs kritisch tegen het licht wordt gehouden. Dit levert op punten ook nieuwe informatie op en sommige van de AI-methoden lijken hier hun vruchten af te werpen. De gedrevenheid en de speurzinnigheid van het CCT wordt hier duidelijk. In het laatste deel van het boek gaat het CCT een eigen theorie ontwikkelen op basis van het laatst overgebleven scenario. Hierin wordt de Joodse notaris Arnold van den Bergh aangewezen als de meest waarschijnlijke verrader van het Achterhuis – en tegelijkertijd van nog tal van andere onderduikadressen.

¹ Rosemary Sullivan, *Het verraad van Anne Frank: Het baanbrekende onderzoek van een internationaal coldcaseteam in Nederland*, vert. Hans E. van Riemsijk en Marijke Gheeraert (Amsterdam 2022)

² Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 9, 11.

³ Ibid. 12.

Kritiek

Na de lancering van het boek kwam met name in Nederland en Duitsland de kritiek al snel los.⁴ Die was tweeledig. Ten eerste betrof dat de wijze van argumentatie. In het boek is sprake van een patroon waarbij door het CCT aannames worden gedaan, die even later voor waar worden gehouden en vervolgens als bouwsteen voor een volgende argumentatieve stap worden gebruikt. Hierdoor wordt het geheel een wankel kaartenhuis, waarbij als één stap niet blijkt te kloppen, de volgende kaarten ook omvallen. Bovendien gaat het niet om een enkel argument dat speculatief is, maar betreft dit vrijwel alle stappen in het proces. Een drogreden als het argumentum e silentio wordt ook regelmatig ingezet. Op het moment dat het CCT ergens geen informatie over heeft – bijvoorbeeld over de verblijfplaats van Van den Bergh van februari 1944 tot aan de bevrijding in mei 1945 – wordt uit deze ‘stilte’, in combinatie met het feit dat Van den Bergh de oorlog heeft overleefd, geconcludeerd dat dit verdacht is. Het ontbreken van bewijsmateriaal wordt hiermee een argument om Van den Bergh verdacht te maken en als verrader te positioneren voor het verraad van het Achterhuis in augustus 1944 – ook al is niets bekend over de verblijfplaats en de gedragingen van de notaris in de maanden sinds februari 1944.

Ten tweede richtte de kritiek zich op de inhoud. De context van de oorlog en naoorlogse periode, zo betoogden de critici, bleek slecht begrepen te zijn door het CCT, waardoor er tal van foutieve interpretaties zijn ontstaan. Zo waren de belangrijkste bewijzen die het CCT opvoerde, een afschrift van een ongedateerd anoniem briefje waarin Van den Bergh werd beschuldigd en een verklaring van een Duitse vertaler, zonder al te veel kritische analyse voor waar aangenomen. De directe historische context van de naoorlogse periode, waarin tal van roddels en beschuldigingen de ronde deden, werd niet meegewogen. Cruciale bronnen waren niet of nauwelijks aan bronnenkritiek onderworpen en bleken vaak verkeerd te zijn gelezen of geïnterpreteerd.

Het CCT reageerde hierop in een aantal ‘rebuttals’ op zijn website door het herhalen van de eigen standpunten, zonder daarbij in te gaan op de kritiek op de argumentatie of de inhoudelijke bezwaren. Integendeel, het probeerde zich daar zelfs aan te onttrekken door te beweren dat het geen wetenschappelijk onderzoek had verricht, maar een forensisch onderzoek.⁵ Dat mag zo zijn, maar ook forensische bewijsvoering zal uiteraard uiteindelijk de toets van de wetenschappelijke kritiek moeten doorstaan.

⁴ Zie onder meer: Felix Bohr, ‘Historiker sprechen von “verleumderischem Unsinn”’, *Der Spiegel*, 18 januari 2022; Bart van der Boom, ‘Het beeld van de oorlog. De Joodse Raad als zondebok’, *De Groene Amsterdammer*, 26 januari 2022; Bart F.M. Droog, <https://reportersonline.nl/de-canard-van-het-verraad-van-anne-frank-de-tweede-wereldoorlog-als-industrie-3/> en daaropvolgende blogs; Natasha Gerson, ‘Het briefje, de bronnen en de bewijslast’, *De Groene Amsterdammer*, 15 februari 2022; Christoph Gunkel e.a., ‘Warum Anne Franks Verräter vermutlich keiner war. Hinterhaus-Versteck in Amsterdam’, *Der Spiegel*, 25 januari 2022; Sven Felix Kellerhoff, ‘Was an den Enthüllungen über den Verräter noch alles nicht stimmt’, *Welt*, 17 februari 2022; Bas Kromhout, ‘Onderzoeker Joodse Raad: Verraadtheorie Anne Frank is ‘lasterlijke onzin’’, *Historisch Nieuwsblad*, 17 januari 2022; Bart Wallet, ‘Beschuldiging in verraadzaak Anne Frank wankel kaartenhuis’, *Reformatorisch Dagblad*, 21 januari 2022.

⁵ Vince Pankoke, ‘Rebuttal statement’, 3-2-2022, 9-2-2022, 22-2-2022, <https://www.coldcasediary.com/press/>.

Dit rapport

Het boek van Sullivan heeft geleid tot veel verwarring en tal van vragen opgeroepen. De naam van Arnold van den Bergh is inmiddels de hele wereld overgegaan als de meest waarschijnlijke verrader van het Achterhuis. Gezien het gewicht van het Anne Frank-verhaal als het centrale, iconische verhaal van de Holocaust, waardoor Van den Bergh nu gepositioneerd is als de archetypische verrader, hebben wij als historici besloten tot het vervaardigen van dit rapport. Elk van ons is gespecialiseerd in een aspect van deze geschiedenis en daardoor vertrouwd met de relevante bronnen en de directe historische context. Gezien de korte tijd waarin dit onderzoek kon plaatsvinden, hebben we besloten om ons te concentreren op de casus-Van den Bergh. Dit rapport reconstrueert het leven van Van den Bergh op basis van al het nu beschikbare bronnenmateriaal en toetst de visie van het CCT daaraan, waarbij wij tot de conclusie komen dat zijn veroordeling geen grond vindt in het beschikbare bronnenmateriaal. Wij maken duidelijk hoe problematisch de omgang met historische bronnen is door het CCT, hoezeer historische kennis over de periode 1930-1950 mankeert en hoe dit ertoe leidt dat in het geval van Van den Bergh een reeks onterechte gevolgtrekkingen wordt gemaakt.

Onze opzet is door dit rapport duidelijk te maken dat de beschuldiging jegens Van den Bergh niet overtuigend is. Bovendien is het ons oogmerk dat het debat over de Holocaust en de positie van Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog niet met al te gemakzuchtige hedendaagse blik wordt gevoerd, maar met respect voor de historische context en met nuance. Want alleen zo kunnen we recht doen aan het verleden en recht doen aan de mensen in het verleden. Inclusief notaris Arnold van den Bergh.

De opbouw van ons rapport is tegelijkertijd chronologisch en thematisch. Per hoofdstuk wordt een deelaspect uitgediept, waarbij de visie van het CCT in kaart wordt gebracht, de bronnen worden gepresenteerd en geanalyseerd en conclusies worden getrokken. Per thema wordt soms van de chronologische lijn afgeweken om de deelargumentatie goed af te ronden.

Bij dit onderzoek hebben wij op allerlei manieren ondersteuning gekregen van collega's en vanuit het bredere publiek. Wij danken de archiefinstellingen Nationaal Archief te 's-Gravenhage, het Noord-Hollands Archief, het NIOD, het Stadsarchief Amsterdam, het Stadsarchief Rotterdam en de SVB. Daarnaast hebben wij goede input gekregen en/of zijn delen van dit rapport besproken met Myriam Everard, Ilias Frieling, Natasha Gerson, Mirjam de Gorter, Jelly Posthumus, Elise Tak, Rian Verhoeven, Wouter Veraart en Ruben Vis. Dit rapport heeft tevens peer review ondergaan en van de opmerkingen die daaruit gekomen zijn, hebben wij dankbaar gebruikgemaakt. Uiteraard dragen wij als historici de verantwoordelijkheid voor de inhoud van dit rapport.

Hoofdstuk 1: Arnold van den Bergh, een profiel

Bart Wallet

Dit eerste hoofdstuk concentreert zich op de persoon van Arnold van den Bergh. Wie was hij? En in hoeverre spoort dat met het beeld dat het CCT van hem schetst? Dit profiel is een vitaal onderdeel om vervolgens Van den Berghs positie en handelswijze tijdens de Tweede Wereldoorlog goed te kunnen plaatsen.

1.1 Van den Bergh volgens het CCT

In het boek van Sullivan wordt Van den Bergh kort geïntroduceerd als ‘de grootste en succesvolste’ van de zeven Joodse notarissen in vooroorlogs Amsterdam. Hij wordt getypeerd als een vermogend man, bedaard en zelfverzekerd, die in luxe leeft in zijn elegante villa met zeventiende- en achttiende-eeuwse schilderijen.⁶ Dat beeld wordt gaandeweg in het boek verder ingevuld: hij is ‘listig’ en ‘intelligent’ en weet in oorlogstijd, onder meer als notaris van Goudstikker en als lid van de Joodse Raad, connecties te krijgen met ‘prominente nazi’s’.⁷ Door die ‘invloedrijke connecties binnen de nazihierarchie’ zou hij zich hebben verzekerd van de Calmeyer-status, maar hij was ‘niet zo naïef om een nazi te vertrouwen’.⁸

Getuigen die Van den Bergh karakteriseren als iemand die tijdens de oorlog ‘goed’ was, worden door het CCT zonder argumentatie terzijde geschoven.⁹ Dat was hij, volgens het CCT, namelijk niet, want hij wordt aangewezen als verrader van het Achterhuis en nog talloze andere onderduikadressen. Het boek tekent Van den Bergh als iemand ‘in een duivels dilemma door omstandigheden die hem niet konden worden aangerekend’ en die ‘onder druk (...) misschien de gevolgen van zijn daden niet volledig [heeft] overzien.’ Hij zou het verraad niet uit ‘boosaardigheid of geldzucht’ hebben gepleegd, maar om zijn gezin te redden. De slag om de arm bij het aanwijzen van Van den Bergh als de verrader, die eerder in het boek nog enigszins werd aangehouden, is op de laatste bladzijden verdwenen: ‘Hij redde zijn gezin door adressen door te geven aan de SD, waaronder de Prinsengracht 263.’¹⁰

Het beeld dat van Arnold van den Bergh uit het boek naar voren komt, is dat van een rijke, intelligente en listige man die in oorlogstijd hooggeplaatste nazicontacten koesterde en die aanwendde om zichzelf en zijn gezin te redden. Uit de historische reconstructie die wij in het kader van dit rapport hebben gemaakt, komt echter een heel ander beeld naar voren van a) de

⁶ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 258.

⁷ Ibid., 261, 265, 293.

⁸ Ibid., 266, 293.

⁹ Ibid., 278.

¹⁰ Ibid., 315.

persoonlijkheid van Van den Bergh; en b) de vermeende connecties met hooggeplaatste nazi's tijdens oorlogstijd (zie hiervoor de hoofdstukken over Calmeyer, Goudstikker en over Het verraad).

Voor een goed begrip van Arnold van den Bergh en zijn gang door de oorlog, zijn drie factoren van belang: 1) Van den Berghs sterke familiebanden; 2) zijn positie als notaris van veel Joodse Amsterdammers en 3) zijn inzet voor de Joodse sociale zorg.

1.2 Van den Bergh als familieman

Arnold van den Bergh is in 1886 in Oss geboren. De achternaam Van den Bergh is onlosmakelijk met Oss verbonden. De stamvader Zadok van den Bergh (1769-1857) was in het naburige dorp Geffen begonnen met een winkel in textiel en koloniale waren. Doordat hij van boeren als ruilmiddel boter kreeg, werd hij ook actief in de boterhandel. Zijn nazaten zetten de verschillende bedrijfstakken afzonderlijk voort en sindsdien zijn er twee grote, maar verwante families Van den Bergh: de Unilever-Van den Berghs en de Bergoss-Van den Berghs. Zoon Simon werd een van de pioniers van de margarine in Europa en bouwde met zijn kinderen aan een netwerk van margarinefabrieken, dat mede de basis vormde van het in 1930 opgerichte Unilever. Een andere zoon, Daniël, bleef op textiel inzetten en legde de grondslag voor wat de Koninklijke Tapijtfabrieken Bergoss N.V. werd. Deze Daniël was de grootvader van Arnold.¹¹

Van den Bergh werd geboren in een gezin met zes kinderen, vier jongens en twee meisjes. Uit familie verhalen valt op te maken dat het om een hechte familie ging, waar de onderlinge contacten nauw bleven ook nadat ieder een eigen gezin had gesticht. In een poesiealbum van een nichtje schreef hij een persoonlijk gedicht en zijn foto duikt op in het familiealbum.¹² Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog zijn Arnolds ouders al overleden, evenals zijn oudste twee broers en een zwager. Een deel van de familie was inmiddels naar het buitenland geëmigreerd, zijn zus Henriëtte al in 1927 naar Groot-Brittannië en schoonzus Clementine met haar twee zoons net op tijd in 1939 naar de Verenigde Staten. Voor zijn broer Daniël, zus Bertha, schoonzussen Rosetta en Betje en zijn neven en nichten zou Van den Bergh zich in de oorlog bijzonder verantwoordelijk voelen.¹³

Arnold van den Bergh werd bewust-Joods opgevoed en trouwde binnen de eigen gemeenschap met Auguste (Guusje) Kan (1899), een fabrikantendochter uit Oldenzaal. Ook met de broer en zus van Guusje, Max en Johanna, waren de contacten warm. Die familiecontacten werden ook overgedragen aan de drie dochters die Arnold en Guusje kregen: de tweeling Emma en Esther (1921) en de jongste, Anne Marie (1929). Vanaf 1921 woonde het gezin in Amsterdam,

¹¹ J. Becker, *Het smouse kerkhoff te Geffen 1693-1908* (Uden 1987) 41-57; Bart Wallet, *Ontkomen. Het vluchtverhaal van Albert en Ella Andriessse-van den Bergh 1940-1941* (Utrecht 2019) 65-67.

¹² Privécollectie Elise Tak, poesiealbum Cornelia van den Bergh en fotoalbum.

¹³ Genealogische informatie gebaseerd op persoons- en gezinskaarten uit het Stadsarchief Amsterdam. Familie verhalen gebaseerd op informatie van Mirjam de Gorter en Elise Tak.

waar in 1929 de begane grond van het pand Oranje Nassaulaan 60 werd betrokken. Op de verdiepingen daarboven woonden anderen.¹⁴

1.3 Van den Berghs positie binnen de Joodse gemeenschap

Hoewel Van den Bergh geen geboren en getogen Amsterdammer was, wist hij zich al snel een vaste positie te verwerven in de stedelijke samenleving en binnen de Joodse gemeenschap. Dat heeft zowel met zijn functie als notaris te maken als met zijn grote inzet voor het gemeenschapsleven en in het bijzonder de zorg en het sociale werk. In het vooroorlogse Amsterdam werden notarissen vaak op levensbeschouwelijke achtergrond gekozen, waardoor het kantoor dat Van den Bergh sinds 1923 voerde, vooral veel Joodse cliënten had. Dat werd nog versterkt door de locatie van het kantoor, eerst aan de Sarphatistraat, later op het Westeinde, beide locaties in of dichtbij wijken met relatief veel Joodse bewoners. Het notarieel archief van het notaris kantoor Van den Bergh van 1926 tot 1935 is in het Stadsarchief Amsterdam in te zien. Een steekproef in het repertorium en de akten toont aan dat een grote diversiteit aan Joodse verenigingen, stichtingen, organisaties en individuele personen de weg naar Van den Bergh wisten te vinden. Tegelijkertijd had het kantoor ook niet-Joodse cliënten en ook het verdere personeel was gemengd samengesteld.¹⁵ Het kantoor was succesvol en vanaf 1938 had Van den Bergh als partner de eveneens Joodse Eduard Spier, een verbintenis die tot Van den Berghs dood in 1950 voortgezet zou worden. Als notaris behoorde Van den Bergh in vooroorlogs Amsterdam tot de notabelen en genoot hij een goed inkomen.

Van den Bergh was lid van de grootste Joodse gemeente van Nederland, de orthodoxe Asjkenazische Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge Amsterdam. Binnen die gemeente en daarbuiten zette hij zich met name in voor de Joodse sociale zorg. Zo was hij bestuurder van het Nederlands Israëlitisch Armbestuur (NIA), dat verantwoordelijk was voor de uitgebreide armenzorg onder het omvangrijke Joodse proletariaat. Het NIA leverde materiële steun aan armen en had een netwerk van eigen voorzieningen, uiteenlopend van een Oude mannen- en vrouwenhuis tot het paradepaardje, het Nederlands Israëlitisch Ziekenhuis (NIZ). Het bestuur van de NIA was daarmee een verantwoordelijke functie, waarvoor louter personen uit de gemeenschap in aanmerking kwamen die breed gerespecteerd werden en onkreukbaar waren. Andere functies liggen in hoge mate in het verlengde hiervan, zoals zijn betrokkenheid bij het Tehuis voor Werkloze Joodsche Jongeren, de Maatschappij tot Nut der Israëlieten en de Rudelsheim Stichting voor geestelijk gehandicapten. In de jaren 1930 engageerde hij zich ook met de Duits-Joodse vluchtelingen die naar Nederland kwamen. Hij was lid van het Comité voor steun aan in Nederland verblijvende buitenlandse Joden.¹⁶

¹⁴ Stadsarchief Amsterdam, gezinskaart Arnold van den Bergh en woningkaarten Oranje Nassaulaan 60.

¹⁵ SAA, archief 30642, inv.nrs. 2960-3027.

¹⁶ Collectie Joods Museum Amsterdam, D000833, instructies voor Comité voor Bijzondere Joodsche Belangen, 12 september 1940.

1.4 Van den Bergh tijdens oorlogstijd

Mede door zijn contacten met Duits-Joodse vluchtelingen zal Van den Bergh zich weinig illusies hebben gemaakt toen nazi-Duitsland in de meidagen van 1940 Nederland aanviel. Samen met talloze radeloze Joodse Amsterdammers probeerde ook het gezin Van den Bergh via IJmuiden naar Groot-Brittannië te vluchten. Van den Bergh had inmiddels een deel van zijn vermogen al naar het buitenland overgebracht. De poging mislukte echter, waardoor het gezin naar Amsterdam terug moest keren.¹⁷

Deze vluchtpoging laat zien dat Van den Bergh allerm minst naïef was en zich realiseerde dat hij als Jood gevaar liep. Tijdens de oorlog werd hij door een medewerker van de roofoank LiRo, W.H. Woortman, gekarakteriseerd als iemand 'mit infernalischem Hass gegen Deutschland'.¹⁸ Dat laat zich moeilijk rijmen met het door het CCT opgeroepen beeld van iemand die vriendschappelijke contacten koesterde met hoge nazi-connecties. Die felle anti-Duitse gezindheid blijkt bovendien een betere sleutel te zijn tot een goed begrip van hoe Van den Bergh zich tijdens de oorlog opstelde.

De drie centrale factoren die Van den Bergh in de vooroorlogse periode hadden gekarakteriseerd, speelden een belangrijke rol tijdens de oorlog. De hechte contacten met zijn bredere *familie* – broers, zwagers en (schoon)zussen van hem en Guusje en de neven en nichten – leidden tot wederzijdse hulp. Op het moment dat veel Joden hun banen in de samenleving verloren en daardoor kwetsbaar werden om snel gedeporteerd te worden, hielp Van den Bergh zoveel mogelijk familieleden aan een nieuwe baan. Dat deed hij voornamelijk binnen de Joodse zorginstellingen, zoals het NIZ, de Joodse Invalide of het Apeldoornsche Bosch. Door die nieuwe banen kregen zij bovendien na verloop van tijd een 'sperre', een stempel dat tijdelijk bescherming bood tegen deportatie. Dat kon Joden ten onrechte een gevoel van veiligheid geven, maar het gaf evenzeer extra tijd om onderduikplaatsen te regelen. In het geval van de families Van den Bergh en Kan kan in dertien gevallen een verband verondersteld worden tussen de nieuwe baan en 'sperre' en bemoeienis van Arnold van den Bergh. Dat is een uitzonderlijk hoog aantal en opmerkelijk, zeker gezien het feit dat in oorlogstijd velen zich beperkten tot het overleven van het eigen gezin. Het tekent Van den Berghs familiezin, maar ook zijn mogelijkheden als bestuurder van Joodse zorginstellingen. Connecties voor onderduik werden ook weer gedeeld in de familie en Arnold, Guusje en de tweeling kregen een onderduikplek mede via hun nicht Hester van den Bergh (zie verder hoofdstuk 6).¹⁹

Zijn positie als *notaris* verliest Arnold van den Bergh in februari 1941, omdat hij Jood is. Ondertussen zorgt hij voor een goede niet-Joodse vervanger, mr. C.E. Masee, en blijft hij

¹⁷ NA, Calmeyer-dossier Van den Bergh, Woortman, 14 oktober 1943.

¹⁸ Ibid. Nu had Woortman er belang bij om Van den Bergh zo negatief mogelijk af te schilderen tegenover de nazi's, maar als Van den Bergh bekend gestaan zou hebben als iemand met vriendschappelijke connecties met hoge nazi's, dan zou zo'n opmerking niet gemaakt zijn.

¹⁹ Gebaseerd op de analyse van alle beschikbare Joodse Raad-kaarten, Bad Arolsen archief.

tegelijkertijd zelf actief op het kantoor. Hij blijft zich bovendien voor zijn Joodse cliënten inzetten. Zijn notariskantoor wordt een actief onderdeel van pogingen om door middel van gefraudeerde documenten Joden te 'ariseren' (zie hierover verder hoofdstuk 3). Het vertrouwen dat hij als notaris geniet en zijn anti-Duitse gezindheid, zullen ertoe bijgedragen hebben dat Joden zich tot zijn kantoor wenden om aan vervalste papieren te komen.

Van den Bergh wordt getekend door een groot verantwoordelijkheidsbesef. Zijn bestuurlijke betrokkenheid bij het NIA en andere Joodse zorginstellingen is de reden dat hij wordt uitgenodigd om lid te worden van de Joodse Raad. Daar krijgt hij de zorgportefeuille toebedeeld, waardoor hij voor 'zijn' instellingen kan blijven zorgen. In dat zorgnetwerk ziet hij het gevaar van deportatie van nabij, waarbij de nazi's bewoners van Joodse zorginstellingen oppakken en deporteren. Dat zal Van den Bergh alleen maar gesterkt hebben in zijn alertheid. Dit zorgnetwerk levert hem overigens ook cruciale contacten voor de onderduik op met het verzet, waaronder de arts Maurits Kropveld en Albert Schlösser (zie verder hoofdstuk 6).

Kortom: was Van den Bergh een rijke, listige man met hoge nazicontacten? Wat wij vast kunnen stellen is dat hij als notaris zeker bemiddeld was en een goedlopend notariskantoor leidde. Daarnaast was hij een familieman met een grote inzet voor sociaal zwakkeren, die dat ook blijft doen in oorlogstijd. Vanaf begin van de bezetting was hij niet naïef, hij zoekt naar uitwegen (via vlucht, de Calmeyer-lijst en onderduik) en pleegt obstructie vanuit zijn notariskantoor. Geen van deze posities - familie, notariaat en Joods sociaal werk – geeft een aanwijzing voor nauwe contacten van Van den Bergh met hoge nazi's. Die beschuldiging wordt in de volgende hoofdstukken verder tegen het licht gehouden.

Hoofdstuk 2: De ambtsvervulling van notaris Arnold van den Bergh

Raymund Schütz

Dit is een korte biografische schets van Arnold van den Bergh waarin de vraag centraal staat hoe hij zijn rol als notaris in het ambt en bestuurlijk vervulde. We gaan in op zijn ambtsperiode tot aan de bezetting en zijn werkzaamheden tijdens de bezetting als vereffenaar van de N.V. Kunsthandel J. Goudstikker N.V.

Amsterdam had in het interbellum een grote Joodse gemeenschap (ca. 80.000 personen), die grotendeels bestond uit mensen die op het bestaansminimum leefden. Eind jaren dertig waren er in Amsterdam behalve Van den Bergh zes Joodse notarissen in functie: Jacques van Zoest (1869-1943), Samuel Teixeira de Mattos (1880-1949), Salomon West (1898-?), Jakob van Hasselt (1903-1997), Ed. Spier (1902-1980) en A. Roos (?-1949). De notariskeuze was voor iedereen vrij, maar van notarissen was bekend of deze protestants, katholiek of Joods waren, zodat men de notaris kon kiezen die bij de eigen levensovertuiging paste.²⁰ In juli 1916 werd Van den Bergh benoemd tot waarnemer van het vacante kantoor van de Amsterdamse notaris J.A. Ritman aan de Herengracht 611, die van 1895 tot 1915 kantoor voerde. Waarnemingsbevoegde kandidaat-notarissen kwamen in aanmerking om zelf tot notaris benoemd te worden.

Op 1 januari 1923 werd Arnold van den Bergh per Koninklijk Besluit benoemd in de vacature van de niet-Joodse notaris jhr. P.O. van Nispen. Per januari 1924 verhuisde het kantoor naar de Sarphatistraat 43, in een Joodse buurt.²¹ Begin jaren dertig werkten er naast Van den Bergh twee kandidaat-notarissen op het kantoor, onder wie Spier, die per 1 januari 1938 tot notaris werd benoemd. Het kantoor Van den Bergh en Spier was daarmee een feit. In april 1939 betrokken ze samen een nieuw pand aan het Westeinde 24 in Amsterdam.

2.1 De rol van Van den Bergh in de Joodse gemeenschap

De Joodse identiteit van het kantoor Van den Bergh komt in de jaren dertig tot uiting in de charitatieve activiteiten waaraan notaris Arnold van den Bergh zijn medewerking verleende. Dat waren functies in stichtingsbesturen, maar ook het toezicht houden op het juiste verloop van charitatieve loterijen. Bij de organisatie werden de kandidaat-notarissen en medewerkers van het kantoor ingezet. Van den Bergh bekleedde een bestuursfunctie bij het Nederlands-Israëlietisch Armbestuur²² en bij het Tehuis voor Werklooze Joodsche Jongeren.²³ Hij was lid van het bestuur

²⁰ Vanaf 1900 tot 1983 werd in het Fikkert's *Jaarboek voor Notarisambt en Registratie* van alle notarissen de gezindte vermeld: protestanten, katholieken, joden en onkerkelijken. Ron de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999*, *Ars Notariatus CXVI* (Amsterdam, Kluwer: 1999) 38-39.

²¹ *Alg. Handelsblad*, 3 januari 1924.

²² *Centraal blad voor Israëlieten in Nederland*, 6 juli 1939 (Delpher), 30 december 1937, 16 juni 1933.

²³ *Weekblad voor Israëlietische huisgezinnen*; uitgegeven vanwege de Vereeniging van Joodsche Wetenschappen te Rotterdam, jrg. 58, 1937, no 6, 5 februari 1937.

van de Rudelsheim Stichting.²⁴ Hij was ook secretaris bij de Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland, waar hij verantwoordelijk was voor het jaarverslag.²⁵ In 1938 werd Van den Bergh benoemd tot erevoorzitter van de Joodse jeugdvereniging Betsalel. Dat is een flinke rij functies, maar ook notarissen van andere gezindten zetten zich vaak belangeloos in voor maatschappelijke doelen.²⁶ Deze verbondenheid met zorg voor de zwakkeren zien we terug bij de twee oudste kinderen van de notaris, de tweeling Emma en Esther (1921) die een opleiding in de zorg volgden als leerling-verpleegster bij het NIZ.

Van den Bergh bouwde een kantoor op met brede dienstverlening op het gebied van de familiepraktijk, onroerend goed en de ondernemingspraktijk. Hij was behalve jurist ook gediplomeerd boekhoudkundige, in die tijd een bijzondere combinatie omdat het veel notarissen juist aan financieel boekhoudkundig inzicht ontbrak.²⁷ We zien die competenties ook terug in de bestuurlijke functies die hij vervulde, waarin hij de financiële en boekhoudkundige verantwoording van organisaties op zich nam en in zijn professionele rol als liquidateur van bedrijven.

Arnold van den Bergh was een fatsoenlijke en deskundige notaris, die in de vooroorlogse jaren een kantoor met een duidelijk Joodse identiteit en clientèle opbouwde.²⁸ Als notaris en bestuurder stelde hij zich in de moeilijke jaren dertig in dienst van de Joodse gemeenschap door zijn bestuurlijke inzet en zijn bijdrage aan vele fondsenwervende activiteiten. Er zijn geen aanwijzingen dat er op de integriteit van Van den Bergh iets aan te merken valt. Dat sluit aan op hoe Van den Bergh later, bij zijn overlijden in 1950, werd herdacht door notaris Klaas Abma. Dat was een van de weinige ethische notarissen die tijdens de bezetting zijn Joodse collega's steunde, deelnam aan het verzet en na de bevrijding grote kritiek had op de houding van het Hoofdbestuur

²⁴ *Centraal blad voor Israëlieten in Nederland*, 9 juni 1932.

²⁵ *Weekblad voor Israëlietische huisgezinnen*; uitgegeven vanwege de Vereniging van Joodsche Wetenschappen te Rotterdam, jrg 70, 1939, no 41, 13 oktober 1939.

²⁶ Dergelijke functies worden benoemd in *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld (1938)*; voorbeelden: mr. Kl. Bijlsma, Vrijzinnig Democratische Bond, 286; W.H.M.A. Bahlmann, Voogdijraad, 67; mr. A.M.R. Beguin, 'Mr. B. bekleedde vele nevenfuncties. Hij is secr.-penningm. van den Ring 's-Gravenhage v. d. Broederschap der Notarissen in Nederland; voorz. v. d. Raad v. Toezicht van de Coöp. Raiffeissenbank te Voorburg; voorz. v. d. Ver. v. Vrijzinnig Godsdienstigen te Voorburg; van het College van Ouderlingen en Diakenen v. d. Eglise française te Voorburg; lid van de Orde van Vrijmetselaren onder het Groot-Oosten der Nederlanden, in welke Orde hij vele belangrijke diensten verrichtte en 2 jaar lid van het hoofdbestuur was ; voorz. v. h. Dept. Voorburg en omstreken der Mij. tot Nut van 't Algemeen , secr.-penn. v. d. Veen- en Binkhorstpolder en maakt deel uit van tal van comités, - Voorts is hij Meester van Eer van zijn Loge Hiram Abiff en eerlid van het kapittel der Hooge Graden "l'Union Royale", Heerenstraat 101, Voorburg.', 100.

²⁷ R. Schütz, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam, 2016) 101, 102.

²⁸ Die integere houding handhaafde hij tijdens de bezetting in de bestuursfunctie die hij voor de Joodse Raad vervulde. Hij pleitte ervoor om de Joodse Raad rechtspersoonlijkheid te verlenen, zodat er rekening en verantwoording kon worden afgelegd, dat echter stuitte op het verbod van de Duitse autoriteiten. Schütz, *Kille mist*, 292 e.v.

van de Broederschap.²⁹ Juist deze Abma beschreef Van den Bergh als ‘een bekwaam jurist en een sieraad voor het notariaat’.³⁰

2.2 Het ontslag van de Joodse notarissen

Op 6 oktober 1940 kregen alle ambtenaren de opdracht om de getekende ‘ariërverklaring’ uiterlijk 26 oktober in te leveren. Slechts enkelen weigerden.³¹ Ook notarissen en kandidaat-notarissen moesten de ariërverklaring invullen en tekenen. Arnold van den Bergh deed dat op 25 oktober 1940. Bij besluit van 21 februari 1941 van secretaris-generaal J.C. Tenkink van Justitie werden de negen Joods notarissen in Nederland ontslagen, een maatregel die vooral in Amsterdam hard aankwam. Ontslagen werden: S.S. Wijsenbeek (Rotterdam), mr. S.K.D.M. van Lier (’s-Gravenhage) en de Amsterdamse notarissen J. van Hasselt, E. Spier, S. Teixeira de Mattos, J. Zoest, A. Roos, S. West en Van den Bergh.³²

De constatering van het Cold Case Team dat Van den Bergh in 1940 nog akten passeerde (‘Het coldcaseteam stuitte op stukken waaruit bleek dat Van den Bergh in 1940 nog altijd optrad als notaris bij tal van transacties’³³) zegt niets over zijn houding ten aanzien van de bezetter, want *alle* Joodse notarissen hebben in 1940 akten nog gepasseerd.

Opmerkelijk is dat de ontslagen Joodse notarissen in het arrondissement Amsterdam zich van het ontslag weinig aantrokken en doorgingen met hun werkzaamheden. De akten konden ze zelf niet passeren, maar daar vonden zij een aantal collega’s toe bereid. Door het besluit waren zij brodeloos gemaakt en in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Joodse artsen mochten zij ook hun Joodse clientèle niet meer bedienen. In 1941 schreven de opeenvolgende secretarissen-generaal van Justitie, Tenkink en I.P. Hooykaas, dreigende brieven aan de Kamer van Toezicht. De NSB’er J.J. Schrieke, per 1 juli 1941 secretaris-generaal van Justitie, schreef op 16 augustus 1941 aan de Amsterdamse Kamer:

Bij deze heb ik de eer Uw Kamer te berichten, dat van de zijde der Duitse autoriteiten is medegedeeld, dat de ontslagen Joodsche notarissen ook thans nog op bedekte wijze gedeeltelijk hun vroegere beroep uitoefenen en de waarnemers van de vacante kantoren als stroomannen gebruiken. Reeds bij dezerzijds schrijven d.d. 22 april 1941 [...] is, met herinnering aan het dezerzijds rondschrijven van 26 februari 1941, [...] Uw Kamer verzocht ter kennis van de ontslagen Joodsche notarissen te brengen, dat een dergelijke

²⁹ Schütz, *Kille mist*, 107-108, 407-409.

³⁰ Broederschap der Notarissen, ring Amsterdam, ‘*Om de guillotine*’, *jaarverslag 1950* (Amsterdam 1951), 21, (bibliotheek Stichting der Notariële Wetenschap, Amsterdam).

³¹ Peter Essers, *Belast verleden, het Nederlandse belastingrecht onder nationaalsocialistisch regime* (Alphen aan den Rijn, Wolters Kluwer: 2012) 231.

³² *WPNR 1941/3749*, vacaturestaat.

³³ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 258-259.

handelswijze te eenenmale ontoelaatbaar is en tot zeer ernstige gevolgen kan leiden. Ik moge Uw Kamer verzoeken er nogmaals de aandacht van betrokkenen op te vestigen, dat deze ontduikingen niet meer geduld worden. Ik zie verder gaarne met spoed een onderzoek ingesteld, opdat kan blijken in welke mate de waarnemers van vakante kantoren zich met praktijken als hierboven bedoeld inlaten. Van den uitslag van dit onderzoek ontvang ik gaarne zoo spoedig mogelijk bericht.

Het niet opvolgen van het besluit tot het ontslag door de Joodse notarissen was een daad van ambtelijk verzet. Dat gold ook voor Van den Bergh, die samenwerkte met kandidaat-notaris mr. C.E. Masee.³⁴ Masee nam per 6 maart 1941 de vacatures van Van den Bergh en Spier waar.³⁵ Van den Bergh heeft zich dus, evenals de andere Joodse notarissen in Amsterdam, na zijn verwijdering uit het ambt niet volgzzaam en passief opgesteld ten aanzien van de Duitse repressieve maatregelen, maar zich daar actief tegen verzet.

2.3 De opvolgers: eerst Schepers, daarna Overberg

Bij de benoeming van sollicitanten als opvolger van een notaris stelde de Kamer van Toezicht, die immers vanuit haar functie over informatie betreffende het functioneren van kandidaat-notarissen beschikte, het advies (de voordracht) op. Tijdens de bezetting werden de benoemingen verricht door de secretaris-generaal van Justitie, de kandidaten werden door de Kamer eerst voorgedragen aan de Officier van Justitie. De Amsterdamse kamer had op 2 december 1941 bij het Departement aangegeven dat de kwaliteit van de sollicitanten op de vijf te vervullen vacatures reden was voor 'moeilijkheden' bij het opstellen van de voordracht.³⁶ Bovendien wees de kamer op de mogelijkheid van de benoeming van een Joodse notaris, die uitsluitend Joodse cliënten zou bedienen, maar dit conceptplan zou nooit worden uitgevoerd.³⁷ Verder verliepen de waarnemingen van de vacante standplaatsen naar tevredenheid. Om die redenen hield de Kamer de voordrachten aan. Het lijkt erop dat de Kamer bij de vervulling van de vacatures een vertragingstactiek in de praktijk bracht, die mogelijk werd gemaakt doordat er geen sollicitanten reflecteerden met een solide notariële staat van dienst.

In januari 1942 schreef Jan Hendrik Swenne, chef van het kabinet van Justitie, dat er binnen afzienbare tijd geen regeling voor Joodse notarissen te verwachten viel en dat de vacatures spoedig

³⁴ Het ambtelijk verzet van de notarissen zou onderwerp kunnen zijn van een diepgaand dissertatieonderzoek naar Joods verzet.

³⁵ Noord-Hollands Archief 489/1597 Arrondissementsrechtbank Amsterdam, Dossiers van notarissen van Joodse bloede, 1940-1945, brief d.d. 30 september 1941 van mr. C.E. Masee aan de Kamer van Toezicht. Opmerkelijk is, dat op de persoonskaart van Cornelis Elisa Masee, geboren december 1905, kandidaat-notaris, staat vermeld dat hij op 9 juni 1940 werd uitgeschreven naar Vught, Van Miertstraat 34.

³⁶ NHA 489/1597, brief van de Kamer d.d. 2 december 1941 aan de secretaris-generaal van Justitie.

³⁷ NHA 489/1597, brief van de Kamer d.d. 8 mei 1942 aan de secretaris-generaal van Justitie.

vervuld moesten worden.³⁸ Op 8 mei werden eindelijk de voordrachten voor de vijf vacatures een feit en werd de betreffende brief naar de Officier van Justitie gestuurd. Daarmee kwam aan de vertraging nog geen einde, want het zou nog 15 maanden duren voordat de opvolger van Van den Bergh werd benoemd. Masee beriep zich op de gebruikelijke regelingen voor kantoren die door het overlijden of ontslag van de notaris vacant werden gesteld. Van zaken die dateerden van vóór 21 februari 1941 en die Masee moest afhandelen, werd de helft van het honorarium met de voorgangers Van den Bergh en Spier gedeeld. Het honorarium van zaken die op 21 februari 1941 vrijwel geheel waren afgerond, kwam toe aan Van den Bergh en Spier. Zaken die Masee vanaf 21 februari 1941 behandelde, bracht hij zelf in rekening. Verder gaf Masee aan dat hij zelfstandig praktijk voerde en niet als 'strooman voor de genoemde ontslagen notarissen'.³⁹ In mei 1943 werd Masee ziek en de standplaats moest worden waargenomen, wat gezien het beperkt aantal kandidaten moeilijk was en leidde tot vertraging. De nieuwe waarnemer die werd gevonden, was mr. A. Bruijning.⁴⁰

De beoogde opvolger, kandidaat-notaris J.W.A. Schepers, moest lang wachten op het besluit van de secretaris-generaal van Justitie Schrieke. Op 31 augustus 1943 werd Schepers, een antisemitische NSB'er, benoemd als opvolger van Van den Bergh.⁴¹ De overname van het kantoor bleek voor hem minder gunstig dan gedacht, omdat de meeste cliënten vanwege de bezettersmaatregelen buiten het rechtsverkeer waren geplaatst. Ze waren gevangengezet, gedeporteerd of ondergedoken. De meeste doorverkopen van 'Joodse panden' in de periode 1942-zomer 1943 waren al via andere notariskantoren gefaciliteerd. Schepers meende dat Van den Bergh hem bij de overname van het kantoor tegenwerkte en zorgde ervoor dat de 'ontjoodsing' van Van den Bergh ongedaan werd gemaakt (zie hoofdstuk 3).⁴² Schepers bleek niet in staat het kantoor op een goede wijze voort te zetten. Per 1 februari 1944 werd J.D. Overberg aangewezen als waarnemer van de notarissen Van den Bergh en Spier. Overberg was eerder aangewezen als waarnemer van het vacante kantoor Teixeira de Mattos en was op 6 augustus 1942 op die standplaats tot notaris benoemd. Overberg was geen NSB-lid.

2.4 De kwestie J. Goudstikker Kunsthandel N.V.

Hier zal niet de gehele, complexe Goudstikker-affaire worden behandeld, maar alleen de betrokkenheid van notaris Van den Bergh bij de kunsthandel J. Goudstikker N.V. Hoe ontstond die betrokkenheid? Wat was zijn rol en heeft hij buitenmatig geprofiteerd van de liquidatie van het

³⁸ NHA 489/1597 brief van Swenne d.d. 15 januari 1942 aan de Kamer Amsterdam.

³⁹ NHA 489/1597 brief van Masee d.d. 20 september 1941 aan de Kamer Amsterdam.

⁴⁰ Petra van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood, Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen* (Laren 2019) 549.

⁴¹ WPNR 3845/1943, benoemingen. *Nederlandsche Staatscourant* d.d. 8 september 1943.

⁴² R. Schütz, *Kille mist*, 262-263.

bedrijf? Wat was de uitkomst voor de familie Goudstikker en hoe heeft deze zich na de oorlog opgesteld?

De kunsthandel was van origine een familiebedrijf, in 1845 gesticht door de gebroeders Goudstikker, waaronder de grootvader van Jacques. In de jaren twintig werd het bedrijf geprofessionaliseerd. In 1921 schreef de vader van Jacques de kunsthandel, toen gevestigd aan de Kalverstraat 21, in bij het Handelsregister. De firma werd bij notariële akte van 20 december 1923 omgezet in een commanditaire vennootschap. Voor deze rechtsvorm wordt gekozen als de ondernemer behoefte heeft aan geld om te investeren, maar dit niet zelf kan financieren. De geldschieter is als stille vennoot betrokken bij het bedrijf. In dit geval was Jacques Goudstikker de beherend vennoot en zijn moeder, de weduwe Goudstikker, commanditair vennoot met een kapitaal van f180.000. Op deze wijze werd de bedrijfsopvolging juridisch zeker gesteld en was de rechtspersoon van werkkapitaal verzekerd. Deze akte werd gepasseerd voor notaris Arnold van den Bergh. Zijn betrokkenheid bij Goudstikkers zakelijke activiteiten dateert dus van begin jaren twintig.

Begin jaren dertig werd de commanditaire vennootschap omgevormd tot een naamloze vennootschap. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg toen maar liefst f3.000.000 (naar huidige waarde €27.000.000), het geplaatste en volgestorte kapitaal was f600.000. Aan de weduwe mevrouw E. Goudstikker-Sellisberger werd f400.000 uitgegeven aan obligaties tegen een rente van 4%. Jacques Goudstikker nam deel met 550 aandelen, zijn moeder met 50 aandelen. Verder werden ingebracht een aantal kostbare schilderijen ter waarde van f 500.000 en drie panden: Herengracht 458, het buitenhuis Oostermeer en kasteel Nijenrode, met een gezamenlijke waarde van f 495.000. E.A.D. von Saher gaf in zijn naoorlogse verslag aan dat de werkelijke waarde ver beneden de in de akte opgegeven waarde van de schilderijen lag. Van den Bergh passeerde deze akte niet, dat deed zijn Limburgse collega Ch.H.D.M.J. Russel te Eijsden. Opmerkelijk is dat de broer van deze Limburgse notaris in de jaren 1919-1938 een belastingadvieskantoor leidde, dat gevestigd was aan de Keizersgracht 279 en een bijkantoor had in Maastricht. Bovendien was mr. G.M.G.H. Russel gespecialiseerd in het ondernemingsrecht. Deze connectie lijkt de verklaring te zijn voor Limburgse route van deze rechtspersoon, waarbij de bewering van Von Saher dat de in de akte opgegeven waarde van de handelsvoorraad ver beneden de werkelijke waarde lag, indien juist, voor een goed geïnformeerde en integere notaris reden was om een dergelijke akte niet te passeren. Volgens de beroepsethiek moest een notaris zijn diensten weigeren als partijen in de akte een verklaring wilden opnemen, die in strijd was met de waarheid.⁴³ De Eijdsense notaris Russel werd in 1960 op eigen verzoek ontslagen, maar zonder de gebruikelijk toevoeging 'eervol'.⁴⁴

⁴³ Schütz, *Kille mist*, 82

⁴⁴ Schütz, *Kille mist*, 328.

2.5 De kunsthandel Goudstikker tijdens de bezetting

Goudstikker overleed tijdens zijn vlucht als gevolg van een ongeluk op 16 mei 1940 aan boord van het schip De Bodegraven dat op weg was naar Engeland. Kort daarna kochten een Duitse zakenman genaamd Alois Miedl en Hermann Göring, de nazileider, Goudstikker NV en haar activa in een complex geheel van onderling samenhangende transacties die onder de dreigende oorlogs- en bezettingsomstandigheden en onder betaling van grote provisies aan de waarnemende bedrijfsleiding van Goudstikker NV hun beslag kregen (en die na de bevrijding door de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel als gedwongen transacties zouden worden aangemerkt). Op 1 juli 1940 sloot Miedl een voorlopige overeenkomst tot aankoop van Goudstikker NV en al haar activa voor f2,55 miljoen. Op 13 juli 1940 werd een wijziging aangebracht, omdat Göring ook belangstelling had voor een deel van de kunstwerken: de commerciële kunstcollectie (de handelsvoorraad) van het bedrijf werd buiten de verkoop aan Miedl gehouden. De schilderijen uit de handelsvoorraad werden aan Göring verkocht voor f2,0 miljoen, de zogenaamde Göring-transactie. De onderneming, de onroerende goederen en een groot aantal met de onroerende goederen verbonden activa – waaronder ook kunstwerken – gingen naar Miedl (voor f550.000, de zogenaamde Miedl-verkoop). In de praktijk bleek het onderscheid tussen de twee transacties niet zo zuiver. Kort nadat de transacties waren afgerond, droeg Miedl de meeste van de door hem verworven activa (behalve enkele roerende goederen die hij voor zijn familie bewaarde) over aan een nieuwe vennootschap. Deze noemde hij ‘Kunsthandel voorheen J. Goudstikker, NV’. Miedl bleef deze kunsthandel gedurende de oorlog winstgevend exploiteren.⁴⁵

2.6 Notaris Van den Bergh en de liquidatie van Goudstikker N.V.

Op welke wijze was Van den Bergh bij deze transacties betrokken en werd hij er in financieel opzicht beter van? Vanwege de oorlog werd het overlijden van Goudstikker pas medio juni 1940 gemeld aan notaris Van den Bergh en aan Jan Dik sr., restaurateur bij de kunsthandel. Als notaris formaliseerde Van den Bergh de door Miedl en Göring geïnitieerde transacties waarmee de liquidatie van Goudstikker N.V. vorm zou krijgen. Op 14 september 1940 werd de koopakte voor notaris Van den Bergh formeel verleden, zoals hij ook de oprichtingsakte van het pensioenfonds voor het personeel op 8 augustus 1940 had gepasseerd.⁴⁶ De rol van Van den Bergh was het

⁴⁵ W.J. Veraart, Expert Report of Prof. Wouter Veraart inzake de rechtszaak Von Saher v. Norton Simon Museum of Art at Pasadena, No. 07-2866-JFW (SSx) (C.D. Cal.).

⁴⁶ Stadsarchief Amsterdam (SAA), 1341 Inventaris van het Archief van Jacques Goudstikker en Desi Goudstikker-Halban, 95, Overzicht van de gebeurtenissen in de periode van 31 december 1939 tot april 1952. Verhandeling door A.E.D. von Saher over de lotgevallen van de Kunsthandel J. Goudstikker N.V. in deze periode. 1952, 1341 Inventaris van het Archief van Jacques Goudstikker en Desi Goudstikker-Halban, 95, 31.

vastleggen van deze afspraken. Hij zou als notaris in deze zaak blijven optreden totdat hij in februari 1941 uit het ambt werd gezet.

Na de bevrijding werd notaris Van den Bergh over zijn betrokkenheid bij de verkoop van de kunsthandel Goudstikker verhoord door twee rijksrechercheurs.⁴⁷ Zijn relaas hield het volgende in. Enkele maanden na het begin van de bezetting namen Dik sr. en A.A. ten Broek, de oude procuratiehouder, contact met Van den Bergh op en vertelden hem dat er moeilijkheden waren met de kunsthandel Goudstikker en van Duitse zijde was gedreigd de zaak in beslag te zullen nemen. Deze moeilijkheden zouden kunnen worden opgelost door de kunsthandel met alle bijbehorende vermogenswaarden te verkopen. Eerst werd de naam van Erich Gritzbach genoemd, de biograaf van Hermann Goering en chef-staf van de Reichsführer SS.⁴⁸ Later meldde Miedl zich als koper met een bod van f2.500.000.⁴⁹ Van den Bergh moest namens de familie Goudstikker een beslissing nemen en vroeg de accountant Polak om raad, die meende dat het bod 'vrij hoog en zeer acceptabel' was. Het bod werd geaccepteerd door de vergadering van aandeelhouders op advies van Van den Bergh. De bedragen die hij noemt wijken ongeveer 10% af van wat er was vastgelegd, vermoedelijk sprak hij vanuit zijn geheugen.

In het naoorlogse verhoor spreekt de notaris zich genuanceerd uit over Miedl. Hij behandelde de Duitser met de nodige reserve, omdat zijn 'financieel verleden' niet bepaald gunstig bekend stond. Maar 'hij was in geen geval een despoot, die, misbruik makende van de voor Joden zeer moeilijke omstandigheden, onbehoorlijk is opgetreden. Integendeel heeft hij in deze veel voor de oude mevrouw Goudstikker gedaan.'⁵⁰ Van den Bergh had Miedl kunnen afschilderen als een spreekwoordelijke nazi, maar deed dat niet. In een gesprek met historicus Adriaan Venema vertelde Dik sr. dat Miedl een drankprobleem had ('hij zoop') maar wel betrouwbaar was. Miedl had op het landgoed Oostermeer bij Ouderkerk aan de Amstel een aantal onderduikers ondergebracht.⁵¹

De financiële verplichtingen van Miedl, die betalingsproblemen had en de koopsom niet kon opbrengen, werden door Van den Bergh notarieel vastgelegd. Op 14 september 1940 kreeg dit de vorm van een overeenkomst tussen de (oude) Kunsthandel Goudstikker en Miedl, waardoor de laatste een bedrag van f500.000 moest betalen aan eerstgenoemde. Op 2 oktober 1940 werden Van den Bergh en Ten Broek tot vereffenaar genoemd voor de financiële liquidatie van (de oude) J. Goudstikker N.V..⁵² Van den Bergh wist via Miedl bij de Duitse autoriteiten te bereiken, dat het kapitaal dat de transactie zou opleveren, gedurende de rest van de bezettingstijd niet alsnog in

⁴⁷ Nationaal Archief 2.09.16.05, NBI, inventarisnummer: 81997, Goudstikker, M.H. [familie], te 's-Gravenhage, Centrale Vermogensopsporingsdienst te Amsterdam, proces-verbaal van het verhoor van liquidateur, Directeur en eigenaresse NV J. Goudstikker te Amsterdam, met betrekking tot onregelmatigheden Stichting Nederlands Kunstbezit, d.d. 12 oktober 1948,

⁴⁸ Ernst Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich* (Frankfurt am Rhein, S. Fischer: 2003), 201.

⁴⁹ SAA 1341/95, Verhandeling door E.A.D von Saher, 36.

⁵⁰ SAA 1341/95, Verhandeling door E.A.D von Saher, 38.

⁵¹ Adriaan Venema, *Kunsthandel in Nederland 1940-1945* (Amsterdam 1986) 219.

⁵² SAA 1341/95, Verhandeling door E.A.D von Saher, 26.

beslag werd genomen of geconfisqueerd als Joods vermogen. Daarover overlegden Van den Bergh en Ten Broek op 9 april 1942 met de General-kommissar für Finanz und Wirtschaft.⁵³

Na de bevrijding heeft de weduwe van Jacques Goudstikker geen rechtsherstel aangevraagd voor de (aan Göring verkochte) handelscollectie, maar slechts voor het (aan Miedl verkochte) onroerend goed en toebehoren. Dat had volgens Van den Bergh te maken met de hoogte van de betaalde bedragen. In het naoorlogse Nederlandse rechtsherstel moest de in bezettingstijd ontvangen koopprijs (voor zover die daadwerkelijk aan de verkoper ten goede was gekomen) bij ongedaanmaking van de transactie weer op tafel worden gelegd. 'Op uw vraag hoe het komt dat dat mevrouw Goudstikker na de bevrijding haar bezit niet heeft geclaimd', verklaarde Van den Bergh na de oorlog,

kan ik antwoorden dat zij dit vermoedelijk heeft nagelaten vanwege de destijds ontvangen koopsom, welke zoals genoemd in verhouding tot de waarde van de goederen zeer hoog was. Het bezit 'Nijenrode' zou ik willen noemen een 'olifant op een bovenhuis' en het schilderijenbezit was zeer ongunstig in verhouding tot het destijds geaccepteerde bod.⁵⁴

2.7 Kunstwerken van Van den Bergh

Het Cold Case Team beweert zelf te hebben vastgesteld dat Van den Bergh een zeer actieve handelaar in kunst was en zelfs kunstwerken direct aan de Reichskanzlei verkocht, waarvan er een in de persoonlijke collectie van Hitler terecht kwam.⁵⁵ Als bron noemt het CCT een verklaring van de kleindochter van Van den Bergh en onderzoek van bureau Herkomst Gezocht. Dit is echter niet wat de kleindochter naar eigen zeggen heeft verklaard, en Bureau Herkomst Gezocht stelt alleen vast dat kunstwerken uit het bezit van Van den Bergh zijn 'terechtgekomen bij de Duitse bezetter'.⁵⁶ De bewering van het Cold Case Team dat Van den Bergh zelf in kunst handelde met de nazi's, wordt in deze als bron opgevoerde correspondentie dus niet bevestigd.

2.8 Financiële belangen en verdiensten

Is Van den Bergh beter geworden van de Goudstikker-verkopen? Volgens Sullivan incasseerde hij niet minder dan 200.000 gulden.⁵⁷ Uit de bronnen die zij noemt⁵⁸ blijkt echter dat dit bedrag naar

⁵³ SAA 1341/95, Verhandeling door E.A.D von Saher, 39-40.

⁵⁴ Nationaal Archief 2.09.16.05, NBI, inventarisnummer: 81997, Proces-verbaal rijksrecherche d.d. 12 oktober 1948.

⁵⁵ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 292-293.

⁵⁶ Brief d.d. 18 juni 2007 van Bureau Herkomst Gezocht aan een familielid van Van den Bergh. Privécollectie Mirjam de Gorter.

⁵⁷ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 292.

⁵⁸ Edo von Saher, N.V. Kunsthandel J. Goudstikker, 'Overzicht van de gebeurtenissen in de periode van 31 December 1939 tot April 1952 [Art Dealer J. Goudstikker: Overview of the Events in the Period from December 31, 1939 to April 1952]. Report of Restitutie Commissie (Restitutions Committee), 2005, 5.

Miedl, Ten Broek en Dik sr. ging. Anders dan het Cold Case Team suggereert noemt Von Saher Van den Bergh ook niet bij degenen over wie een 'gouden regen' neerdaalde.⁵⁹ Uit de jaarstukken blijkt dat aan Van den Bergh als liquidateur in totaal f9.000 is uitbetaald.⁶⁰

Op de website van Historiek verscheen begin maart 2022 een artikel van Cees van Hoore, waarin op grond van gegevens van Gerard Aalders werd beweerd, dat Van den Bergh een kwart miljoen gulden aan de Goudstikker-transactie had verdiend.⁶¹ De aantijging is gebaseerd op een proces-verbaal in het strafdossier van Dik sr., waarin dit bedrag wordt gemeld. Het is het enige document waarin deze beschuldiging tegen Van den Bergh is vastgelegd. Er heeft geen nadere rechtsgang tegen Van den Bergh plaatsgevonden en in de naoorlogse afwikkeling van de Goudstikkeraffaire is deze kwestie niet aan de orde geweest.

De notaris Van den Bergh zal voor het passeren van de akte een tarief hebben gedeclareerd, maar vanaf zijn ontslag in februari 1941 kon hij als notaris geen declaraties meer indienen. De vergoeding die hij als liquidateur ontving, was redelijk en niet buitensporig, zoals onterecht door het Cold Case Team gesteld. De notariële kantoorkosten die Massee als waarnemer declareerde bedroegen in totaal (tot december 1943) f1540,67.⁶² Ook dat zijn normale bedragen voor de verrichte notariële werkzaamheden.

Conclusie

Van den Bergh heeft zich niet uit eigen initiatief bemoeid met de Miedl- en Göringtransacties in 1940 die tot de verkoop leidden van de vermogenswaarden van kunsthandel J. Goudstikker NV, de handelscollectie en diverse onroerende goederen met toebehoren. Hij was al voor de oorlog betrokken bij diverse zakelijke aangelegenheden rondom het bedrijf van Jacques Goudstikker, had als notaris ministerieplicht (de wettelijke plicht iedere klant juridische bijstand te verlenen) en mocht alleen onder bijzondere omstandigheden zijn medewerking weigeren. Tegelijkertijd was er sprake van een bezettingssituatie en een nieuw bestuurlijk regime onder nazivlag. De bemoeienissen van de notaris hebben geleid tot een voor de familie Goudstikker beschermde positie in de jaren van de bezetting.⁶³

Het feit dat de weduwe van Jacques Goudstikker, Desi von Saher-Halban, na de bevrijding geen verzoek tot rechtsherstel heeft ingediend ten aanzien van de aan Göring verkochte handelscollectie, wijst erop dat dit deel van het complex geheel aan transacties financieel niet ongunstig voor de kunsthandel is geweest. Anderzijds is de kwalificatie door van Van den Bergh (in zijn

⁵⁹ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 292; SAA 1341/95, Verhandeling door E.A.D von Saher, 27.

⁶⁰ SAA 1341/79, Accountantskantoor Wolfrat, Entrop & Van Namen. Rapport inzake de controle der administratie over het tijdvak 30 juni 1940 – 31 december 1945 de Kunsthandel J. Goudstikker N.V.

⁶¹ <https://historiek.net/verkoop-goudstikker-wettelijk-gemaakt-door-van-den-bergh/147801/>

⁶² NA 2.09.16.05, inv. nr: 81997, Accountantskantoor Wolfrat, Entrop & Van Namen. Balans per 31 december 1943, Rapport d.d. 31 juli 1944, 6.

⁶³ Venema, *Kunsthandel*, 139.

verhoor op 12 oktober 1948) van de Miedl- en Göringovereenkomsten als in financieel opzicht 'geweldig' te zwaar aangezet. Vanuit het perspectief van de verkopende partij moet de overeenkomst in het licht van de hierboven naoorlogse context worden gezien – waarin algemeen, ook door de weduwe Goudstikker en haar juridische adviseurs werd aangenomen dat Göring een redelijke prijs voor de handelscollectie had betaald – en in het licht van het feit dat de betaalde koopprijs in de bezettingsjaren ter beschikking van de familie Goudstikker is gebleven en in afwijking van de anti-Joodse maatregelen niet door de bezetter alsnog is geconfisqueerd.

De beschuldiging door het CCT dat Van den Bergh zichzelf buitensporig verrijkte, is niet gebaseerd op de bronnen en kan niet worden bewezen. Ook de vermelding daarvan in een proces-verbaal, dat verder niet nader is getoetst, is geen bewijs van deze buitensporige verrijking door Van den Bergh. Het feit dat de andere partijen de door de notaris vastgestelde overeenkomsten niet of niet volledig nakwamen, of in het kader daarvan zichzelf hebben verrijkt, kan de notaris niet worden verweten.

Van den Bergh was een kundige notaris, die werd gerespecteerd door zijn collega's. Voor de oorlog heeft hij een goedlopend kantoor in Amsterdam opgebouwd dat vooral diensten aan Joodse clientèle verleende. In zijn bestuurlijke werk zette hij zich in voor de Joodse gemeenschap. In zijn werkzaamheden tijdens de bezetting onder zeer moeilijke omstandigheden heeft hij de belangen van de weduwe Goudstikker gediend en daarvan niet bovenmatig geprofiteerd.

Hoofdstuk 3: Van den Bergh en de Calmeyer procedure

Petra van den Boomgaard

Arnold van den Bergh wist via een zogenaamde ‘Calmeyer-procedure’ zijn voljoodse status kwijt te raken. Was een dergelijke herziening een incidentele aangelegenheid voor geprivilegerde Joden, zoals het CCT beweert, of ging het om een meer ‘gangbare’ optie om aan de deportaties te ontkomen? Wat waren de consequenties van het bezwaar van NSB kandidaat-notaris J.W.A. Schepers tegen de herzieningsbeslissing? Is er een relatie met de onderduik van Van den Bergh in januari 1944? In hoeverre was het notariskantoor van Van den Bergh zelf betrokken bij de Calmeyer-procedure?

3.1 Registratie

Net als vrijwel alle Joden woonachtig in Nederland, heeft notaris Arnold van den Bergh zich begin 1941 samen met zijn vrouw en dochters op last van de bezetter (aanmeldingsverordening VO 6/41⁶⁴) als Jood aangemeld. Hij had vier Joodse grootouders en met het lidmaatschap van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap bepaalde dit dat Van den Bergh als volle Jood geregistreerd moest staan. Een keuze had hij niet. Het lidmaatschap van de Joodse Gemeente stond al vermeld op zijn persoonskaart in het bevolkingsregister van Amsterdam. Bovendien stond op niet aanmelden een gevangenisstraf van vijf jaar en de verbeurdverklaring van zijn vermogen.⁶⁵ In de loop van 1941 werden alle lokale registratiegegevens landelijk gedeeld met de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters in Den Haag. Deze Nederlandse organisatie was ook verantwoordelijk voor de invoering van een ID-kaart voor alle inwoners van Nederland boven de vijftien jaar. Dit gebeurde op last van de bezetter en werd onder toezicht van het hoofd van de rijksinspectie, Jacob Lentz, met grote nauwkeurigheid uitgevoerd.⁶⁶

Dat een dergelijke dubbele bevolkingsboekhouding als een controlemechanisme kon worden gebruikt laat zich raden. Desalniettemin wisten ten minste 2659 Joden nota bene met gebruikmaking van ontduiking van de aanmeldingsverordening aan de deportaties te ontkomen en te overleven.⁶⁷ Artikel drie van de verordening bood hier zelfs een concrete mogelijkheid voor. Het artikel bepaalde namelijk dat ‘bij twijfel’ of iemand wel of niet als Joods moest worden aangemerkt er een mogelijkheid bestond om bij de bezetter een herzieningsverzoek in te dienen. Een onderafdeling van het Duitse Commissariaat-Generaal voor Bestuur en Justitie besloot over de

⁶⁴ *Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied.*

⁶⁵ Artikel 10 Verordening 6/41, *Verordeningenblad voor het bezette Nederlandse gebied.* Wie zich niet aanmeldde, kon bovendien worden bestraft door de Sicherheitspolizei (SiPo), wat later deportatie naar Mauthausen betekende.

⁶⁶ P. van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood, Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen*, Verbum, 2019, 93-113.

⁶⁷ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 591.

twijfelgevallen. Deze Entscheidungsstelle stond onder leiding van de Duitse advocaat Hans Calmeyer. Van alle mensen die contact hebben gezocht met de Entscheidungsstelle, het waren ten minste 4670 personen, heeft bijna driekwart weten te overleven. De meesten hadden zich net als Van den Bergh begin 1941 als Jood aangemeld. De 'Calmeyer-procedure' bood derhalve een reële mogelijkheid om aan de deportaties te ontkomen.

Hoewel een kleine groep, meestal gefortuneerden, al voor het begin van de grootschalige deportaties in de zomer van 1942 een herzieningsverzoek had aangevraagd, zouden de meeste Joden hiertoe pas na de start van de deportaties besluiten. Ook Van den Bergh was zijn procedure pas in oktober 1942 begonnen. Het was immers nogal wat: de bezetter met over het algemeen frauduleus bewijsmateriaal ervan overtuigen dat er sprake was van een oorspronkelijk foutieve aanmelding als Jood. De vele inwilligingen laten zien dat Calmeyers afdeling tot vlak na de zomer van 1943 meeging in het bedrog.⁶⁸ Wel moest een verzoek aan een aantal eisen voldoen en op orde zijn. Om die reden werden niet alle verzoeken gehonoreerd. Om de kans op inwilliging te vergroten huurden mensen die zich dat konden veroorloven een advocaat in. Van den Bergh had om deze reden mr. Nino Kotting ingeschakeld.⁶⁹ Hij was daarin allerminst de enige. Van Kotting is vast komen te staan dat hij ten minste 295 mensen bij de herzieningsprocedure heeft bijgestaan. De advocaat stond hierdoor in nauw contact met de Entscheidungsstelle. De rechtsbijstand van Kotting was niet zonder succes. Bijna driekwart van de Joden die hij bijstond wist te overleven.⁷⁰ Een succesvol herzieningsverzoek was met andere woorden niet afhankelijk van de juiste Nazi-contacten, zoals het CCT beweert, maar van een goed geïnformeerde advocaat.

Een klein jaar na de indiening door Kotting, volgde op 2 september 1943 de inwilliging van het verzoek door de Entscheidungsstelle. In het beslissingsdocument, dat door een medewerker van de Entscheidungsstelle is opgesteld en door Calmeyer is ondertekend, staan alle beweringen keurig opgesomd. De eerste zin van de onderbouwing vermeldt zelfs dat Van den Bergh zich in maart 1941 gewoon als Jood had aangemeld. Arnold van den Bergh werd met de herzieningsbeslissing kwart-Joods. Zijn dochters Emma, Esther en Anne Marie kregen als gevolg van de beslissing een half-Joodse status. En op het beslissingsdocument stond dat de echtgenote van Arnold, Auguste Van den Bergh-Kan, door deze beslissing nu de status van 'gemengd gehuwde' kon aanvragen. Het directe deportatie-gevaar was hiermee voor het hele gezin verdwenen. De ID-kaarten moesten vervolgens bij het Amsterdamse bevolkingsregister worden omgewisseld of aangepast. Voor de kaart met de 'J' van Jood met het 30.000 nummer van de Calmeyer 'sperre' kwam nu een ID-kaart zonder de 'J' in de plaats. Van den Bergh kreeg een 'GII' aantekening voor kwart-Jood, de dochters 'GI' voor half-Jood en Auguste ontving een 'GH' aantekening van Gemengd Gehuwd. In de herzieningsaanvraag voor Van den Bergh had advocaat Kotting, uiteraard

⁶⁸ Tussen juli 1942 (start deportaties) en september 1943 ging het om een inwilligingspercentage van 71%. Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 338.

⁶⁹ Centrum voor familiegeschiedenis, CBG, Collectie Calmeyer, Dossier Van den Bergh (20.1.1886).

⁷⁰ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 494-495.

in overleg met zijn cliënt, het overigens wel heel bont gemaakt. Als onderliggende argumentatie stelde hij dat niet alleen de moeder van Arnold van den Bergh een kind uit een buitenechtelijk huwelijk was maar dat ook de vader van Van den Bergh niet zijn natuurlijke vader kon zijn. Erg geloofwaardig was het niet maar het werd evenals veel soortgelijke verzoeken niettemin door Calmeyer en zijn staf geaccepteerd.

3.2 Sperren

De herzieningsprocedure stond niet op zichzelf. Er waren allerlei uitstellijsten waarvan de mensen na de start van de deportaties in de zomer van 1942 gebruik zouden gaan maken. Met zijn lidmaatschap van het bestuurscollege van de Joodse Raad had Van den Bergh ook op die manier een 'sperre' kunnen krijgen, maar zijn gezin werd door de Calmeyer 'sperre' al tijdelijk beschermd en kreeg daarom geen Joodse Raad Sperre.⁷¹ Zolang de procedure om 'ontjoodst' te worden namelijk liep, was de aanvrager vrijgesteld van deportatie. Toch ontkwam in de loop van 1943 vrijwel niemand met een 'sperre' aan deportatie naar het doorgangskamp Westerbork. Ook de mensen die nog geen finale beslissing van de Entscheidungsstelle hadden ontvangen en hierdoor nog altijd op de lijst stonden, moesten in de loop van 1943 naar Westerbork. De 'lijsten-politiek' vormde volgens historicus Loe de Jong een wezenlijk onderdeel van het deportatie-beleid van de Nazi's in Nederland.⁷² Dr. W. Harster, Befehlshaber der SIPO und SD, bevestigde de 'ordeningstactiek' in het naoorlogse proces dat in 1967 tegen hem in München werd gevoerd. Niet iedereen kon immers tegelijk op transport. Dat de mensen de voorkeur gaven aan uitstel in plaats van op zoek te gaan naar een onderduikplek was een welkom neveneffect, zo concludeerde Harster.⁷³ Pim Griffioen en Ron Zeller hebben laten zien dat op het hoogtepunt van de bezetting een derde van alle Joden, zo'n 45.000 personen, in het bezit waren van een uitstel-stempel op de ID-kaart.⁷⁴ De beslissing van Van den Bergh om te opteren voor de herzieningsprocedure bij de Entscheidungsstelle was met andere woorden niet uniek. Het was een van de vele strategieën van Joden om deportatie te proberen te ontlopen.

Op een enkele uitzondering na, wisten de meesten de 'veilige status' die voortkwam uit de 'Calmeyer-procedure' gedurende de hele bezetting te behouden. Het uitstel was daarmee definitief. Dit was bijzonder omdat de 'arisering' van Joden niet bepaald in de vernietigingspolitiek van de Nazi's paste. Omdat de SIPO und SD tot en met zomer van 1943 te veel gepreoccupeerd was met het deportatie-proces heeft het niettemin kunnen gebeuren. De Entscheidungsstelle viel

⁷¹ PV 56/10, verhoor A. van den Bergh, 15-11-1947, Nationaal Archief, CABR 2.09.09, 107491, nr. 3.

⁷² L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, (RIOD) Martinus Nijhof, Den Haag, 1972, deel 6, 1e helft, 304-305.

⁷³ Veroordeling van Harster, Zopf en Slottke, Landesgericht Munchen II, 24 februari 1967, archief toegangsnummer 249, nummer 270g, nummers 1.1,1.3,2.3,2.5,3,4 NIOD.

⁷⁴ P. Griffioen en R. Zeller, *Vergelijking van de Jodenvervolging in Frankrijk, België en Nederland, 1940-1945, overeenkomsten, verschillen, oorzaken*, Amsterdam, 2008, 601-606, 671-676.

bovendien onder een ander onderdeel van de bezettingsmacht, het Commissariaat-Generaal voor Bestuur en Justitie. Dat Van den Bergh lid was van het bestuurscollege van de Joodse Raad en desondanks een herzieningsverzoek indiende, was ook al niet uniek. Ook andere Joodse Raad-leden hadden voor de Calmeyer-procedure gekozen. Ook Joden met een uitgesproken orthodox-Joodse achtergrond of van een typische Joodse familienaam, zoals Cohen, Levie of Polak, beproefden de Calmeyer-route. Een enkele rabbijn en ook vluchtelingen die vanwege de Joodse afkomst in Nederland verbleven hadden eveneens een herzieningsverzoek ingediend.⁷⁵ Zonder uitzondering had iedereen ook kans op de inwilliging van het verzoek. En zelfs de afgewezen indieners gingen niet altijd op transport. Zo'n zeventien procent van de mensen, wiens verzoek niet was ingewilligd, wist te overleven. Met de tijd die de herzieningsprocedure in beslag nam was het mogelijk om een eventuele onderduik voor te bereiden.⁷⁶

3.3 Fraude

De mensen die voor de herzieningsoptie kozen namen een risico. Vaststelling van fraude leidde immers vrijwel altijd direct tot deportatie. En fraudering was noodzakelijk om tot een herziening van de oorspronkelijke Joodse aanmelding te komen. Van de naoorlogse getuigenis van de advocaat Jaap van Proosdij, de compagnon van Kotting, weten we dat de meesten om die reden een koffer klaar hadden staan. In geval van afwijzing moest er direct worden ondergedoken. Van Proosdij en Kotting hebben hier regelmatig mee te maken gehad.⁷⁷ Overigens liepen de advocaten zelf ook een risico vanwege de directe betrokkenheid bij de procedure. De jonge en net afgestudeerde jurist Van Proosdij die contacten binnen het verzet had, spande hierin de kroon. Op expliciet verzoek van Calmeyer heeft hij enkele maanden op de Entscheidungsstelle gewerkt. Het advocatenkantoor van Kotting en Van Proosdij wilde het verzoek van Calmeyer maar al te graag honoreren. Van Proosdij kon immers zo vanuit het hol van de leeuw invloed uitoefenen op de herzieningsprocedure, vertelde hij na de oorlog.⁷⁸ Calmeyer zelf heeft Kotting op meerdere momenten in bescherming genomen en kunnen behoeden voor strafvervolging. Na de 'ontdekking' van fraude in het herzieningsverzoek van Van Bergh in december 1943 was dit eveneens het geval.⁷⁹

De herziening van de Joodse status van notaris Van den Bergh in een kwart-Joodse status was een streep door de rekening van de plannen van de kandidaat-notaris Schepers. Hij had erop gerekend het kantoor van de Joodse notaris over te nemen. Schepers was door secretaris-generaal van Justitie Schrieke officieel als de opvolger van Van den Bergh benoemd. Van den Bergh had

⁷⁵ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 592.

⁷⁶ *Ibid.*, 594.

⁷⁷ Visual History Archive USC Shoah Foundation: Jaap van Proosdij (1921), 1998, nr. 45079.

⁷⁸ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 450-454; Visual History Archive USC Shoah Foundation: Jaap van Proosdij (1921), 1998, nr. 45079.

⁷⁹ CBG, Collectie Calmeyer, dossier Van den Bergh (20.1.1886).

echter mr. C.E. Masee als zijn vertegenwoordiger aangewezen toen hij in februari 1941 door de bezetter uit zijn beroep en daarmee uit zijn notariskantoor was gezet. Masee wist het Schepers onmogelijk te maken om het notariskantoor te betrekken, onder andere doordat Van den Bergh de kantoorinventaris op zijn naam had gezet.⁸⁰ Deze patstelling bleef bestaan totdat Van den Bergh na zijn ontjoodsing zijn beroep weer op kon nemen. In zijn naoorlogse getuigenis tegen Schepers beschreef Masee hoe hij in het bijzijn van notaris mr. A. Bruijning, die ook betrokken was bij de waarneming van notaris Van den Bergh, begin januari 1944 door Schepers is bedreigd:⁸¹ 'U heeft gezien hoe het met Van den Bergh is gegaan hoe deze niet deed wat ik wilde; indien u niet doet wat ik verlang zal ik zorgen dat het u net zo gaat als Van den Bergh.'⁸² In dezelfde verklaring beschreef Masee hoe hij vervolgens door toedoen van Schepers als krijgsgevangene naar Duitsland is gestuurd.⁸³

In de periode dat kandidaat-notaris Masee en ook notaris Bruijning waarnamen voor Van den Bergh is er intensief meegewerkt met de herzieningsverzoeken van andere Joden. Masee heeft voor ten minste negenveertig personen een notariële akte opgesteld waaruit moest blijken dat er geen sprake kon zijn van een Joodse afkomst.⁸⁴ Het ging om valse verklaringen die vaststelden dat er sprake was van bijvoorbeeld een buitenechtelijke relatie of van een adoptie. Bruijning heeft ten minste achttien personen bijgestaan.⁸⁵ In de aktes stond keurig vermeld dat er was opgemaakt 'in het vacante kantoor van notaris Van den Bergh'.⁸⁶ De betrokkenheid van Masee en Bruijning bij deze Calmeyer-verzoeken vond plaats tussen de zomer van 1942 tot februari 1944.⁸⁷ In deze periode was Van den Bergh nog niet ondergedoken. Hij liep gewoon op het kantoor rond, zo beweerde Schepers, en voerde de leiding over het kantoor.⁸⁸ Er zijn zelfs twee aktes van de hand van Van de Bergh teruggevonden in het Calmeyer-archief.⁸⁹ Hiermee is de conclusie gerechtvaardigd dat Van den Bergh van de betrokkenheid van Masee en Bruijning bij de Calmeyer-procedure op de hoogte was en er bovendien zelf actief bij betrokken was.

Met zijn eigen herzieningsbeslissing kon Van den Bergh zijn werk als notaris weer hervatten. Hij was nu immers ontjoodst. Dit tot grote ergernis van Schepers. Hij trachtte in eerste instantie om Van den Bergh onder druk te zetten zich vrijwillig terug te trekken, maar toen dat niets uithaalde, besloot hij in oktober 1943 om het over een andere boeg te gooien. Schepers schreef naar de rooibank Lippmann, Rosenthal & Co. om zich over Van den Bergh te beklagen. Hoe kon de

⁸⁰ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 546-547.

⁸¹ Ibid.

⁸² Verklaring mr. C.E. Masee, CABR-dossier J.W.A. Schepers nr. 22356, Nationaal Archief.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 553.

⁸⁵ Ibid., 549.

⁸⁶ Zie bijvoorbeeld dossier M.S. Cohen (4.3.1932), CBG Collectie Calmeyer.

⁸⁷ Zie bijvoorbeeld dossiers Menko (21.7.1913), Kinsbergen (5.5.1899), De Jong-Nieweg (17.2.1898), CBG Collectie Calmeyer.

⁸⁸ CBG, Collectie Calmeyer, dossier Van den Bergh (20.1.1886), brief J.W.A. Schepers aan LiRo, 15 oktober 1943.

⁸⁹ Dossiers Berkley (29.8.1909) en Kan (11.8.1897), CBG Collectie Calmeyer.

Joodse notaris met een beperkt toegestaan budget het zich veroorloven om in zijn Amsterdamse villa te blijven wonen?⁹⁰ Daarbij had Schepers vernomen dat Van den Bergh, een orthodox-Joodse notaris met Joodse cliënten waaronder de N.V. Goudstikker, een man die actief was binnen verschillende Joodse religieuze instellingen, inmiddels 'ster-bevrijd' was'.⁹¹ Advocaat Kotting raakte van de klacht van Schepers op de hoogte. Het kan de reden zijn geweest waarom de tweeling Emma en Esther in oktober 1943 onderdook.⁹²

De klacht van Schepers werd door de roofbank serieus genomen. Een medewerker, W.H. Woortman, schreef op 14 oktober 1943 dat de 'ontjoodsing' in notariskringen in Amsterdam tot 'lachlust' had geleid en dat niemand geloofde in de rechtmatigheid van de beslissing. Uit een persoonlijk onderhoud met Schepers had Woortman bovendien begrepen dat het personeel van het kantoor Van den Bergh al die tijd trouw was gebleven en hem zoveel mogelijk had tegengewerkt. Woortman drong er evenals Schepers op aan dat de 'ontjoodsing' van Van den Bergh teruggedraaid zou worden omdat dit het aanzien van de 'deutschen Instanz' schade toebracht.⁹³

Tegen die achtergrond dienden Kotting en Van Proosdij in november 1943 snel een nieuw herzieningsverzoek in, om een terugvaloptie voor het gezin-Van den Bergh te creëren. Deze keer was het verzoek gericht op de 'arische' afkomst van de vrouw van Van den Bergh, Auguste. Dit leek een reële optie omdat haar zus begin oktober 1943 ook een herzieningsverzoek had ingediend.⁹⁴ Om het herzieningsverzoek van de zus van Auguste kracht bij te zetten had zelfs een SiPo und SD vertegenwoordiger uit Den Bosch een brief naar de Entscheidungsstelle geschreven.⁹⁵ Het verzoekschrift van Auguste was door Van Proosdij opgesteld en gebaseerd op een genealogisch argument. Daarmee was het voor Calmeyer ongeloofwaardig. Nog diezelfde maand volgde een afwijzing.⁹⁶ Overigens laat kwantitatief onderzoek zien dat verzoeken die pas in het najaar van 1943 zijn ingediend nauwelijks nog in behandeling zijn genomen of onmiddellijk zijn afgewezen.⁹⁷ De afwijzing had daarnaast ook te maken met het contact dat Schepers vanaf november 1943 met Calmeyer heeft gehad. Schepers beklagde zich echter niet alleen bij Calmeyer over de procedure.

⁹⁰ Notaris Van den Bergh bewoonde de parterre van een huis en geen hele villa zoals Schepers beweert. Het CCT is meegegaan in deze framing van Van den Bergh als rijke Jood.

⁹¹ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 547.

⁹² Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers (WUV), Dossier Esther van den Bergh (27.8.1921) & Dossier Emma van den Bergh (27.8.1921).

⁹³ CBG, Collectie Calmeyer, dossier Van den Bergh (20.1.1886), rapport W.H. Woortman 14 oktober 1943.

⁹⁴ CBG, Collectie Calmeyer, dossier Van den Bergh (20.1.1886) & Dossier De Winter-Kan (22.9.1902).

⁹⁵ CBG, Collectie Calmeyer, dossier De Winter-Kan (22.9.1902).

⁹⁶ CBG, Collectie Calmeyer, dossier De Winter-Kan (22.9.1902). Vanaf 1943 werden de 3 herzieningsverzoeken die op een genealogisch argument waren gebaseerd door Ludo ten Cate, lid van de Germaanse SS en in april 1942 door de Nederlandse overheid benoemd als 'gemachtigde voor afstammingsonderzoek' op fraude gecontroleerd. Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 321.

⁹⁷ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 340-341; Zo heeft het kunnen gebeuren dat een 4 herzieningsverzoek dat wel op de waarheid was gebaseerd maar dat pas in het najaar van 1943 voor de eerste keer werd ingediend (anderhalf jaar na haar verkeerde registratie), toch is afgewezen. Herzieningsverzoek van Femma Fleijmann, CBG, Collectie Calmeyer, Dossier Swaalep (28.2.1928).

Ook bij rijkscommissaris A. Seyss-Inquart en bij H.A. Rauter, Höhere SS- und Polizeiführer, werd er een boekje opgedaan over de 'ins' en 'outs' van de herzieningsprocedure. Gewapend met een gedetailleerd genealogisch overzicht wees Schepers Calmeyer tenslotte in december 1943 opnieuw op de ondeugdelijkheid van het verzoekschrift van Van den Bergh.⁹⁸

Jaap van Proosdij verklaarde in het strafproces tegen Schepers van na de oorlog dat hij aan de hand van het herzieningsdossier had kunnen achterhalen dat de belastende informatie over Van den Bergh die Calmeyer en Seyss-Inquart ontvingen van Schepers afkomstig was. In dezelfde verklaring staat ook dat Van Proosdij gehoord had dat Calmeyer aan SS-Hauptsturmführer F.H. aus der Fünten van de Zentralstelle für jüdische Auswanderung (het politionele centrum van de Jodenvervolging in Amsterdam) de opdracht gaf om Van den Bergh vanwege de fraudering te arresteren. Van Proosdij heeft Arnold en Auguste van den Bergh hierop tijdig kunnen waarschuwen. Anders dan het CCT zegt was het dus niet 'verdacht' dat Van den Bergh gewaarschuwd werd vanuit Calmeyers kantoor; Van Proosdij stond geheel aan zijn kant.⁹⁹ Op 4 januari 1944 volgde een arrestatiebevel waarop Van den Bergh in de haast is gevlucht en ondergedoken.¹⁰⁰ In het naoorlogse uitkeringsverzoek uit 1978 bevestigen dochters Esther en Emma dat hun ouders zich in die periode bij hen in de onderduik voegden.¹⁰¹

In zijn brief aan de Entscheidungsstelle schreef Schepers 'dat Van den Bergh een typisch Joods persoon is die achter de coulissen met een menigte mensen samenwerkt om Joden en andere mensen behulpzaam te zijn en dat die mensen voor ieder vakgebied specialisten tot zich getrokken hebben om vervalsingen en bedrog van allerlei aard te bewerkstelligen in registers van de burgerlijke stand, kerkregisters etc.'¹⁰² De Jong schreef in zijn magnus opus over de Tweede Wereldoorlog dat er in diezelfde periode, het najaar van 1943, 'reden was om aan te nemen dat de SiPo und SD getracht heeft om de beslissingen van de Entscheidungsstelle 'opnieuw te bezien'.¹⁰³ Het is evident dat de opstelling van Schepers niet alleen Van den Bergh en zijn gezin in direct gevaar heeft gebracht maar ook dat van vele anderen. Overigens hebben ook andere personen hieraan in die periode bijgedragen.¹⁰⁴ Mathias Middelberg refereerde in zijn dissertatie over Calmeyer aan een op handen zijnde herziening van alle herzieningsbeslissingen in de zomer van 1944. Slechts door het verloop van de oorlog en de weigering van Calmeyer om de dossiers ter beschikking te stellen aan SS-Untersturmführer dr. Ulrich Grotefend uit Berlijn heeft dit niet

⁹⁸ Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 548.

⁹⁹ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 266.

¹⁰⁰ Verklaring Van Proosdij, J., CABR inv. nr. 22356, notaris Schepers, J.W.A., 29 juni 1896, Nationaal Archief, Den Haag.

¹⁰¹ Wet Uitkering Vervolgingsslachtoffers (WUV), Dossier Esther van den Bergh (27.8.1921) & Dossier Emma van den Bergh (27.8.1921).

¹⁰² CABR inv. nr. 22356, notaris Schepers, J.W.A., 29 juni 1896, Nationaal Archief.

¹⁰³ De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 7, 1e helft, 402-403.

¹⁰⁴ Advocate mr. L.M.I.M. van Taalingen-Dols heeft bijvoorbeeld in het najaar van 1943 de eerder ingewilligde verzoeken bewust in gevaar gebracht door bij verschillende Nazi autoriteiten over Calmeyer te klagen. Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 506-508.

plaatsgevonden en hebben ten minste 2659 Joden door de herzieningsprocedure de oorlog kunnen overleven.¹⁰⁵ Van den Bergh, zijn vrouw en dochters waren, weliswaar in onderduik, vijf van hen.

Conclusie

Het CCT ziet Van den Berghs Calmeyer-procedure als een teken van zijn goede connecties in foute kring. Die conclusie is onterecht en onlogisch. Een succesvol herzieningsverzoek vereiste geen buitengewone connecties. Dat Van den Bergh werd gewaarschuwd dat de herziening teruggedraaid werd, is gezien Van Proosdij's bijzondere positie evenmin verrassend. Het feit dat Schepers met succes Van den Berghs ontjoodsing ongedaan kon maken, suggereert daarbij dat Van den Bergh juist géén machtige connecties had.

¹⁰⁵ Rapport U. Grotefend, 20 augustus 1944 in: Matthias Middelberg, *Judenrecht, Judenpolitik und der Jurist Hans Calmeyer in den besetzten Niederlanden 1940-1945* (Göttingen 2005) 300-301, noot 1037; Van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood*, 591.

Hoofdstuk 4: Van den Bergh en de Joodse Raad

Bart van der Boom en Laurien Vastenhout

Arnold van den Bergh was een van de twintig leden van de in februari 1941 op last van de Duitse bezetter opgerichte Joodse Raad voor Amsterdam. Dit gezelschap van notabele Joodse Amsterdammers onder leiding van hoogleraar David Cohen en diamantair Abraham Asscher werd een mini-regering van de Joden in Nederland, die door de bezetter van de rest van de maatschappij werden afgesneden. Deze organisatie nam de taken over die de Nederlandse overheid nu niet meer mocht vervullen, zoals onderwijs en ziekenzorg, en nieuwe taken die de bezetter oplegde, zoals het verschaffen van verhuis- en reisvergunningen of de distributie van de Jodenster. Via *Het Joodsche Weekblad*, de door de Joodse Raad uitgegeven krant, werden Joden bestookt met een onophoudelijke stroom verboden, instructies en bedreigingen. De Joodse Raad preekte gehoorzaamheid aan de Duitse maatregelen, uit angst dat er anders draconische straffen zouden volgen. Dat de bezetter daartoe bereid was, bleek in februari 1941, toen circa 400 Joodse jonge mannen bij wijze van represaille werden opgepakt en, via Buchenwald, waar tientallen van hen bezweken door het zware werk in de steengroeven, naar Mauthausen werden gestuurd. De eerste doodsberichten bereikten de Joodse Raad al enkele maanden daarna.¹⁰⁶

Omdat de Joodse Raad meende dat alles beter was dan Mauthausen, bleef de organisatie samenwerken met de bezetter toen de deportaties naar ‘het Oosten’ begonnen in juli 1942. De Joodse Raad verschaftte instructies, schoenen, mutsen en rugzakken voor de reis, verzorgde de opgepakt op de verzamelplaatsen en vervoerde hun bagage naar doorgangskamp Westerbork. De meeste van de duizenden medewerkers van de Joodse Raad hadden een zogenaamde Sperre die hen voorlopig van deportatie vrijstelde. Vanaf mei 1943 vervielen die Sperrren en eind september werden de laatste medewerkers weggevoerd en de Joodse Raad ontbonden (op een kleine romporrganisatie na).

Strikt genomen zijn er dus twee verschillende fenomenen die ‘de Joodse Raad’ worden genoemd: het gezelschap notabelen waar Van den Bergh lid van was, en de enorme organisatie die zij aanstuurden. Om misverstand te voorkomen zal het gezelschap in dit stuk worden aangeduid als ‘de Raad’, de organisatie als ‘de Joodse Raad’.

Het Cold Case Team (CCT) meent dat Arnold van den Berghs lidmaatschap van de Raad hem een invloedrijke positie verschaftte, contacten met Duitse functionarissen en, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken, kennis van onderduikadressen. Die conclusies zijn allemaal onjuist.

¹⁰⁶ Wally de Lang schreef een uitgebreide studie over het lot van deze Joodse mannen. Zie: Wally de Lang, *De razzia's van 22 en 23 februari 1941 in Amsterdam* (Amsterdam 2021).

4.1 De rol van Van den Bergh in de Joodse Raad

Sullivan beschrijft Van den Bergh als ‘stichtend lid’ van de Joodse Raad.¹⁰⁷ Dat klopt niet: hij was niet aanwezig bij de oprichtingsvergadering van de Joodse Raad op 13 februari 1941.¹⁰⁸ Tijdens zijn verhoor op 15 november 1947, in het kader van de gerechtelijke procedure tegen de voorzitters van de Joodse Raad stelde Van den Bergh dat hij pas ‘enkele maanden’ na de oprichting lid is geworden.¹⁰⁹ Van den Bergh wordt voor het eerst genoemd als lid van de Raad in de eerste uitgave van *Het Joodsche Weekblad* van 11 april 1941. In het archief van de Joodse Raad dateert de vroegste melding van Van den Berghs aanwezigheid van mei 1941, wanneer de ‘Commissie inzake de Organisatie van Joodsche Vereenigingen in Nederland’ samenkamt.¹¹⁰ Op de verschillende lijsten van ‘leden van de Joodse Raad’, wordt Van den Bergh sinds dat moment consequent genoemd.¹¹¹

Van den Bergh werd dus kort na de oprichting gevraagd om toe te treden. Dat is niet verrassend. De Raad bestond uit vooraanstaande Joodse bestuurders en probeerde een afspiegeling te zijn van Joods Nederland. Als prominent notaris en als bestuurslid van allerlei Joodse organisaties, vooral werkzaam in de zieken- en armenzorg, was Van den Bergh een voor de hand liggende kandidaat. Zijn lidmaatschap vloeide dus logisch voort uit zijn vooroorlogse betrokkenheid bij de Joodse gemeenschap.

Van den Bergh vervulde verschillende posities binnen de Joodse Raad. Zo overzag hij de oudeliedengestichten en ziekenhuizen, die onder de Joodsche Vereniging voor Verpleging en Verzorging (JVVV) vielen.¹¹² Ook was Van den Bergh lid van de zogeheten ‘Gebouwen Commissie’, welke tot doel had ‘vraagstukken omtrent huisvesting van afdelingen en instellingen zoals het huren van gebouwen, verhuizen van afdelingen, verbouwingen, etc.’ te behandelen.¹¹³ Naast deze werkzaamheden was hij betrokken bij de registratie van vermogens van Joden in

¹⁰⁷ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 259. In de Engelse editie wordt Van den Bergh ‘founding member’ genoemd, zie: idem, *The Betrayal of Anne Frank: A Cold Case Investigation* (New York 2022), 352.

¹⁰⁸ Notulen oprichtingsvergadering Joodsche Raad, 13 februari 1941, 182.3, NIOD.

¹⁰⁹ Verhoor Arnold van den Bergh, 15-11-1947, 56/10, CABR 2.09.09, 107491, nr. 3, Nationaal Archief.

¹¹⁰ Verslag vergadering commissie organisatie Joodse verenigingen, 14 mei 1941, 182.189, NIOD.

¹¹¹ Zie de verschillende overzichtlijsten van leden van de Raad in 182.1, NIOD.

¹¹² Gids van den Joodschen Raad, p. 25, 182.1, NIOD. De taak van de oudeliedengestichten was ‘de verzorging van minderjarigen, ouden van dagen, invaliden; de verpleging en verzorging van zieken, alsmede het beheer van de bijeengevoegde Joodsche instellingen voor verpleging en verzorging in Nederland.’ Zie ook de ‘Alfabetische adreslijst van de voornaamste medewerkers van de Joodse Raad v. Amsterdam’, 182.1, NIOD; Cohen aan Zentralstelle, 10 september 1942, NIOD, 182.23.

¹¹³ *Ibid.*, p. 30.

Nederland.¹¹⁴ Van den Bergh lijkt ook deel uitgemaakt te hebben van de financiële commissie die het budget van de Joodse Raad beheerde en een controle op de uitgaven deed.¹¹⁵

De posities die Van den Bergh binnen de Joodse Raad bekleedde waren van ondergeschikt belang binnen de organisatiestructuur. Geen van de bovenstaande posities duidt erop dat Van den Bergh in zijn functie als lid van de Joodse Raad direct contact heeft onderhouden met Duitse instanties, in tegenstelling tot wat Sullivan suggereert.¹¹⁶ Alleen de voorzitters en enkele hooggeplaatste functionarissen spraken met de Duitse instanties, voornamelijk de Beauftragte voor de stad Amsterdam en de Aussenstelle Amsterdam van de Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst (SiPo und SD). Sullivans bewering dat Willy Lages en Ferdinand Aus der Fünten van de Sicherheitspolizei vergaderingen van de Joodse Raad bijwoonden, is eveneens onjuist.¹¹⁷

Van den Berghs invloed op het beleid van de Joodse Raad, en de zeggenschap die hij binnen de organisatie had, was daarbij beperkt. Dit wordt onder meer onderstreept door een brief die hij, samen met enkele andere leden van de Raad, op 26 december 1941 stuurde aan de voorzitters: 'Leden van de Raad hebben wel zitting in enkele commissies, maar daarin kunnen zij geen grote invloed uitoefenen, en bovendien geven die commissies meestal alleen advies.'¹¹⁸ Dat zij wel verantwoordelijk gehouden werden voor het werk van de Joodse Raad, maar geen invloed hadden op het beleid vinden zij een 'toestand' die 'niet te handhaven' is.¹¹⁹

Om deze onvrede weg te nemen kregen de leden van de Joodse Raad bepaalde afdelingen toegewezen om toezicht op te houden. Van den Bergh zou (samen met Raadsleden Abraham de Hoop en Abraham Soep) 'eenmaal per week, en zo dikwijls als verder nodig zal blijken' contact onderhouden met het hoofd van de afdeling Emigratie.¹²⁰ Die afdeling was begin 1942 druk met de verplichte invulling van emigratieaanvragen door buitenlandse Joden. Wellicht – een verwijzing ontbreekt – dat deze taak het CCT op het idee brengt dat Van den Bergh 'wekelijkse vergaderingen van de afdeling emigratie' van de Joodse Raad bijwoont.¹²¹ Verslagen van wekelijkse vergaderingen van deze afdeling zijn echter niet te vinden in het archief.

¹¹⁴ Zie verschillende notulen van de vergadering en van de Centrale Commissie, bijvoorbeeld op 19 augustus 1941, 12 juni 1942, 17 juni 1942, NIOD, 182.38.

¹¹⁵ Op 18 december 1941 sturen een aantal leden van de Joodse Raad, waaronder Van den Bergh, een brief aan de voorzitters, waarin zij aandringen op het vormen van een financiële commissie. Brief ondertekend door verschillende Joodse Raad-medewerkers, onder wie Van den Bergh, 18 december 1941, 182.3, NIOD.

¹¹⁶ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 259.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Brief van Arons, Van den Bergh, Gomperts, De Haan, De Hoop, Krouwer, Palache en Prins aan de voorzitters van de Joodse Raad, 26 december 1941, NIOD 182.6.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Vergadering van Van den Bergh, Krouwer, Van Lier, Palache en Soep met de voorzitters van de Joodse Raad, 21 januari 1942, 182.3, NIOD.

¹²¹ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 259.

4.2 Het CCT en de Joodse Raad

Sullivan is in haar beschrijving van de Joodse Raad weinig zorgvuldig. Zo schrijft ze op pagina 250 dat ‘Mirjam Bolle-Levie’ in juli 1942 werd gemachtigd om sperrren te verstrekken. Dat zou voor een jonge secretaresse, die toen nog gewoon Mirjam Levie heette, een buitengewone machtspositie zijn. Die had ze dan ook niet. De bedoelde vrijstellingen werden verschaft door de invloedrijke algemeen secretaris van de Joodse Raad Max Bolle, de broer van Mirjams verloofde Leo Bolle. Op dezelfde pagina beweert Sullivan dat de Joodse Raad op het ‘hoogtepunt’ 17,500 ‘leden’ telde. Ze bedoelt ongetwijfeld werknemers, maar ook dat klopt niet. Er waren 17,500 mensen vrijgesteld in verband met werk voor de Joodse Raad, maar dat aantal is inclusief familieleden. Het aantal werknemers is onbekend, maar veel lager.

Storender zijn de onjuiste beschuldigingen aan het adres van de leiders van de Joodse Raad. Blijkbaar weet het CCT niet dat Duitse oorlogsmisdadigers na de oorlog routinematig hun schuld op de Joodse Raad probeerden af te schuiven door deze als corrupt en zelfzuchtig af te schilderen. Zo nemen ze klakkeloos het verhaal over dat voorzitter Asscher, die diamantair was, ‘dikwijls’ diamanten en sieraden meenam voor Willy Lages en zijn secretaresse.¹²² Daar is geen enkel bewijs voor. Daarbij gelooft het CCT Willy Lages als die zegt dat Asscher alleen gaf om de veiligheid van zijn familie.¹²³ In werkelijkheid weigerde Asscher in de zomer van 1942 naar het buitenland te vertrekken met zijn familie, omdat hij meende nodig te zijn in Nederland.¹²⁴ Tenslotte durft het CCT op gezag van kampcommandant Albert Konrad Gemmeker te beweren dat Asscher de verloofde van zijn zoon naar Auschwitz liet deporteren omdat hij haar een ongeschikte partij vond.¹²⁵ Sullivan vermeldt niet dat de verloofde in kwestie, die na de oorlog alsnog met de zoon trouwde, dit verhaal in hetzelfde dossier naar het rijk der fabelen verwees.¹²⁶

Het meest storend is dat het CCT de mythe overneemt dat de Joodse Raad deportatielijsten opstelde. Zo schrijft Sullivan dat de afdeling Emigratie, waar Van den Bergh bij betrokken was, ‘de zware taak [had] lijsten op te stellen van de Joden die op transport zouden worden gesteld.’¹²⁷ ‘De Joodse Raad selecteerde wie zouden worden gedeporteerd’, schrijft Sullivan op p. 253. Drie pagina’s verderop beweert ze dat Mirjam Levie in haar brieven schreef over ‘de verschrikkelijke dagen en nachten bij de Joodse Raad wanneer de deportatielijsten werden opgesteld.’¹²⁸

Dit is allemaal onjuist. De lijsten van voor deportatie op te roepen Joden werden opgesteld door de Zentralstelle für jüdische Auswanderung. Na de zomer van 1942, toen bleek dat het aantal

¹²² Ibid., 298.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ PV 42a1, verhoor A. van Dam, 11-12-1947; PV 42c, verhoor G.A.J. Jonker, 18-12-1947, NA, CABR 2.09.09, 107491, map 5.

¹²⁵ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 298.

¹²⁶ PV 50, verhoor J. Asscher-Snijders, 12-5-1948, Nationaal Archief, CABR 2.09.09, 107491, map 6.

¹²⁷ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 259.

¹²⁸ Ibid., 256.

Joden dat gehoor gaf aan deze oproepen onvoldoende was om de 'quota' die in Berlijn waren afgesproken te halen, werden Joden door middel van razzia's opgepakt, en verviel het 'oproepen systeem' grotendeels.¹²⁹ De bedoelde passage in Mirjam Levie's brieven gaat niet over het opstellen van deportatielijsten, maar over de opheffing van de helft van de Sperrren van de Joodse Raad in mei 1943. Het idee dat de Joodse Raad verantwoordelijk was voor het opstellen van deportatielijsten is een van de vele naoorlogse leugens van Duitse functionarissen en Nederlandse collaborateurs waar het CCT intrapt.

In het algemeen schildert Sullivan de Joodse Raad af als een collaborerend instituut geleid door mensen die alleen hun eigen hachje willen redden. Die weergave is onjuist en in de internationale literatuur al lang achterhaald.¹³⁰ Maar ze plaveit wel de weg voor de volgende stap in het betoog van het CCT: het vermeende verraad gepleegd door Van den Bergh.

¹²⁹ Jacques Presser, *Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom, 1940-1945*, deel 1 (Den Haag 1985) 266-267.

¹³⁰ Zie bijvoorbeeld: Tom Lawson, *Debates on the Holocaust* (Manchester 2010) 255-260.

Hoofdstuk 5: Van den Bergh en het verraad

Bart van der Boom en Laurien Vastenhout

Hoe komt het CCT er bij dat Arnold van den Bergh de familie Frank heeft verraden? Het voert daarvoor in essentie vier bewijsstukken aan: een anoniem briefje bezorgd bij Otto Frank, de lijsten van de ondergedoken Joden waar Van den Bergh over zou kunnen beschikken, het telefoontje dat de verrader zou hebben gepleegd op 4 augustus 1944 en het gedrag van Otto Frank en Miep Gies na de oorlog.

5.1 Het briefje

Het allerbelangrijkste bewijsstuk voor het CCT is het ‘verraadbriefje’ dat Otto Frank na de oorlog ontving. Het luidt als volgt:

Uw schuilplaats te Amsterdam werd indertijd medegedeeld aan de Jüdische Auswanderung te Amsterdam, Euterpestraat, door A. van den Bergh destijds wonende bij het Vondelpark, O. Nassaulaan. Bij de J.A. lag een hele lijst van door hem opgegeven adressen.¹³¹

Het briefje zelf is niet gevonden, maar het CCT lokaliseerde een afschrift ervan in de stukken van rechercheur Arend van Helden, die in 1963-1964 onderzoek deed naar het verraad. Door knap speurwerk stelde het CCT vast dat het afschrift op de typemachine van Otto Frank is gemaakt, en wel vóór 1959.¹³²

Van Helden heeft op het afschrift notities gemaakt:

Het origineel is in het bezit van notaris van Hasselt, Keizersgracht 702 (230047 234602)

Per post toegezonden in Bazel (?) al of niet via stichting

Anoniem toegezonden

Was ook getikt

Reeds meerdere jaren

Mij overhandigd op 16/12-63

Heer Heldring

1. Is lid v.d. Joodse Raad geweest.

2 o.a. 1. afd. ver v. verpleging & verzorging

2 afd. lijnbaansgracht (H.[ulp aan] vertr.[ekenden] & emigratie)

¹³¹ Zie voor een afbeelding van het briefje: [Wie verraadde de familie Frank? - Stadsarchief Amsterdam](#). De weergave van de tekst in *Het verraad van Anne Frank*, 254 wijkt merkwaardig genoeg licht af van het origineel.

¹³² Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 274.

Blijkens deze aantekeningen had Otto Frank het originele briefje aan notaris Jakob van Hasselt gegeven, een goede bekende, en het afschrift op 16 december 1963 aan Van Helden, kort nadat hij hem gesproken had. In *Het verraad van Anne Frank* is de tekst overigens geheel verbasterd weergegeven, waarschijnlijk omdat ze is terugvertaald uit het Engels.¹³³ Daarbij hebben de onderzoekers het zinnetje ‘was ook getikt’ niet ontcijferd, terwijl hen dit had kunnen helpen bij hun verdere speculaties inzake de schrijver.

Het CCT hecht grote waarde aan dit briefje, omdat het bezorgd zou zijn vóór december 1945, op een moment dat het verhaal van het Achterhuis nog niet bekend was (daarover werd voor het eerst gepubliceerd in april 1946). Als het later zou zijn bezorgd, zegt het CCT, dan zou het heel wel afkomstig kunnen zijn van iemand die gebruik maakte van de roem van Anne Frank om een ander, Van den Bergh in dit geval, zwart te maken.¹³⁴

Maar als het briefje kort na de bevrijding is geschreven, redeneert het CCT, dan moet de anonieme schrijver iemand zijn geweest met toegang tot bijzondere informatie: hij of zij moet hebben geweten dat er mensen op het adres Prinsengracht 263 waren opgepakt, dat Otto was teruggekeerd, en dat er op de Zentralstelle lijsten van onderduikers circuleerden.¹³⁵ Die laatste conclusie is ongerijmd. Het feit dat de auteur het heeft over lijsten bij de Zentralstelle betekent natuurlijk niet dat hij iets daarover *weet* – hij kan het verzonnen hebben, of bij geruchte gehoord. Daarbij wist iedereen dat er tijdens de oorlog georganiseerd op ondergedoken Joden was gejaagd, dus kon iedereen bedenken dat daar lijsten bij kwamen kijken. De auteur van het briefje hoefde slechts twee dingen te weten. Ten eerste dat er op de Prinsengracht onderduikers waren opgepakt en dat er iemand was teruggekeerd. Dat zal in de buurt geen geheim zijn geweest. Ten tweede moet hij hebben geweten wie Van den Bergh was en waar hij tijdens de oorlog woonde. Ook dat was, gezien de publieke rol van Van den Bergh, nauwelijks *intimate knowledge*.

Nauwkeurige lezing van het briefje laat bovendien zien dat de schrijver juist *niet* bekend was met het Duitse vervolgingsapparaat, wat hem of haar natuurlijk minder geloofwaardig maakt. De schrijver noemt de Zentralstelle für jüdische Auswanderung ‘de Jüdische Auswanderung’ en zelfs ‘de J.A.’, terwijl tijdens de oorlog iedereen die bij deze instelling betrokken was sprak van de ‘Zentralstelle’. Voor zover bekend duikt deze bijzondere, ahistorische aanduiding voor het eerst op in naoorlogse krantenstukken.¹³⁶ Daarbij denkt de auteur dat de Zentralstelle gevestigd was aan de Euterpestraat, terwijl ze daartegenover zetelde, aan het Adama van Scheltemaplein. Aan de Euterpestraat zat de Sicherheitspolizei – dat wist iedere Amsterdammer. Gezien het grote belang dat het CCT aan het briefje hecht, is het verrassend dat het deze belangrijke aanwijzingen over het

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid., 307.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Zie bijvoorbeeld de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van 6-10-1947 en 18-10-1947.

hoofd heeft gezien. Sullivan gaat zelfs uitgebreid in op de mogelijkheid dat een secretaresse van de Zentralstelle de auteur van het briefje was.¹³⁷

Ten slotte is de datering van het originele briefje op de tweede helft van 1945 onzeker. Het CCT baseert deze op een combinatie van twee bronnen: Carol Ann Lee, Otto Franks biografe, schrijft dat Gesinus Gringhuis, een van de politiemannen die het gezin Frank oppakte, heeft gezegd dat Otto Frank hem had verteld dat volgens een anoniem briefje een lid van de Joodse Raad hen had verraden.¹³⁸ Wanneer en waar hij dat heeft gezegd is uit Lee's boek niet op te maken, en tot nu toe heeft ook niemand de bron van dat verhaal kunnen achterhalen.¹³⁹ Het CCT leidt echter uit Otto Franks agenda af dat hij op 6 december 1945 met Gringhuis heeft gesproken, en concludeert dat die conversatie toen plaatsvond.¹⁴⁰ Uit onderzoek van Natasha Gerson blijkt dat dat niet klopt: de agenda van Otto Frank heeft het over een bezoek aan (of mogelijk van) de Politieke Opsporingsdienst (POD), niet over een bezoek aan de gevangenis aan de Amstelveenseweg waar Gringhuis zat. Gringhuis werd tot in de jaren vijftig verhoord, dus in theorie kan hij de mededeling waarnaar Lee verwijst ook veel later hebben gedaan.¹⁴¹

Een veel hardere aanwijzing is het rapport van rechercheur van Helden uit 1964. Hij schrijft 'dat tijdens dit onderzoek de heer Frank mij mededeling deed van het feit, dat hij kort na de bevrijding van ons land eens een anoniem schrijven had ontvangen, dat betrekking had op het destijds aan hem gepleegde verraad'. Uit het vervolg blijkt dat het om de beschuldiging van Van den Bergh gaat.¹⁴² Wat Otto letterlijk tegen Van Helden gezegd heeft en wat die in 1964 bedoelde met 'kort na de bevrijding' is onduidelijk: een moment enkele maanden of enkele jaren later is denkbaar, maar in ieder geval niet pas in de jaren vijftig. Dat is relevant omdat de volgende aanwijzing uit maart 1958 komt, toen Johannes Kleiman het briefje blijkens een brief aan Otto Frank had gekregen van Van Hasselt, en er mee naar historicus Loe de Jong ging. Kleiman vroeg zich af waarom iemand nu pas met deze beschuldiging kwam en meende dus dat het briefje van recente datum was.¹⁴³ Er is gesuggereerd dat het briefje pas rond die tijd aan Otto Frank zou zijn gestuurd en dat Van Helden's aantekening 'Per post toegezonden in Bazel (?) al of niet via stichting'

¹³⁷ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 283-285.

¹³⁸ Carol Anne Lee, *Het verborgen leven van Otto Frank. De biografie* (Amsterdam 2002) 215.

¹³⁹ Gerrold van der Stroom en David Barnouw schrijven in *Wie verraadde Anne Frank* (Amsterdam 2003), 34, dat deze mededeling door Gringhuis in december 1945 werd gedaan, maar zij verwijzen alleen naar Lee, die dit niet met zoveel woorden zegt, maar wel suggereert dat Frank Gringhuis in december 1945 in de gevangenis identificeerde (terwijl dat in werkelijkheid in november 1945 gebeurde).

¹⁴⁰ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 190, 310.

¹⁴¹ Natasha Gerson, '[Het briefje, de bronnen en de bewijslast](#)', *De Groene Amsterdammer*, 15 februari 2022.

¹⁴² Proces-verbaal Van Helden, 3 november 1964, p. 18-19, Doc. I W.G. van Maaren (248-A1088A), NIOD. Sullivan vermeldt dit ook, zij het zonder bronvermelding. Bovendien zegt ze elders, opnieuw zonder bronvermelding, dat Frank nooit heeft verteld wanneer hij het briefje had ontvangen. Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 254, 284.

¹⁴³ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 277-278.

(de Anne Frankstichting, die pas in 1957 is opgericht) op het origineel slaat.¹⁴⁴ Waarschijnlijker is dat die frase op het afschrift slaat, dat inderdaad pas in die tijd is gemaakt.

Hoewel het op basis van het bekende materiaal niet mogelijk is om met zekerheid vast te stellen wanneer het briefje aan Otto Frank gestuurd werd, is het bovenal belangrijk om te benadrukken dat de waarde van deze anonieme beschuldiging, hoe dan ook gering is. Als het originele briefje geschreven is na de eerste publiciteit over Anne's dagboek in april 1946, is er weinig reden er waarde aan te hechten, zoals het CCT zelf toegeeft. Maar dit geldt ook als het vóór dat moment is geschreven. Direct na de oorlog wemelde het van de verdachtmakingen. Overal probeerden mensen hun straatje schoon te vegen of rekeningen te vereffenen. Van den Bergh had vijanden in 'foute' kring, zoals Schepers. Als voormalig lid van de Joodse Raad had hij ongetwijfeld ook vijanden in Joodse kring, waar hij een zeer bekende bestuurder was. Dit is hoe dan ook geen sterk bewijs.

5.2.1 De 'lijsten': De Contactafdeling

Het anonieme briefje is naar de overtuiging van het CCT echter geloofwaardig omdat het meent dat Arnold van den Bergh uit hoofde van zijn leidende functie bij de Joodse Raad over lijsten van ondergedoken Joden beschikte: 'Het is bijna zeker dat de Joodse Raad lijsten met adressen van ondergedoken Joden had. Via zijn prominente positie in de Joodse Raad moet Van den Bergh toegang hebben gehad tot die lijsten.'¹⁴⁵ In *Het verraad van Anne Frank* wordt op verschillende manieren gesproken over de waarschijnlijkheid van deze bevinding. Zo wordt op pagina 300 gesteld dat het team 'de kans groot' acht 'dat Van den Bergh al een hele tijd in het bezit was geweest van een adressenlijst, een lijst die hij in geval van nood kon gebruiken als levensverzekering', terwijl deze 'zeer grote kans' vijftien pagina's later opeens een zekerheid is geworden: 'Hij redde zijn gezin door adressen door te geven aan de SD, waaronder Prinsengracht 263.'

Volgens het CCT zijn er drie sterke aanwijzingen dat de Joodse Raad lijsten van Joden in onderduik bijhield. Ten eerste een naoorlogs onderzoek dat zou uitwijzen dat de Contact Afdeling (CA), een afdeling van de Joodse Raad in kamp Westerbork, beschikking zou hebben over dergelijke lijsten.¹⁴⁶ Ten tweede de getuigenis van een Duitse vertaler. Ten derde het geval van Rudolf Pollak,

¹⁴⁴ Natasha Gerson, ['Het briefje, de bronnen en de bewijslast'](#), *De Groene Amsterdammer*, 15 februari 2022; [De datering van het anonieme briefje. De canard van 'Het verraad van Anne Frank'. De Tweede Wereldoorlog als industrie \(3-IV\) - Reporters Online](#).

¹⁴⁵ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 308.

¹⁴⁶ De CA, ook wel aangeduid als Contact Commissie, ontstond in juli 1942, en had als belangrijkste taak het registreren van vermogens van Joden in het kamp. Daarnaast ontplooipte de CA verschillende andere (officieuze) activiteiten, waaronder het verzorgen van bagage, het verstrekken van hulp, en het regelen van tijdelijke vrijstellingen van deportaties (sperrren). De CA onderhield contact met Duitse instanties en de kamporganisatie.

die werkzaamheden voor de Joodse Raad verrichtte. Het brongebruik van het CCT is echter in alle drie de gevallen problematisch.

Het CCT baseert zich voor zijn bewering over de Contact Afdeling op een in juni 1948 door opperwachtmeester bij de Rijkspolitie Jan Schoenmaker uitgevoerd onderzoek. In tegenstelling tot wat het CCT beweert, was dit geen onderzoek naar de Contact Afdeling, maar naar de oorlogsmisdrijven die gedurende de bezettingsjaren gepleegd werden in doorgangskamp Westerbork (in het bijzonder door kampcommandant Albert Konrad Gemmeker).¹⁴⁷ Het werk van de Contact Afdeling maakt er slechts een (beperkt) onderdeel van uit. Dit deel spreekt echter helemaal niet van het bestaan van lijsten van onderduikers.¹⁴⁸ Op p. 6-7 van dit rapport staat het volgende:

Een bij een grote Duitse bankinstelling werkzaam zijnde Duitser, Puttkammer genaamd, was belast met het zogenaamde bovenbrengen van ondergedoken Joods vermogen. Het werd aan gearresteerde, ondergedoken Joden mogelijk gemaakt, zich tegen een bepaald bedrag te verzekeren van een zogenaamde Puttkammer-sperre. Men kwam dan niet in de strafbarak en het 'strafgeval' werd nietig. Het bedrag was ongeveer 10.000-30.000 gulden, waarvoor men ook wel eens reispapieren naar het buitenland kon krijgen. Later werd deze actie ook door de zogenaamde Contact-Afdeling doorgevoerd bij de reeds gearresteerde Joden, die zich in Westerbork bevonden. In het allerlaatste stadium had de Contact-Afdeling opdracht, zich in verbinding te stellen met ondergedoken Joden, teneinde van deze mensen eventueel bedragen los te krijgen, waarvoor zij zich wederom ongestraft in de gemeenschap konden begeven.

Op p. 9 van dit onderzoeksrapport staat vervolgens:

De C.A. trad later ook bemiddelend op tussen kampeiding en geïnterneerden, om door tegenprestaties (levering diamanten, geld, enz.) een sperre te verkrijgen, ofwel, om als 'S' geval te worden ontslagen. Later geschiedde dit ook door contact op te nemen met ondergedokenen.

Er wordt in deze bron dus geen melding van lijsten gemaakt. Dit is een toevoeging van het CCT om de theorie rondom Van den Bergh overtuigend te maken.¹⁴⁹ In het briefje dat aan Otto Frank werd gestuurd, wordt immers melding gemaakt van 'lijsten'.

Wat wél in dit onderzoeksrapport staat (zoals hierboven geciteerd), is dat de CA 'in het allerlaatste stadium' opdracht had 'zich in verbinding te stellen met ondergedoken Joden.' Even

¹⁴⁷ Zie: Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 297.

¹⁴⁸ Rapport J. Schoenmaker, d.d. 4 juni 1948, 250i, Inv. Nr. 1007, NIOD.

¹⁴⁹ Zie: Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 308.

later in het rapport lijkt ervan uit te worden gegaan dat dit ook echt gebeurd is: 'later geschiedde dit ook door contact op te nemen met ondergedokenen'. Het blijft onduidelijk waar deze informatie op gebaseerd is – dit wordt in het rapport verder niet toegelicht. Omdat er geen andere bronnen zijn (of worden aangehaald door het CCT) die deze informatie bevestigen, blijft de vraag of de CA inderdaad contact had met Joden in onderduik. In het exposé dat door de leden van de CA zelf is opgesteld in februari 1945 wordt geen melding gemaakt van contact met Joden in onderduik, of van lijsten waarop onderduikadressen vermeld staan.¹⁵⁰ Ook de kritische reflectie die naar aanleiding van dit exposé is opgemaakt door M. de Jong, maakt hier geen melding van.¹⁵¹

Zelfs als de CA informatie over 'ondergedokenen' gehad zou hebben, is zeer onwaarschijnlijk dat deze bij Arnold van den Bergh terecht was gekomen. Er wordt in het rapport immers gesproken over 'het allerlaatste stadium.' Dat verwijst waarschijnlijk naar het jaar 1944, toen Nederland Judenfrei was verklaard, met uitzondering van de Joden met een beschermde status (bijvoorbeeld gemengd-gehuwden) en Joden in onderduik. Gezien het feit dat de Joodse Raad toen al opgeheven was, is het zeer onwaarschijnlijk dat deze informatie Van den Bergh in dit stadium zou hebben bereikt. Zelfs in het geval dat 'het allerlaatste stadium' zou verwijzen naar 1943, toen de Joodse Raad nog wél operatief was, is het maar zeer de vraag of de Joodse Raad deze informatie van de CA zou hebben ontvangen. Zoals in het onderzoek van Schoenmaker uit 1947 staat aangegeven, was er geen goede werkrelatie tussen de CA en de Joodse Raad; er was 'wrijving' – deze informatie wordt niet in *Het verraad van Anne Frank* vermeld.¹⁵² Dat er geen goede werkrelatie tussen de CA en de Joodse Raad bestond, wordt bevestigd in het exposé dat door de leiders van de CA in februari 1945 werd opgemaakt. De Joodse Raad-leiding bemoeide zich weinig met de CA: 'Ofschoon oorspronkelijk een onderdeel van den Joodse Raad werd de CA een volkomen zelfstandig lichaam, los van de leiding van den JR.'¹⁵³ Zelfs als de CA beschikking zou hebben gehad over lijsten van ondergedoken Joden, is dit daarom, in tegenstelling tot wat het CCT beweert, absoluut geen bewijs dat Arnold van den Bergh, die op geen enkele wijze aan de CA gelieerd was, toegang zou hebben gehad tot deze lijsten.

¹⁵⁰ Hans Eckmann, Fritz Grunberg, Hans Heinz Hanauer, Walther Heinemann, 'Het werk van de Contact-Afdeling te Westerbork', februari 1945, Inv. Nr. 716, 250i, NIOD.

¹⁵¹ M. de Jong, 'Beantwoording van het exposé betreffende het werk van de Contact-Afdeling te Westerbork', juli 1945, Inv. Nr. 716, 250i, NIOD. Het is vooralsnog onduidelijk wie deze M. de Jong was. Zijn blik op het werk van de CA en de Joodse Raad is zeer kritisch, en hij stelt dat de Joodse Raad een grote rol heeft in het deporteren van 'Nederlandsche joden'.

De kritiek van De Jong richt zich met name op het feit dat de CA leden een te positief beeld van hun (clandestiene) activiteiten hebben gegeven, en op het feit dat zij door samen te werken met de Duitsers een bevoordeelde positie probeerden te krijgen. Hoewel op verschillende vlakken zeer kritisch over het werk van de CA, maakt het exposé geen melding van het uitleveren van adressen van ondergedoken Joden aan de Duitse instanties, of soortgelijke activiteiten door de CA.

¹⁵² Rapport J. Schoenmaker, d.d. 4 juni 1948, p. 9, 250j, Inv. Nr. 1007, NIOD.

¹⁵³ Hans Eckmann, Fritz Grunberg, Hans Heinz Hanauer, Walther Heinemann, 'Het werk van de Contact-Afdeling te Westerbork', februari 1945, p. 14, Inv. Nr. 716, 250i, NIOD.

5.2.2 De 'lijsten': de bekentenis van Henn

Een tweede 'bewijs' dat het CCT aanlevert voor het bestaan van lijsten van onderduikadressen bij de Joodse Raad is een getuigenis van Ernst Philip Henn, een Duitser die als vertaler werkte bij de krijgsraad van de Duitse luchtmacht (Feldgericht Luftgau Holland) in Amsterdam. Henn verklaarde op 15 september 1947 dat hij op het kantoor van een niet met name genoemde sergeant van de militaire politie (Feldgendarmerie) had horen vertellen:

dat er weer een transport moest worden samengesteld van 500 Joden, die dus weer opgepakt moesten worden. Zijn dienststelle had toen 500 adressen van Joden aangevraagd bij de Joodse Raad te Amsterdam en hij had van de Joodse Raad lijsten met adressen van tussen de 500 en 1000 Joden, die ondergedoken waren op deze adressen, gekregen. Hij zeide erbij, dat de heeren van de Joodse Raad hen steeds terwille waren en hen meer adressen gaven, dan zij vroegen en hij zeide er sarcastisch bij, dat die heeren van de Joodse Raad zeker dachten, dat als zij meer verraadden, dan gevraagd werden, zij er misschien dachten zelf goed uit te komen. Ik vroeg eens aan een jodin hoe het mogelijk was, dat de Joodse Raad beschikte over zoveel adressen van ondergedoken Joden en toen vertelde zij mij, dat de Joden vertrouwen hadden in de Joodse Raad en als er een lid van een Joodse familie was opgepakt, stelden zij zich in verbinding met de Joodse Raad teneinde te vernemen, waar hun gearresteerde familielid was en dan moesten zij aan de Joodse Raad hun duikadres opgeven, opdat de Joodse Raad hen eventueel kon berichten of correspondentie kon doorgeven en dat zulks de reden was, dat er zoveel duikadressen bij de Joodse Raad bekend waren. Dit gesprek ving ik begin 1943 op. Ik heb de lijsten persoonlijk niet gezien. Die sergeant had rood haar, was klein van stuk en was ongeveer 30 jaar oud.¹⁵⁴

Het CCT hecht waarde aan dit verhaal: 'Henn stond na de oorlog weliswaar terecht omdat hij als tolk had gewerkt voor de bezetter, maar je vraagt je af in welke mate hij baat had kunnen hebben bij die specifieke verklaring.'¹⁵⁵ Maar dat belang is zonneklaar. Henn werd namelijk gehoord als getuige voor ene Mina S., een Joodse vrouw die gemengd-gehuwd was geweest en om die reden naar eigen zeggen vrijgesteld was van deportatie. Zij had in mei 1944 bij de Expositur van de Joodse Raad in de Jan van Eijckstraat (waar na september 1943 een kleine romporganisatie actief bleef) een verhuisvergunning gevraagd. Die was haar geweigerd. Daarop had zij, naar eigen zeggen, tegen de functionaris geroepen 'dat als je je maar als vrouw voor hen weggooid je alles bij de Joodse Raad kon bereiken' en dat ze de volgende dag zou terugkomen 'met de S.D.' De volgende dag was

¹⁵⁴ Verklaring E.P. Henn, 15-9-1947, PV 9R, map 3, 107491, 2.09.09. CABR, NA.

¹⁵⁵ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 299.

ze teruggekeerd met haar zwager en een Duitser, die zich voordeden als SD'ers, en kreeg ze haar verhuisvergunning.¹⁵⁶

Die Duitser was Henn. Hij wordt dus gehoord om haar aanklacht tegen de Joodse Raad te bevestigen. In het bijbehorende kaartsysteem van getuigenverklaringen staat bij zijn naam: 'Verklaarde over: weigeren verhuisvergunning door de Joodse Raad.'¹⁵⁷ Hennis verhaal over de lijsten met onderduikers wordt door justitie genegeerd. Dat is des te interessanter, omdat deze getuigenverklaringen worden verzameld ter voorbereiding van het proces tegen de voorzitters van de Joodse Raad, Asscher en Cohen. Lages en Aus der Fünten, die het contact met de Joodse Raad onderhielden, worden niet naar de vermeende 'lijsten' gevraagd, Asscher en Cohen evenmin.

Justitie neemt Hennis beschuldiging dus in het geheel niet serieus. De reden ligt voor de hand: Henn is ten eerste een partijdige getuige. Ten tweede is hij een ondergeschikte ambtenaar die over dit onderwerp niets uit de eerste hand weet: hij zegt alleen een verhaal van een verder onbekende officier van de militaire politie gehoord te hebben. Ten derde is dat verhaal weinig plausibel. De militaire politie ging niet over het opsporen van Joodse onderduikers en zou nooit dergelijke lijsten opvragen. Het idee dat ondergedoken Joden hun duikadres zouden doorgeven aan de Joodse Raad, is ronduit absurd: iedereen wist dat de Joodse Raad gehoorzaamheid preekte en zeker ondergedoken Joden hadden waarschijnlijk weinig vertrouwen in de organisatie.

Overigens geeft Sullivan Hennis verhaal over de herkomst van de adressen ook nog eens verkeerd weer. Ze schrijft dat de brieven uit Westerbork via de Joodse Raad liepen en dat briefschrijvers daarin adressen van ondergedoken familieleden vermeldden.¹⁵⁸ Ook dat klopt niet: post uit de kampen in het Oosten liep via de Joodse Raad, post uit Westerbork ging direct naar de geadresseerden.

Als de Joodse Raad inderdaad lijsten met adressen van ondergedoken Joden aan de Duitse autoriteiten doorgaf, zou dat verreweg de ernstigste misdaad zijn die ze had begaan. Als justitie dat maar enigszins geloofwaardig had geacht, had ze er verder onderzoek naar gedaan. Maar justitie zag deze getuigenis aan voor wat het was: een losse flodder van een fantasierijke getuige die de Joodse Raad wilde zwartmaken. Het CCT vindt het daarentegen 'zeer explosieve informatie' en een cruciale bouwsteen in zijn zaak tegen Van den Bergh.¹⁵⁹

5.2.3 De 'lijsten': Pollak

Het derde bewijsstuk voor het bestaan van lijsten van onderduikers is gebaseerd op het boek *Vogelvrij: de jacht op de Joodse onderduiker* (2010) van Sytze van der Zee. Het lijkt er niet op dat het CCT zelf de documentatie met betrekking tot Pollak nauwkeurig heeft ingezien, terwijl de 'casus

¹⁵⁶ PV 9R, verklaring Mina. S. 11-9-1947, NA, CABR 2.09.09, 107491, map 3.

¹⁵⁷ Alfabetisch overzicht getuigenverklaringen, kaartje Henn, NA, CABR 2.09.09, 107491, map 1.

¹⁵⁸ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 299.

¹⁵⁹ *Ibid.*, 298.

Pollak' een belangrijk element in de bewijsvoering is. Van der Zee schrijft dat Rudolf Pollak, die volgens hem in 1942 in dienst trad van de Joodse Raad, een 'cartotheek met schuiladressen' zou hebben gehad.¹⁶⁰ Waar deze bevinding op gebaseerd is, blijft echter onduidelijk. In de voetnoten van *Vogelvrij* staat geen expliciete verwijzing naar een bron die dit bevestigt, en het Doc I dossier van Pollak dat het CCT in dit geval aanhaalt, maakt hier geen melding van.¹⁶¹ Bovenal is de link die het CCT legt tussen Rudolph Pollak en Arnold van den Bergh – namelijk dat Van den Bergh toegang moet hebben gehad tot dezelfde lijsten met onderduikadressen als Pollak – volstrekt ongefundeerd.

In tegenstelling tot wat het CCT beweert, was Pollak geen lid van de Joodse Raad; Van den Bergh was dat, zoals eerder opgemerkt, wel. Pollak verleende zoals vele Joden in Nederland, verschillende diensten aan de organisatie.¹⁶² Hij vervulde dus een heel andere functie binnen de Joodse Raad dan Van den Bergh. Het is belangrijk om dit te benadrukken, omdat door het CCT de suggestie wordt gewekt dat beide mannen soortgelijke posities vervulden, zich binnen hetzelfde milieu begaven, en dus toegang hadden tot dezelfde informatie. Dit is geenszins het geval.

Tijdens de bezetting was Pollak betrokken bij verschillende clandestiene activiteiten, waaronder het vervaardigen van valse persoonsbewijzen, en het (illegaal) verzorgen van distributietoewijzingen. Zo leverde hij levensmiddelenkaarten voor Joden in de Hollandsche Schouwburg en Westerbork.¹⁶³ Ook beweerde Pollak dat hij Joden kon vrijkopen uit Westerbork, hetgeen slechts een enkele keer lukte. Met deze activiteiten verdiende Pollak, die in juli 1943 half-arisch was verklaard en daarmee gevrijwaard was van deportatie, (veel) geld.¹⁶⁴ Op 23 maart 1944 werd hij vanwege zijn illegale activiteiten gearresteerd door SD-agenten uit Den Haag. Ten gevolge van de vondst van illegale documenten in het huis van Rudolf Pollak en zijn vrouw, werden in de nacht van 24 op 25 maart opnieuw arrestaties uitgevoerd.¹⁶⁵ In één van de getuigenissen in het

¹⁶⁰ Syzte van der Zee, *Vogelvrij: De jacht op de Joodse onderduiker* (Amsterdam 2010) 384-390. Waar deze bevinding op gebaseerd is, blijft echter onduidelijk. In de voetnoten van het boek staat geen expliciete verwijzing naar een bron die die bevestigt.

¹⁶¹ Zie voetnoot 7 op p. 299 in *Het verraad van Anne Frank*.

¹⁶² Voor de bewering dat Pollak lid was van de Joodse Raad, zie: Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 299. Op basis van het archief kan worden vastgesteld dat Pollak een vrijstelling van de Joodse Raad kreeg om te reizen voor zijn werk. Op 4 maart 1943 schrijft David Cohen, één van de voorzitters van de Joodse Raad, een brief aan de Afdeling Reisvergunningen van de Joodse Raad, waarin hij hen opdraagt een permanente reisvergunning aan te vragen voor Pollak voor heel Nederland, 'met uitzondering van de voor Joden verboden gebieden'. Hij stelt dat Pollak buiten de provincies Noord-Holland en Zuid-Holland 'zeer dikwijls gewichtige besprekingen moet voeren' die voor het werk van de Joodse Raad 'van het grootste belang' zijn. Zie: David Cohen aan de Afdeling Reisvergunningen (Amstel 25), 4 maart 1943, 182.17.

¹⁶³ Van der Zee, *Vogelvrij*, 384-390. Dit wordt bevestigd in verschillende verklaringen die door Lucas Bruijn worden aangehaald in het verslag van zijn onderzoek naar Rudolf Pollak. Zie: Lucas Bruijn, 'verslag van een onderzoek naar Rudolf Pollak', 20 maart 2010, NIOD bibliotheek. In het Doc1 dossier van Pollak (Inv Nr. 1334A) is dit verslag ook te vinden. Bruijn schreef ook 'Rudolf Pollak alias Schuster', waarin hij zijn bevindingen verder heeft uitgewerkt. Dit rapport is raadpleegbaar in de NIOD bibliotheek.

¹⁶⁴ *Vogelvrij*, 385. Zie ook: Rudolph Pollak, Doc1 248, Inv Nr. 1334-A, NIOD; Dossier Rudolf Pollak, Inv. Nr. 86707, CABR, Nationaal Archief (NA).

¹⁶⁵ Rudolph Pollak, Doc1 248, Inv. Nr. 1334-A, NIOD; Van der Zee, *Vogelvrij*, 386-387.

dossier van Pollak wordt melding gemaakt van een 'lijstje met namen' dat in zijn huis zou zijn gevonden. Het zou hier personen betreffen die door Pollak waren geholpen aan onderduikplekken en illegale persoonsbewijzen. Dit 'lijstje met namen' heeft dus niets te maken met het werk dat hij voor de Joodse Raad deed. Na zijn toezegging om voor de SD te werken, werd Pollak weer vrijgelaten, waarna hij, aldus Van der Zee, verschillende leden van het verzet heeft verraden. Op 17 november 1944 werd hij geliquideerd door het verzet.¹⁶⁶

We kunnen vaststellen dat het idee dat de 'casus Pollak' zou aantonen dat Van den Bergh via de Joodse Raad toegang had tot lijsten van onderduikadressen, ongegrond is. Er is geen bewijs dat Pollak in het bezit zou zijn van lijsten met onderduikadressen die op enige wijze afkomstig waren van de Joodse Raad. Integendeel, de clandestiene activiteiten die hij ontplooidde, en waardoor hij informatie had over onderduikplekken, hadden niets te maken met het werk dat hij voor de Joodse Raad deed. De activiteiten van Pollak tijdens de bezetting, waarmee hij onder meer illegaal geld verdiende, kunnen bovendien in geen enkel opzicht vergeleken worden met het werk dat Van den Bergh als lid van de Joodse Raad deed.

Bovenal is er dus geen enkele serieuze aanwijzing dat de Joodse Raad lijsten van onderduikers bijhield. Dat zou ook zeer ongerijmd zijn: de Joodse Raad wilde strikt legaal blijven om zijn samenwerking met de bezetter niet in gevaar te brengen en dergelijke lijsten zouden de organisatie slechts in diskrediet kunnen brengen. Dat de Joodse Raad systematisch lijsten van Joodse onderduikers zou doorgeven aan de Duitsers is volstrekt ongeloofwaardig en een buitengewoon ernstige aantijging. Dat het CCT op basis van dit bewijsmateriaal de Joodse Raad een misdaad in de schoenen schuift waarvoor de overlevende bestuurders na de oorlog de doodstraf hadden kunnen krijgen, is onverantwoord.

5.3 Het telefoontje

Het derde bewijs dat volgens het CCT in de richting van Van den Bergh wijst, is het telefoontje van de verrader. De theorie is dat Julius Dettmann van de Sicherheitspolizei op de ochtend van 4 augustus 1944 telefonisch van de verrader een tip kreeg, en naar aanleiding daarvan opdracht gaf tot de inval op de Prinsengracht. Het feit dat de verrader contact kon opnemen met een relatief hooggeplaatste functionaris als Dettmann bewijst volgens het CCT dat het iemand met goede contacten in die kringen moest zijn geweest.¹⁶⁷ En Van den Bergh beschikte daarover, in tegenstelling tot vele andere verdachten, aldus het CCT.

Nu is voor die laatste veronderstelling geen serieus bewijs, zoals al eerder is gebleken. Maar ook los daarvan is deze theorie een kaartenhuis. Ten eerste is onzeker of het telefoontje wel is gepleegd. De enige bron voor het verhaal is Karl Silberbauer, de politieman die de inval leidde en de opdracht van Dettmann kreeg. Hij verklaarde in 1963-1964, bijna twintig jaar na dato dus, over

¹⁶⁶ Van der Zee, *Vogelvrij*, 387-390.

¹⁶⁷ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 214.

het telefoontje, deed daarover tegenstrijdige mededelingen en hield zelfs een slag om de arm of het wel had plaatsgevonden.¹⁶⁸

Ten tweede is geheel onduidelijk waarom de verrader zelf zijn informatie zou moeten doorgeven. Waarom zou een Duitse of Nederlandse functionaris dat niet kunnen doen? In dat geval is het veel minder opmerkelijk dat het telefoontje bij Dettmann terecht kwam.

Ten derde past het idee van een door Van den Bergh gepleegd telefoontje niet in de rest van het scenario van het CCT. De anonieme briefschrijver zegt immers dat er bij de Sicherheitspolizei 'een hele lijst' door Van den Bergh aangeleverde adressen lag. Waarom zou hij dan ook nog moeten bellen?

5.4 De kennis van Otto Frank en Miep Gies

Het vierde element in de bewijsvoering van het CCT is de veronderstelling dat Miep Gies en Otto Frank wisten wie de verrader was, maar dat geheim probeerden te houden. Dat ze dit geheim hielden zou duiden op een verrader binnen de Joodse gemeenschap die ze wilden beschermen.¹⁶⁹ Die veronderstelling is op zichzelf al twijfelachtig. Eind 1963 sprak Frank nog uitgebreid, en genuanceerd, met politieman Van Helden over de mogelijkheid dat magazijnmedewerker Willem van Maaren de dader was. Diezelfde dagen schreef hij bovendien aan Miep Gies dat hij benieuwd was of het onderzoek iets nieuws zou opleveren. Hij vreesde van niet, omdat er geen schriftelijk bewijs tegen Van Maaren was.¹⁷⁰ Deze schriftelijke bronnen suggereren dat zij beiden nog altijd niet wisten wie de dader was.

Het CCT meent echter dat Frank en Gies vanaf het einde van de jaren veertig wel wisten wie de verrader was. Dat leiden zij ten eerste af uit het (inderdaad goed gedocumenteerde) feit dat Frank niet wilde dat Silberbauer gevonden werd. De 'enige redelijke verklaring' daarvoor zou zijn dat Frank vreesde dat Silberbauer naar Van den Bergh zou wijzen.¹⁷¹ Dat is rijkelijk speculatief. Er zijn heel andere verklaringen denkbaar, zoals Franks humanisme en afkeer van wraak.

Daarnaast hecht het CCT grote waarde aan een aantal vermeende uitspraken van Frank en Gies over de verrader: Otto Frank zou tegen zijn neef Buddy Elias hebben gezegd dat de verrader kinderen had die hij wilde beschermen tegen de schande van hun vaders misdaad; hij zou tegen journalist Friso Endt hebben gezegd dat het Achterhuis was verraden door Joden en Miep Gies zou hebben gezegd dat de verrader in 1960 dood was. Dus, concludeert het CCT, was de dader Joods,

¹⁶⁸ Gertjan Broek, *Onderzoeksverslag inzake verraad en arrestatie van de onderduikers in het Achterhuis* (Amsterdam 2016) 8-9.

¹⁶⁹ Dit argument wordt onder meer gebruikt om de bekende verrader van Joden, Ans van Dijk, vrij te pleiten. Zie: Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 304.

¹⁷⁰ Broek, *Onderzoeksverslag*, 17; Proces-verbaal Van Helden, 3 november 1964, p. 18-19, Doc. I W.G. van Maaren (248-A1088A), NIOD.

¹⁷¹ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 312.

had hij kinderen en was hij in 1960 al dood.¹⁷² Daarmee valt een hele serie verdachten af, en blijft eigenlijk alleen Van den Bergh over, zegt het CCT.

Het eerste probleem met deze bewijsvoering is dat, zelfs als Otto Frank en Miep Gies meenden dat ze wisten wie de dader was (en daarbij aan dezelfde dader dachten), het natuurlijk niet gezegd is dat dat vermoeden klopte. Het tweede probleem is dat van geen van deze drie cruciale ‘mededelingen’ zeker is dat ze daadwerkelijk gedaan zijn.

Het CCT geeft geen enkele bronvermelding voor de mededeling van Buddy Elias, zodat onduidelijk is wanneer die zou zijn gedaan en hoe we dat weten. De mededeling van Otto Frank aan Friso Endt heeft wel een voetnoot: Endt zou dit tussen 1947 en 1949 hebben gehoord van Frank, en dit begin jaren zestig hebben verteld aan collega-journalist Sytze van der Zee, die het weer aan het CCT vertelde.¹⁷³ Dat blijkt bij navraag bij Van der Zee niet te kloppen: Endt vertelde hem dit verhaal in 2010.¹⁷⁴ Dat was dus ruim zestig jaar na dato. Endt was toen 87 jaar oud. Dat betekent natuurlijk niet dat Frank dit niet tegen Endt gezegd heeft, maar zeker is dit gezien het lange tijdsverloop allerminst.

Miep Gies, ten slotte, zou in 1994 bij een ceremonie op de University of Michigan hebben gezegd dat de verrader in 1960 dood was. Ze beantwoordde toen vragen van studenten en omdat ze zeer gebrekkig Engels sprak werd ze bijgestaan door de van oorsprong Nederlandse historicus Rolf Wolfswinkel. Hij vertaalde soms de vragen en haar antwoorden, al sprak ze af en toe ook een paar zinnen Engels. Een student vroeg ‘what gave the Franks away?’ Ze antwoordde deels in het Engels en deels in het Nederlands. Ze zei dat ze na de oorlog naar de politie gingen en dat de ‘housemaster’ – Van Maaren – de voornaamste verdachte was. Maar de politie had het zo druk na de oorlog met alle beschuldigingen van verraad, dat het onderzoek (of dergelijke onderzoeken, dat is onduidelijk) ‘een beetje slordig’ werd gedaan. Vervolgens zei Gies:

And after fifteen years, when it was quiet, because we were sick of the war, we began again to search for this, eeh, traitor [sic]. But it was 1960 and in this time the traitor [sic] had died, but who it was, we didn’t know. I have only, eeh, veronderstellingen [Wolfswinkel: ‘supposed’] I have only supposed, but what can I do now? The people had died.¹⁷⁵

Het CCT concludeert dat Miep Gies hier per ongeluk het geheim onthulde dat ze met zich meedroeg, namelijk de identiteit van de verrader.¹⁷⁶ Dat veronderstelt dat de zin ‘I have only, eeh, veronderstellingen’ een leugen is, maar ‘the traitor had died’ de waarheid. Dat is niet onmogelijk, maar geenszins zeker. Het kan ook een misverstand zijn veroorzaakt door een

¹⁷² Volgens Sullivan deelde de Amerikaanse pater John Neiman in 2019 aan het CCT mee dat Gies hem in 1996 had verteld dat zij wist wie de verrader was, en Otto Frank ook. Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 228, 305.

¹⁷³ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 301.

¹⁷⁴ Mededeling Sytze van der Zee, 24-2-2022.

¹⁷⁵ <https://youtu.be/7exvJQWHueg?t=3857>.

¹⁷⁶ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 227.

aanzienlijke taalbarrière: misschien bedoelde Miep Gies dat tegen 1960 de verrader al dood had kunnen zijn. Dat is ook Wolfswinkels indruk, laat hij desgevraagd weten: ‘Ik vermoed dat ze wilde zeggen dat in 1960 de gang van zaken in 1944 al zo lang geleden leek en dat veel van degenen die het hadden meegemaakt, al dood waren.’¹⁷⁷ Deze drie vermeende uitspraken over de identiteit van de dader zijn dus alle twijfelachtig. Desondanks gebruikt het CCT ze als harde aanwijzingen die andere verdachten uitsluiten en Van den Bergh incrimineren.

Het CCT meent tenslotte dat Otto Frank het verraadbriefje geheimhield, behalve voor Miep Gies. Frank zou Van den Berghs schuld geheim hebben willen houden uit angst voor antisemitisme. Dat Frank het briefje geheimhield, blijkt volgens het CCT uit het feit dat hij bij zijn ondervraging van Gringhuis in de gevangenis in december 1945 niet zijn gebruikelijke vertrouwelingen Kleiman of Victor Kugler meenam, maar zijn vriend Ab Cauvern.¹⁷⁸ Dat zou weer blijken uit Franks agenda. Natasha Gerson heeft laten zien dat deze conclusie berust op een foutieve lezing van die agenda. Daar staat: ‘POD! ab Distributie’. Oftewel: Otto Frank ging naar de POD (en niet naar de gevangenis waar Gringhuis zat) vanaf – ‘ab’ – een bezoek aan de distributie. Deze aantekening toont dus niet aan dat hij Gringhuis opzocht, en evenmin dat Ab Cauvern meeinging.¹⁷⁹

Andere ‘bewijzen’ dat Frank het briefje geheimhield levert het CCT niet. Daarentegen zijn er vele aanwijzingen dat hij dat juist niet deed. Hij gaf het origineel aan zijn vriend Van Hasselt. Deze Van Hasselt bracht het briefje in 1958 ter kennis van Kleiman, die er weer mee naar Loe de Jong ging. En uiteindelijk gaf Otto Frank zijn afschrift in 1963 aan politieman Van Helden. Sullivan komt met een opmerkelijk gezochte verklaring voor het feit dat Frank een afschrift maakte: uit angst dat er lastige vragen gesteld zouden worden over Van den Bergh nam hij de ‘doortastende maar zeer riskante stap’ om het briefje aan Van Hasselt te geven: ‘zou hij ooit worden aangesproken op het bestaan ervan, dan kon hij naar waarheid antwoorden het niet meer te hebben.’¹⁸⁰ Maar waarom zou iemand hem ooit vragen naar het briefje als hij dat zo zorgvuldig zou hebben geheimgehouden? Als hij het geheim wilde houden, waarom gaf hij het dan aan Van Hasselt en waarom voorkwam hij niet dat deze het weer aan Kleiman liet zien? Waarom maakte hij dan zelf een afschrift en gaf hij dit ook nog aan een politieman? De theorie dat Otto Frank Van den Berghs identiteit beschermdde is ongefundeerd.

Conclusie

Hierboven is het bewijs samengevat dat in *Het verraad van Anne Frank* tegen Van den Bergh wordt aangevoerd. Het is zonder uitzondering zeer zwak, soms gebaseerd op een evident foute lezing van de bronnen, verzonnen toevoegingen aan bronnen, en is door het CCT op geen enkele wijze

¹⁷⁷ Mededeling Rolf Wolfswinkel, 28-2-2022.

¹⁷⁸ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 279.

¹⁷⁹ Natasha Gerson, ‘Het briefje, de bronnen en de bewijslast’, [Het briefje, de bronnen en de bewijslast – De Groene Amsterdammer](#).

¹⁸⁰ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 312-313.

aan een kritische beoordeling onderworpen. Als het CCT de beschuldiging aan het adres van Van den Bergh even kritisch zou hebben behandeld als de beschuldigingen tegen anderen die het in het eerste deel van het boek weerlegt, zou het nooit hebben geconcludeerd dat Van den Bergh de dader was. Want dat doen Sullivan en het CCT, zonder slagen om de arm: 'Van den Bergh [...] redde zijn gezin door adressen door te geven aan de SD, waaronder Prinsengracht 263.'¹⁸¹ Voor die ernstige beschuldiging is geen enkel serieus bewijs.

¹⁸¹ Ibid., 315.

Hoofdstuk 6: De onderduik van de familie Van den Bergh

Aaldrik Hermans

Een cruciaal onderdeel van de bewijsvoering van het CCT is de veronderstelling dat Van den Bergh in het laatste oorlogsjaar niet zat ondergedoken, maar op vrije voeten kon blijven door verraad te plegen. Zo zou hij zijn gezin hebben gered. In hoeverre klopt deze veronderstelling?

6.1 Het laatste oorlogsjaar volgens het CCT

Het CCT begint met de vaststelling dat Van den Bergh en zijn gezinsleden nooit zijn gedeporteerd of geïnterneerd in een kamp.¹⁸² Het voert secretaresse Mirjam Bolle op om te zeggen dat zij zich niet herinnert dat Van den Bergh in een van de Duitse kampen had gezeten.¹⁸³ De suggestie is dat dit verdacht is.¹⁸⁴ Vervolgens stelt het CCT vast dat Van den Bergh na 4 januari 1944 zijn 'stadsvilla' verliet en zich in liet schrijven op het adres van een van de werknemers van zijn notariskantoor. Dit was een dekmantel.¹⁸⁵ Maar waarvoor?

Op basis van een gesprek met Van den Berghs kleindochter vult het CCT extra details in. 'Ergens in 1943' dreigde gevaar voor het gezin, vermoedelijk 'eind september van dat jaar, na ontbinding van de Joodse Raad'. Het gezin leefde in angst met ingepakte koffers, gereed om te vluchten. Op dat moment liet Van den Bergh zijn dochters onderduiken via zijn verzetsconnecties. De tweeling kwam in Scharwoude terecht, dochter Anne Marie in Amsterdam. Daar werd zij echter uitgebuit en slecht behandeld, waarna het verzet haar naar een nieuw onderduikadres in Brabant bracht. Onderweg werd zij op een perron opgepakt, vermoedelijk omdat ze er Joods uitzag. Volgens het CCT kwam zij in een cel terecht in Scheveningen, waar ze negen dagen gevangen werd gehouden. Nadat zij de naam van Alois Miedl genoemd zou hebben, zou ze onverwacht vrijgelaten zijn en doorgereisd naar haar onderduikadres in Brabant. Onduidelijk blijft wanneer dit precies gebeurde.¹⁸⁶

Maar waar was Van den Bergh zelf gebleven? Het CCT heeft geen enkel bewijs gevonden, maar speculeert er lustig op los.¹⁸⁷ Van den Bergh zou zijn vermeende vriend Miedl om hulp hebben gevraagd en mogelijk op een van de landgoederen hebben gezeten die 'Miedl had "gekocht" van Goudstikker onder notarieel toezicht van Van den Bergh'. Ze zouden zich er echter niet veilig hebben gevoeld vanwege de aanwezigheid van nazi's. Omdat Miedl inmiddels naar

¹⁸² Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 255.

¹⁸³ *Ibid.*, 257.

¹⁸⁴ *Ibid.*, 293.

¹⁸⁵ *Ibid.*, 264.

¹⁸⁶ *Ibid.*, 286-287.

¹⁸⁷ Volgens mededeling van de kleindochter had zij ondertussen het CCT wel degelijk verteld dat in haar familie het verhaal ging dat haar grootouders in Laren ondergedoken hadden gezeten. Die informatie is weggelaten uit het boek en in plaats daarvan zijn de speculaties van het team zelf gekomen.

Spanje was verdwenen, zo speculeert het CCT verder, ‘zal Van den Bergh op zoek zijn gegaan naar een aanvullende levensverzekering – naar iets wat de SD waardevol genoeg vond om hem en zijn gezin onheil te besparen’. Dat waren de lijsten met onderduikadressen, ‘een waardevol bezit’ voor Van den Bergh, dat hij zou hebben ingeruild voor de veiligheid van zijn gezin.¹⁸⁸

6.2 De onderduik van de dochters

De reconstructie van het CCT is niet alleen suggestief en speculatief, maar zit ook vol fouten. Het gezin is inderdaad niet gedeporteerd, maar daarmee is ook alles gezegd. Van den Bergh had al in een vroeg stadium voor zijn dochters gezorgd. De tweeling kreeg een positie als leerling-verpleegster in het Nederlands-Israëlietisch Ziekenhuis, waardoor ze een ‘Sperre’ kregen en tijdelijk gevrijwaard waren van deportatie. De zussen herinnerden zich achteraf dat het vreselijk was geweest om daar te moeten werken, terwijl de nazi’s en hun handlangers zieken arresteerden en het ziekenhuis leegruimden. In het ziekenhuis waren ze al bezig met het verstoppertje van patiënten.¹⁸⁹ Ook de nichten Bertha Ossendrijver en Hester van den Bergh werkten daar als leerling-verpleegster.¹⁹⁰ In het ziekenhuis maakten zij kennis met de Duitse communist en verzetsman Albert Schlösser. Hij speelde een belangrijke rol in de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO), was drukker van de illegale bladen *Vrij Nederland*, *Ons Vaderland* en *Trouw* en een van de centrale figuren in het verzet in Laren (NH). Hester van den Bergh kreeg een relatie met Schlösser.¹⁹¹

Toen begin oktober 1943 de NSB-kandidaat-notaris Schepers Van den Bergh onder druk begon te zetten om diens kantoor te verkrijgen, werd de situatie spannend. Schepers doorzag de fraude rond de Calmeyer-aanvraag en stapte naar diverse nazi-instanties om Van den Bergh aan te klagen. Dat is het moment dat de angst toesloeg. Mogelijk is het gezin toen al collectief tijdelijk ondergedoken geweest, zoals valt op te maken uit Venema’s opmerking dat Van den Bergh in 1943 korte tijd ondergedoken heeft gezeten bij de restaurateur Henk Dik. Die opmerking is verder niet met bronnen onderbouwd.¹⁹² In ieder geval is duidelijk dat de drie dochters in de onderduik gingen. Daarvoor had het gezin Van den Bergh verschillende connecties in het verzet. Naast Schlösser was dat de NIZ-chirurg Maurits Kropveld. Diens dochter Erna was lid van de verzetsgroep van Hannie Schaft.¹⁹³

¹⁸⁸ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 294-295.

¹⁸⁹ Sociale Verzekeringsbank, WUV-dossiers Esther en Emma van den Bergh, reg.nrs. A 53953 en A 53954, 21 februari 1978.

¹⁹⁰ Bad Arolsen archief, Joodse Raad-kaarten van Bertha Ossendrijver en Hester van den Bergh.

¹⁹¹ WUV-dossiers; privécollectie Elise Tak, video-interview Wiljen van Seters met Edith Peper 5 juli 1996.

¹⁹² Venema, *Kunsthandel*, 139.

¹⁹³ Tim Brady, *Three ordinary girls. The remarkable story of three Dutch teenagers who became spies, saboteurs, Nazi assassins – and WWII heroes* (New York 2021) 79, 130, 135, 232, 234.

De tweeling zat tot eind oktober 1943 verborgen op verschillende adressen in Amsterdam, te beginnen bij Kropveld. Later bracht Schlösser de zussen naar het platteland. Esther kwam terecht bij een groot gezin in Broek op Langedijk, haar zus bij de weduwe De Bruin in Scharwoude. Daar bleven ze drie maanden. In januari 1944 werd het daar te gevaarlijk. Het was opnieuw Schlösser die hen aan een nieuw onderduikadres hielp, ditmaal in zijn eigen Laren. Daar kwamen zij terecht bij de pensionhoudster Jetske Hoeksema, die op de Leemkuil 11 voortdurend Joodse onderduikers herbergde. Eerder was zij daarvoor al opgepakt, maar na haar vrijlating op 22 december 1943 ging zij er gewoon mee door.¹⁹⁴

In Laren zaten inmiddels ook andere familieleden ondergedoken. De zussen Cornelia en Hester van den Bergh waren er door Schlösser ondergebracht, maar ook hun broer Flip en diens vrouw Edith Peper. Ook een deel van de verdere familie Peper was er ondergedoken. Flip raakte tijdens de onderduik ernstig ziek en omdat te lang werd gewacht met het inroepen van medische hulp, overleed hij.¹⁹⁵

De jongste zus, Anne Marie, dook aanvankelijk ook in Amsterdam onder. De omstandigheden op dat adres waren echter onhoudbaar. Onderweg naar het nieuwe onderduikadres in Brabant, werd zij inderdaad opgepakt. Zij kwam echter niet in Scheveningen in de gevangenis terecht, zoals Sullivan schrijft, maar in gevangenis Haagse Veer in Rotterdam. Zij werd op 13 februari 1944 gearresteerd en op 22 februari 1944 weer vrijgelaten.¹⁹⁶ Het CCT suggereert dat ze dat te danken had aan het noemen van de naam Miedl. Als bron daarvoor wordt de kleindochter genoemd, die echter aangeeft dat ze alleen een vage herinnering heeft uit familiegesprekken dat haar grootvader contact had met Miedl. Hoe dat precies verder zat, weet ze niet en ze heeft bij het CCT er ook op gewezen dat haar vage herinneringen niet heel duidelijk zijn en grondig onderzocht moesten worden.¹⁹⁷ Dat is kennelijk niet gebeurd, want bronnen voor dit verhaal ontbreken. Uit de beschikbare bronnen in het Rotterdamse stadsarchief is slechts op te maken dat zij gearresteerd was met distributiebescheiden.¹⁹⁸ Verslagen van verhoren hebben wij niet kunnen lokaliseren. Het is maar de vraag of het noemen van de naam van Miedl Anne Marie had kunnen helpen, nog afgezien van de vraag in hoeverre Miedl in een positie was om invloed uit te oefenen op een lopend politieonderzoek in Rotterdam. Anne Marie overleefde de oorlog in onderduik, deels in Sprundel, deels in Breda, en werd op 30 oktober 1944 bevrijd.¹⁹⁹

¹⁹⁴ WUV-dossiers; streekarchief Gooi & Eemland, Burgerlijke Stand, persoonskaart Jetske Hoeksema; idem, Politie dag- en nachtrappen Laren 13-14 juli 1943; privécollectie, dagboek Gerard Huijssen woensdag 14 juli 1943, 25 en 26 oktober, 28 december 1944 en 29 juni 1945; cartotheekkaart KL Herzogenbusch Jetske Hoeksema, Häftling 0308.

¹⁹⁵ Spielberg film Edith Peper; mededelingen Elise Tak 9 maart 2022.

¹⁹⁶ Nationaal Archief 's-Gravenhage, CADSU/Stamdossier 167.563, reg.nr. 342.317, aanvraag Anne Marie van den Bergh 3 januari 1993.

¹⁹⁷ Mededeling Mirjam de Gorter, 23 januari 2022.

¹⁹⁸ Stadsarchief Rotterdam, archief 63, inv.nrs. 3437, 3538 en 3775.

¹⁹⁹ Ibid.

6. 3 De onderduik van Van den Bergh en zijn vrouw

Vanaf oktober 1943 wist Van den Bergh dat zijn dochters in veiligheid waren. Mogelijk heeft hij via verzetscontacten iets gehoord over de arrestatie van Anne Marie, maar vanaf 22 februari 1944 was zij opnieuw verdwenen in de onderduik. Van den Bergh en zijn vrouw doken rond die tijd zelf ook onder. Op 4 januari 1944 werden zij al gewaarschuwd dat hun Calmeyer-status klapte en er een arrestatiebevel voor hen was uitgevaardigd. Dat moet het moment zijn geweest waarop zij hun huis aan de Oranje Nassaulaan verlieten. Gezien het feit dat Van den Bergh op 15 februari 1944 het gezin naar een postadres op de Nieuwendammerdijk liet overschrijven²⁰⁰ en tot eind februari 1944 als liquidator van de N.V. Goudstikker fungeerde, heeft hij mogelijk nog korte tijd ergens in Amsterdam op een tot dusver onbekend adres ondergedoken gezeten en enkele lopende zaken afgehandeld.

De dochters hebben lang na de oorlog verteld dat hun ouders zich bij hen in Laren voegden en het hele gezin – met uitzondering van Anne Marie in Brabant – verder gezamenlijk ondergedoken zat bij Jetske Hoeksema.²⁰¹ Dat wordt bevestigd door een bron uit de oorlog. Naast het pension van Hoeksema woonde de schilder Gerard Huijsser, die getrouwd was met een Joodse vrouw. Tijdens de oorlog had hij veel contact met zijn buurvrouw, die hem vertrouwde. Zo kwam Huijsser ook in contact met de familie Van den Bergh. In zijn dagboek schreef hij op zondag 11 maart 1945:

's Avonds bezoek bij familie Van den Berg (notaris van den Berg) die in het pension van Hoeksema wonen – Not. V.d.B. is een bekende Joodsche notaris uit Amsterdam. De familie is ondergedoken geweest, maar is nu in het bezit van valsche persoonsbewijzen (of geariseerd). Zij bestaat uit een echtpaar met twee dochters, een jonger dochtertje zit nog in Brabant in het nu bevrijde gebied. Het zijn zeer vriendelijke en beschaafde menschen.²⁰²

Het is in Laren dat het gezin de bevrijding meemaakte op 5 mei 1945.²⁰³

Conclusie

De speculatieve fantasie van het CCT dat Van den Bergh en zijn vrouw in een kasteel van Miedl zat, is niet alleen ongeloofwaardig, maar blijkt ook strijdig met de beschikbare bronnen. Na eerst hun

²⁰⁰ SAA, woningkaart Nieuwendammerdijk 61. Dit was het adres van een werknemer van het notariskantoor, Albertus Sallé, zie SAA, gezinskaart Albertus Franciscus Sallé. Dat het om een postadres ging, blijkt onder meer uit het feit dat het hele gezin hier naast de familie Sallé werd ingeschreven, inclusief de dochters die zich op dat moment in de onderduik bevonden.

²⁰¹ WUV-dossiers.

²⁰² Privécollectie, dagboek Gerard Huijsser 11 maart 1945.

²⁰³ NA, CADSU aanvraag Emma van den Bergh, claim A53954, 8 juli 1963; en claim A53953, 8 juli 1963.

dochteren in relatieve veiligheid van de onderduik te hebben gebracht, verdwenen de notaris en zijn vrouw in januari-februari 1944 uit Amsterdam. Zij wisten zo het arrestatiebevel tegen hen te ontlopen. De naoorlogse WUV-aanvraag van de dochters en het oorlogsdagboek van Huijsser bevestigen dat het gezin in Laren ondergedoken zat. Het gezin hield nauwe banden met hun 'redder', Albert Schlösser. Zij kenden hem vanuit het NIZ en als de geliefde van nicht Hester en bleven ook na de oorlog met hem in contact. Bij zijn overlijden plaatste het gezin Van den Bergh een overlijdensannonce in *Het Parool*, de krant die hij tijdens de oorlog zelf had gedrukt: 'Tot onze ontsteltenis overleed heden onze goede Vriend, de Heer Albert Schlösser, Laren 14 december 1964', geplaatst door A. v.d. Bergh-Kan, Emmy, Hetty en Annie en Eduard. Het was een laatste eerbewijs aan deze 'Vriend' uit oorlogstijd.

Dit hoofdstuk toont aan a) dat het gezin Van den Bergh overleefde dankzij contacten met het verzet en niet door de connectie met Miedl; en b) dat vanaf oktober 1943 de dochters al waren ondergedoken en vanaf januari-februari 1944 Van den Bergh en zijn vrouw eveneens. Op het moment van de inval in het Achterhuis, op 4 augustus 1944, was de notaris al tenminste vier maanden volledig uit beeld. Hij had dus geen enkele reden om lijsten te leveren aan de SD. De theorie dat hij dat wel deed, in ruil voor het leven van zijn gezin, blijkt volkomen uit de lucht gegrepen.

Hoofdstuk 7: Arnold van den Bergh en de wederopbouw van Joods Amsterdam

Bart Wallet

Na de bevrijding is notaris Van den Bergh weer snel terug in Amsterdam. Volgens het CCT komt hij daar als iemand met een groot geheim en met een bezwaard geweten: hij had immers talloze onderduikadressen verraden. Bovendien wordt hij volgens het CCT een 'persona non grata' in de Joodse gemeenschap.²⁰⁴ Die voorstelling van zaken blijkt echter niet te kloppen.

7.1 Joodse wederopbouw

Van iemand die op grote schaal adressen heeft verraden, zou verwacht kunnen worden dat hij probeerde zo snel mogelijk te emigreren en elders een nieuw leven op te bouwen. Dat was iets wat na 1945 sowieso veel Joden deden, enkele duizenden Joden emigreerden naar de Verenigde Staten en Palestina/Israël. Zo niet Arnold van den Bergh, hij blijft in Amsterdam en treedt opnieuw op de voorgrond. Actief zet hij zich in voor de wederopbouw van de Joodse gemeenschap.

Daarbij valt opnieuw de continuïteit op: voor de oorlog gaf hij zijn beste krachten aan het sociale werk, tijdens de oorlog bleef hij daar zo lang als het kon onder moeilijke omstandigheden zijn verantwoordelijkheid in nemen, na de oorlog pakte hij de draad weer op. Opnieuw werd hij actief in het Nederlands-Israëlitisch Armbestuur (NIA), nu als voorzitter. Het NIA zette zich onder meer in voor hulp aan opgedoken Joden en Joden die terugkeerden uit de kampen.²⁰⁵ Daarnaast werd hij ook voorzitter van de Joodse Invalide, waar hij de pijnlijke verhuizing begeleidde van het moderne grote gebouw op het Weesperplein naar het vroegere Portugees-Israëlitisch Ziekenhuis in de Henri Polaklaan.²⁰⁶ Hij was er ook van meet af aan bij betrokken toen de sociale afdeling van de Joodse Coördinatie Commissie (JCC), de overkoepelende instelling die in de directe naoorlogse periode de wederopbouw van de Joodse gemeenschap structureerde, verzelfstandigde tot de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW). Van den Bergh was vanaf het begin bestuurslid.²⁰⁷ Vanuit zijn positie als bestuurder zette Van den Bergh zich in voor het rechtsherstel en was hij betrokken bij slepende zaken om Joodse panden weer terug te krijgen. Hij realiseerde zich daarbij de kwetsbaarheid van Joden richting de overheid: het is moeilijk om een vuist te maken, als men

²⁰⁴ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 301.

²⁰⁵ SAA, archief NIHS, notulen kerkbestuur 2 augustus 1945.

²⁰⁶ R.G. Mansfeld, *50 jaar Joodse Invalide* (Amsterdam z.jr.) 67-75, 86.

²⁰⁷ Philip Staal, *Roestvrijstaal. Speurtocht naar de erfenis van de Joodse oorlogswezen* (Delft 2008) 120-121.

geen hand heeft, stelde hij.²⁰⁸ Ook voor zijn eigen gezin moet veel van zijn tijd opgegaan zijn aan het verkrijgen van rechtsherstel.²⁰⁹

In al deze besturen werkte Van den Bergh nauw samen met andere overlevende vooroorlogse bestuurders én met de nieuwe, jongere generatie die veelal zionistisch en socialistisch georiënteerd was. Van den Bergh werd omringd door Joden die de kampen hadden overleefd, door mede-onderduikers en door Joodse verzetsstrijders. Ook zijn collega-notarissen Eduard Spier en Jakob van Hasselt zetten zich, zij aan zij met Van den Bergh, voor de wederopbouw van Joods Amsterdam in. Als de CCT-theorie waar is, namelijk dat Van den Bergh een van de grootste verraders was én dat dit na de bevrijding bekend was, is het verbazingwekkend dat dit in niet een van deze bestuurlijke contexten opgeworpen werd. Een beschuldiging die dermate explosief was, moest wel breder bekend worden en zou zeker ook tot discussies hebben geleid. In de directe naoorlogse gemeenschap speelden tal van dergelijke zaken en werden mensen die op een of andere manier van collaboratie werden verdacht of, erger nog, van verraad, al snel buiten de gemeenschap geplaatst. Niets wijst erop dat Van den Bergh als verrader werd gezien.

In het naoorlogse Nederland werden op grote schaal medeburgers aangeklaagd voor collaboratie. Dat resulteerde in een traject van bijzondere rechtspleging, waarbij onderzoek werd ingesteld naar de handelswijze van de betrokkende gedurende de oorlogsjaren. Binnen beroepsgroepen leidde dit bovendien tot afzonderlijke zuiveringsprocedures. Ook Joden die verdacht werden van collaboratie werden in deze gevallen aangeklaagd en, indien de bezwaren gegrond waren, ook veroordeeld. Van den Bergh is noch in het kader van de bijzondere rechtspleging, noch in het kader van zuivering van het notariaat, aangeklaagd. Er is geen tweede sprake geweest van een veroordeling of berisping van de notaris vanwege zijn handelswijze tijdens de oorlog.

7.2 Joodse Ereiraad

Ondertussen betekende dit niet dat er geen vragen rond Van den Bergh bestonden. Hij was immers een van de negen overlevende leden van de Joodse Raad. Die Raad had, zo luidde de naoorlogse overtuiging, een desastreuze rol gespeeld in de nazi-tactiek met de Joodse gemeenschap. In hoeverre de overlevende leden van de Joodse Raad hier verantwoordelijk voor gehouden moesten worden, was een vraag die breed leefde en bediscussieerd werd. Naar analogie met de zuiveringscommissies op andere plekken in de Nederlandse samenleving richtte de JCC de Joodse Ereiraad op. Het idee was dat daar Joden aangeklaagd konden worden die had gecollaboreerd of

²⁰⁸ SAA, archief NIHS, notulen kerkbestuur 2 augustus 1945.

²⁰⁹ Hinke Piersma en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam 2015) 138-140; Nationaal Archief, 2.09.48, inv. nr. 916, Raad voor het Rechtsherstel. Afd. Rechtspraak, geschillendossiers.

dat Joden zichzelf daar konden aanmelden om gezuiverd te worden als er roddels over hen de ronde deden.²¹⁰

Van den Bergh meldde zich niet vanwege roddels, maar hij werd wel aangeklaagd. Dat was niet zozeer op hem als persoon gericht, maar op zijn lidmaatschap van de Joodse Raad. Samen met de andere overlevende leden van de Joodse Raad die ten tijde van de deportaties nog lid waren, werd zijn zaak behandeld. De Ereiraad maakte daar direct een belangrijke beslissing in, die eerder ook al door andere Joodse organisaties was genomen.²¹¹ Er werd verschil gemaakt tussen de twee voorzitters Abraham Asscher en David Cohen, die rechtstreeks betrokken waren geweest bij de onderhandelingen met de nazi's en hadden opgeroepen tot gehoorzaamheid, en de gewone leden van de Joodse Raad. Die gewone leden hadden elk hun eigen deelterrein gehad waarbinnen ze hun werkzaamheden zo goed mogelijk hadden geprobeerd uit te oefenen. In het geval van Van den Bergh was dat voornamelijk het sociale werk.

Van den Bergh, die strikt juridisch dacht, erkende het gezag van de Ereiraad niet, omdat deze was opgericht door een niet-democratisch gekozen instelling, de JCC, die slechts een tijdelijk karakter had. Het idee van zuivering verwierp hij niet, maar wel deze concrete zuiveringsinstantie. De leden ervan waren door coöptatie gevraagd en het reglement was opgesteld zonder dat andere Joodse instanties, zoals de drie Joodse kerkgenootschappen, daarin waren gekend. Hij won advies in bij diverse Joodse besturen en werd in zijn kritiek gesteund door opperrabbin Justus Tal. Daarom verdedigde hij zijn zaak ook niet bij de Ereiraad.²¹² Daar bestond de mogelijkheid om tegen een beschuldiging ontlastende informatie in te brengen, zoals betrokkenheid bij verzet of tegenwerking van nazi-maatregelen. Van den Bergh had hier kunnen wijzen op de betrokkenheid van zijn kantoor en hemzelf bij het helpen 'ariseren' van tientallen Joden, de hulp aan familieleden om tijdelijk gevrijwaard te worden van deportatie en zijn verdere contacten met het verzet.

De Ereiraad besloot op 15 mei 1948, waarschijnlijk zonder dat er een zitting aan te pas was gekomen, om de overlevende gewone leden van de Joodse Raad te veroordelen tot vijf jaar uitsluiting van functies binnen de Joodse gemeenschap. Dat gebeurde louter op basis van hun lidmaatschap van de Joodse Raad, er werden geen andere verzwarende gronden of persoonlijke beschuldigingen aan toegevoegd.²¹³ Als het briefje daadwerkelijk naar een reëel gebeurd verraad verwees, is het moeilijk voor te stellen dat deze beschuldiging de Ereiraad niet ter ore was gekomen en niet door de raad was beoordeeld.

Nadat het vonnis was getekend, kwam dit als een schok binnen bij Van den Bergh. Hij zag zichzelf niet als schuldig, maar had simpelweg zijn verantwoordelijkheid voor de gemeenschap en

²¹⁰ N.K.C.A. in 't Veld, *De Joodse Ereiraad* ('s-Gravenhage 1989) 37-43.

²¹¹ SAA, NIHS, notulen kerkbestuur 14 oktober 1945. Over de voorzitters van de Joodse Raad werd vastgesteld dat zij een heel andere plaats hadden ingenomen dan de gewone leden van de Joodse Raad en dat bovendien met de mening van het Joodse publiek rekening gehouden moest worden.

²¹² SAA, NIHS, notulen kerkbestuur 12 april 1948; Joods Cultureel Centrum Amsterdam, archief NIK, notulen Permanente Commissie 27 januari en 17 februari 1948.

²¹³ In 't Veld, *Ereiraad*, 70, 101-103.

het sociale werk genomen in een moeilijke tijd. Daarom besloot hij nu alsnog de Ereiraad wel te erkennen en in hoger beroep te gaan, waarin hij dan zijn ontlastend bewijsmateriaal zou inbrengen.

Niet alleen Van den Bergh was geschrokken van het vonnis, ook de besturen waarin hij een prominente rol vervulde. Dat leidde tot moeilijke discussies. Van den Bergh was het niet eens met het vonnis, maar was bereid om zijn functies ter beschikking te stellen. Veel van zijn medebestuurders wilden dat echter niet. Zij weigerden Van den Bergh als schuldig te zien en wilden hem voor hun bestuur behouden. Bij JMW bleef Van den Bergh in het bestuur en trad een aantal personen dat nauw verbonden was met de JCC en de Ereiraad vervolgens daaruit.²¹⁴ Het NIA (inmiddels NIISA geheten) legde zich evenmin bij het vonnis neer, het bestuur wilde zijn voorzitter niet missen. Het besluit om Van den Bergh in functie te laten, werd door de raad en het bestuur van de Joodse gemeente, de NIHS, goedgekeurd. Er werd een constructie bedacht waarbij tijdelijk de vicevoorzitter naar buiten trad, maar Van den Bergh werd niet losgelaten. Ondertussen bleef het NIA-bestuur bij andere Joodse instanties aandringen op eerherstel voor Van den Bergh.²¹⁵

Het NIA en Van den Bergh vonden dit allemaal veel te lang duren. De Ereiraad had namelijk een probleem: geen van de beschikbare Joodse juristen wilde in de beroepskamer zitting nemen. Zij wilden hun handen niet branden aan deze gevoelige kwestie. De Joodse gemeenschap was klein geworden en iedereen kende elkaar, wat objectieve rechtspraak in de weg stond. Inmiddels was de Ereiraad omstreden geraakt in brede lagen van de Joodse gemeenschap en steeds meer Joodse instellingen weigerden om vonnissen als in het geval van Van den Bergh nog langer uit te voeren. Door de onmacht van de Ereiraad, besloot uiteindelijk de grootste Joodse organisatie, het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, zelf de knoop door te hakken. Voor iedereen die in hoger beroep was gegaan, werd het vonnis buiten werking gesteld. De JCC was hiermee bovendien akkoord gegaan. Van den Bergh was hiermee herstel verleend en hij kon ook formeel het voorzitterschap van het NIA weer op zich nemen.²¹⁶

Conclusie

Was Van den Bergh, zoals het CCT beweert, een 'persona non grata' in de naoorlogse Joodse gemeenschap? Niet bepaald. Hij was prominent aanwezig binnen de gemeenschap, zette zich volop in voor de wederopbouw en werd breed gewaardeerd. Bij het vonnis van de Ereiraad werden geen persoonlijke beschuldigingen tegen Van den Bergh ingebracht. Ontlastend bewijsmateriaal zou hij in het hoger beroep presenteren. Het genomen vonnis is formeel van aard en gestoeld op zijn Joodse Raad-lidmaatschap. Bovendien leidde dit vonnis tot veel tumult, waarbij duidelijk werd

²¹⁴ Van den Bergh was ook nadien allerminst een 'persona non grata' en werd als JMW-bestuurslid uitgenodigd voor een bespreking met de Permanente Commissie van het NIK; JCC, NIK, notulen PC 18 mei 1948.

²¹⁵ SAA, NIHS, notulen kerkbestuur 23 mei en 6 juni 1948; JCC, NIK, notulen PC 5 juli 1948.

²¹⁶ JCC, NIK, notulen PC 9 maart, 6 april, 11 april, 20 april, 18 mei, 8 juni, 27 juni, 5 juli, 15 juli 1948 en 27 december 1949.

dat de notaris op veel steun kon rekenen van zijn medebestuurders. Hun protest en dat van Van den Bergh zelf zorgde ervoor dat het vonnis werd herroepen. In deze directe naoorlogse context, waarin het zinderde van hele en halve beschuldigingen en roddels, beschuldigde niemand Van den Bergh van verraad.

Conclusie

Dit rapport heeft centrale onderdelen van de argumentatie van het boek *Het verraad van Anne Frank* tegen het licht gehouden. Daarbij hebben wij ons beperkt tot de casus-Van den Bergh, omdat het scenario waar hij als de verrader van het Achterhuis figureert, door het CCT als het meest waarschijnlijke wordt gepresenteerd. Aan het slot van het boek zijn de slagen om de arm zelfs verdwenen en wordt Van den Bergh rechtstreeks als de verrader aangewezen. In dit rapport komen wij tot de conclusie dat die beschuldiging geen hout snijdt. Onze kritiek valt in twee delen uiteen: ten eerste, kritiek op de methode en werkwijze van het CCT en ten tweede inhoudelijke kritiek op de historische reconstructie.

Methode en werkwijze

Het CCT heeft gekozen voor een forensische methode, waarbij de historische casus van het verraad van het Achterhuis als een cold case is benaderd. Het gebruikmaken van deze methode kan echter niet betekenen dat er geen rekening wordt gehouden met de meest basale wetenschappelijke randvoorwaarden. Wie een historische casus onderzoekt, moet goed thuis zijn in de bredere historische context om bronnen en getuigenissen goed te interpreteren. Wie het verleden recht wil doen, moet daarnaast alle perspectieven aan bod laten komen en zorgvuldig afwegen. Met name waar het gaat om overleden personen, die zichzelf niet meer kunnen verdedigen, moeten wij grote zorgvuldigheid betrachten.

In het boek van Sullivan zien wij dat het op drie punten grondig misgaat. Dat betreft ten eerste het brongebruik. Afgezien van het feit dat de annotatie in het boek spaarzaam is en regelmatig niet blijkt te kloppen, laat analyse van de oorspronkelijke bronnen zien dat het CCT deze vaak slordig en slecht heeft gelezen, nauwelijks bronnenkritiek heeft toegepast en deze niet of nauwelijks heeft gecontextualiseerd. Zelfs de inhoud van het belangrijkste bewijsstuk, het omineuze briefje, wordt niet gedecodeerd en de aantekeningen van de rechercheur erop worden deels foutief of zelfs niet ontcijferd.

De historische context van de Tweede Wereldoorlog en de directe naoorlogse periode wordt regelmatig verkeerd begrepen. Zo verkeert het CCT in de onjuiste veronderstelling dat het succesvol indienen van een Calmeyer-verzoek 'invloedrijke' connecties vereiste, en achten ze het vervolgens weer 'verdacht' dat Van den Bergh ook mensen uit het verzet kende.²¹⁷ Dat hij de oorlog overleefde en niet in een kamp heeft gezeten, wordt opnieuw als een uiting van privilege gezien en als mogelijke indicatie voor verraad.²¹⁸ Dat maakt in feite iedereen die in de onderduik heeft gezeten verdacht. In werkelijkheid was onderduik opnieuw een manier om het leven te proberen

²¹⁷ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 263-264.

²¹⁸ *Ibid.*, 293.

te redden – en ook dan was het gevaar nog groot verraden of gevonden te worden. Omdat het CCT geen helder beeld van de Joodse Raad heeft, ziet ze niet hoe ongeloofwaardig de beschuldiging van massaal verraad is. Ook de naoorlogse context van een Amsterdam dat zinderde van roddels, beschuldigingen en geruchten over verraad, is niet goed meegewogen bij het lezen van het ‘briefje’ en de verklaring van Henn.

Ten tweede gaat het mis in de argumentatie. De hele bewijsvoering in de casus-Van den Bergh wordt gebouwd op vooronderstellingen, die aanvankelijk als hypothese en met enige nuance worden gelanceerd, maar vervolgens voor waar worden aangenomen. Zo wordt op p. 289 de kleindochter in de mond gelegd dat áls haar grootvader het verraad had gepleegd, het alleen maar kon zijn om het leven van zijn vrouw en dochters te redden. Die optie is even later feit geworden voor het CCT: ‘Hij redde zijn gezin door adressen te geven aan de SD’.²¹⁹ Het feit dat personen als Mirjam Bolle en de kleindochter weinig weten over Van den Bergh wordt in de argumentatie door het CCT gebruikt om de eigen theorie in te positioneren. Dat de kleindochter – volgens het boek – niet weet of Van den Bergh en zijn vrouw waren ondergedoken, wordt gebruikt om te insinueren dat zij dus een geheim hadden dat niet doorverteld mocht worden.²²⁰ Dit is een van de voorbeelden van het gebruik van de drogreden ‘e silentio’ in het boek.

Ten derde moet vastgesteld worden dat er bij het CCT sprake is geweest van een tunnelvisie. Terwijl de eerdere scenario’s met kritische zin worden bejegend, lijkt het zo te zijn dat bij het laatste scenario precies andersom geredeneerd is: Van den Bergh is schuldig tenzij het tegendeel blijkt. Alleen die elementen van bronnen zijn gebruikt die de eigen these konden onderbouwen, alles wat de andere kant op wijst, is weggelaten of niet gezien. Bronnen van nazi’s en collaborateurs worden weinig kritisch overgenomen, terwijl bronnen die gunstig voor Van den Bergh uitvallen terzijde worden geschoven of helemaal niet in het boek voorkomen. Hierdoor treedt framing op en wordt stap voor stap een beeld van Van den Bergh geschetst als slimme en listige Joodse notaris met hooggeplaatste nazi-connecties die op het beslissende moment groot verraad heeft gepleegd. Dit beeld berust op een opeenstapeling van foutieve aannames en onzorgvuldig bronnengebruik.

Inhoudelijke kritiek

Dit rapport volstaat niet met het aanwijzen van de fouten in de argumentatie en het bronnengebruik, maar biedt daarnaast een historische reconstructie van Arnold van den Berghs leven en zijn rol binnen de Joodse Raad. Daaruit komt naar voren dat de beschuldiging van verraad a) niet spoort met het beeld van zijn persoonlijkheid dat uit de bronnen opkomt; b) gebaseerd is

²¹⁹ Ibid., 315.

²²⁰ Ibid., 300. In werkelijkheid heeft de kleindochter, zo vertelde zij ons, het CCT wel degelijk verteld over de familieverhalen over onderduik van haar grootouders in Laren.

op de foutieve aanname van het bestaan van lijsten met onderduikadressen binnen de Joodse Raad; en c) niet past in de tijdlijn van Van den Berghs gedragingen gedurende de oorlog.

Te vaak wordt de oorlogsperiode separaat bestudeerd, los van de voor- en naoorlogse periode. In het geval van Van den Bergh blijkt hoe belangrijk het is om de continuïteit daartussen te zien. Zijn vooroorlogse profiel als familieman, notaris en als bestuurder van Joodse zorginstellingen is een belangrijke sleutel om de oorlogsfase en de naoorlogse periode te begrijpen. Het zijn de nauwe familiebanden die ervoor zorgen dat Van den Bergh tijdens de oorlog zijn familieleden zoveel mogelijk helpt en deze netwerken spelen weer een belangrijke rol bij de onderduik van Van den Berghs gezin. Als notaris zet hij tijdens de oorlog zijn expertise in om met zijn kantoor andere Joden te helpen om zich frauduleus te laten 'ariseren'. Deze strategieën om het Duitse beleid te ontwijken en tegen te werken, past ook bij de karakterisering van Van den Bergh als een fel anti-Duits persoon. Zijn betrokkenheid bij de Joodse zorg verklaart waarom hij lid wordt van de Joodse Raad en vanuit die positie zijn verantwoordelijkheid blijft nemen. Na de oorlog wordt hij opnieuw notaris van een groot deel van de Joodse gemeenschap, samen met zijn collega Spier en zijn oorlogscompagnon Masee. Ook is hij direct weer actief voor de Joodse sociale zorg.

Uiteraard zorgt de oorlogsperiode ook voor discontinuïteiten. Vooroorlogse normen en waarden die Van den Bergh hoog in het vaandel gehad moet hebben, werden deels buiten werking gesteld. Frauderen met papieren om zo zijn gezin en anderen aan een valse niet-Joodse identiteit te helpen, behoorde daar zeker toe. Duidelijk wordt dat gedurende de oorlog Van den Bergh alle mogelijkheden heeft aangegrepen om maatregelen te ontduiken, Sperrren te regelen en uiteindelijk onder te duiken.

Het CCT claimt dat Van den Bergh kennis, motief en gelegenheid had om het verraad van het Achterhuis en talloze andere adressen te plegen.²²¹ Dit rapport laat zien dat elk element daarvan stoelt op verkeerd bronnengebruik en ondeugdelijke argumentatie.

Kennis – volgens het CCT is het 'bijna zeker dat de Joodse Raad lijsten met adressen van ondergedoken Joden had', waar Van den Bergh via zijn 'prominente positie' dan weer toegang toe gehad zou hebben.²²² Die vermeende onderduiklijsten worden gebaseerd op 'het briefje', een getuigenis van Henn, het geval-Pollak en een rapport over de Contact-Afdeling in Westerbork. Het gaat hierbij om zeer ongelijksoortige bronnen, op verschillende tijdstippen vervaardigd, die ook deels over andere zaken blijken te gaan. De beschuldiging in het briefje en van Henn is, zo stelt dit rapport, te zien in het kader van wijdverbreide geruchten over de Joodse Raad, waarbij nazi's en collaborateurs probeerden de verantwoordelijkheid zoveel mogelijk bij Joden neer te leggen en zichzelf zo vrij te pleiten. In naoorlogse strafzaken heeft deze beschuldiging van grootschalig verraad door de Joodse Raad echter nergens gehoor gevonden en ook oorlogsmisdadigers als Willy Lages en

²²¹ Sullivan, *Het verraad van Anne Frank*, 308.

²²² Ibid.

Ferdinand Aus der Füntten hebben het niet gebruikt in hun verweer. Het geval-Pollak blijkt te gaan om een illegaal werker die zelf een kaartenbak bijhield van adressen waar hij contact mee had, zoals wel vaker voorkwam in kringen van het verzet. Dit was voor zover bekend niet gerelateerd aan de Joodse Raad. Het rapport over de CA, ten slotte, vermeldt zelfs helemaal geen lijsten met onderduikadressen. De hele theorie van de onderduikadressen is niet 'bijna zeker' maar is uit de lucht gegrepen, omdat het is gebaseerd op een verkeerd lezen van de bronnen en het verbinden van informatie die helemaal niet gerelateerd is.

Motief – volgens het CCT is Van den Berghs motief 'zijn gezin en zichzelf te vrijwaren van arrestatie en deportatie door zich nuttig te maken voor de nazi's'.²²³ Nog los van het feit dat dit 'nuttig te maken voor de nazi's' nergens in het boek wordt onderbouwd, is het motief volstrekt afwezig. Uit dit rapport blijkt onomstotelijk dat zijn kinderen al sinds oktober 1943 ondergedoken zaten. De wetenschap dat zijn kinderen veilig zaten, maakt dat het motief van het redden van zijn gezin al vervalt. Dan zou het eventueel nog gaan om zijn eigen lijfsbehoud en van zijn vrouw Guusje. Maar alle bronnen die wij hebben geraadpleegd, wijzen erop dat zij vanaf ten minste februari 1944 zelf ook ondergedoken zaten. Dat maakt het zeer onwaarschijnlijk dat Van den Bergh verraad zou hebben gepleegd. Als hij rond februari die adressenlijsten had verstrekt, hadden de nazi's in die periode het Achterhuis en andere locaties wel overvallen. Als hij echter in augustus 1944 de adressen heeft verraden, dan had hij daarvoor uit de onderduik moeten komen. Maar waarom zou iemand uit de relatieve veiligheid van de onderduik komen om anderen te verraden, terwijl er geen motief is omdat zowel de kinderen als zijn vrouw en hijzelf in de onderduik zitten? Het motief, kortom, is niet aanwezig.

Gelegenheid – het CCT beweert dat Van den Bergh de gelegenheid had tot het verraad vanwege 'de mogelijkheid zich vrij te bewegen en ook had hij vlot toegang tot de SD'.²²⁴ Dit verwijst ten eerste naar zijn Calmeyer-status en ten tweede suggereert het 'min of meer nauw contact met hooggeplaatste nazi's'. Van den Bergh had inderdaad een Calmeyer-status weten te verkrijgen, maar in tegenstelling tot wat het CCT beweert, waren daarvoor geen contacten met hooggeplaatste nazi's nodig. Die blijkt Van den Bergh in het hele proces ook niet te hebben gehad en dergelijke 'bescherming' ontbrak ook toen zijn fraude werd ontdekt en zijn Calmeyer-status klapte. De theorie van nazi-connecties wordt eveneens gebaseerd op de zaak-Goudstikker. Daarin blijkt hij een technische rol te hebben gehad, waarin hij als de oude notaris van het bedrijf en de familie Goudstikker zich inspande om de weduwe Goudstikker te helpen de oorlog door te komen. Hij heeft vanuit deze rol

²²³ Ibid., 309.

²²⁴ Ibid.

contact met Miedl, een schimmige figuur die profiteerde van het naziregime maar ook mensen hielp. Het boek suggereert een vriendschappelijke relatie tussen beiden, maar er is geen enkele bron die dit substantieert. Miedl verdwijnt bovendien in juli 1944 uit Nederland, op een moment dat Van den Bergh al ondergedoken zit. De bewering dat Van den Bergh rechtstreeks contact had met de Rijkskanselarij in Berlijn en een schilderij aan Hitler verkocht, is simpelweg uit de lucht gegrepen. Ook als lid van de Joodse Raad had Van den Bergh geen contact met hooggeplaatste nazi's. Hij was daarbinnen actief in de sociale zorg. Voor enig contact tussen Van den Bergh en de Amsterdamse SD of andere toonaangevende figuren in de nazi-hiërarchie levert het boek geen enkel bewijs en heeft ons onderzoek ook niets gevonden. Kortom, Van den Bergh kon zich vanaf januari 1944 niet meer vrij bewegen, omdat er een opsporingsbevel voor hem was uitgevaardigd, en hij had evenmin 'vlot toegang tot de SD'. Ook de gelegenheid is hiermee komen te vervallen.

Het CCT heeft van het verraad van het Achterhuis een spannende cold case-zaak gemaakt. Helaas moet geconstateerd worden dat het onderzoek amateuristisch is uitgevoerd en door misinterpretatie en tunnelvisie ten onrechte Arnold van den Bergh heeft aangewezen als de verrader van Anne Frank.

Bijlage: Tijdlijn

Tijd	Centrale gebeurtenissen
Vooroorlogs	<p>20 januari 1886 – geboorte Arnold van den Bergh</p> <p>8 juni 1920 – Huwelijk met Auguste Kan (5 mei 1899)</p> <p>27 augustus 1921 – geboorte tweeling Emma en Esther</p> <p>1923 eigen notariskantoor in Amsterdam</p> <p>21 juli 1929 – geboorte Anne Marie</p> <p>1938 Eduard Spier als partner in notariskantoor</p> <p>1929 – gezin woont op de Oranje Nassaulaan 60-huis in Amsterdam</p> <p>Van den Bergh bekleedt tal van bestuursfuncties in Joodse sociale sector</p>
1940	<p>10-15 mei – Gezin probeert tevergeefs te vluchten</p> <p>14 september – koopakte Goudstikker NV bij Van den Bergh verleden, koop door Alois Miedl</p> <p>2 oktober – Van den Bergh en Ten Broek vereffenaar liquidatie Goudstikker NV</p>
1941	<p>13 februari – oprichting Joodse Raad</p> <p>21 februari – Van den Bergh ontslagen als notaris omdat hij Jood is</p> <p>3 maart – aanmeldingsformulier ingevuld: vier Joodse grootouders</p> <p>6 maart – Van den Bergh neemt Masee als vervanger op kantoor, kantoor krijgt rol bij valse documenten voor Calmeyer-status</p> <p>11 april – eerste vermelding van Van den Bergh als lid Joodse Raad in <i>Het Joodsche Weekblad</i></p> <p>19 augustus – oprichting Joodse Vereniging voor Verpleging en Verzorging</p>
1942	<p>9 juli 1942 – tweeling wordt leerling-verpleegster bij Nederlands-Israëlietisch Ziekenhuis</p> <p>Oktober – start Calmeyer-procedure voor ontjoodsing, hierdoor krijgt Van den Bergh Sperre</p>

1943	<p>Mei – ziekte Masee, A. Bruijning als waarnemer kantoor</p> <p>31 augustus – Schepers benoemd als opvolger Van den Bergh</p> <p>2 september – Calmeyer besluit Van den Bergh GII-status te geven</p> <p>8 september – Van den Bergh krijgt GII-besluit te horen en verlaat de Joodse Raad</p> <p>29 september – de facto einde Joodse Raad met laatste grote transport Amsterdamse Joden naar Westerbork</p> <p>Oktober – drie dochters gaan in de onderduik, via Amsterdam naar Broek op Langedijk, Zuid-Scharwoude en Sprundel</p> <p>14 oktober – Klacht Woortman (LiRo) over ontjoodsing Van den Bergh</p> <p>15 oktober – Klacht Schepers over ontjoodsing Van den Bergh</p> <p>25 oktober – Brief LiRo aan Calmeyer over Van den Bergh</p> <p>16 november – nieuw verzoek aan Calmeyer voor ontjoodsing familie Kan</p> <p>26 november – brief Schepers aan LiRo met aanklacht Van den Bergh, afschrift naar Zentralstelle für jüdische Auswanderung en Commissariaat-Generaal Bestuur en Justitie</p> <p>29 november – brief Schepers aan Seyss-Inquart en Rauter over Van den Bergh</p> <p>29 november – gesprek Calmeyer en Schepers over Van den Bergh</p> <p>29 november – afwijzing verzoek ontjoodsing familie Kan</p> <p>14 december – bezoek Schepers aan Calmeyer met eigengemaakte stamboom van Van den Bergh</p>
1944	<p>4 januari – Van Proosdij en Kotting waarschuwen Van den Bergh voor dreigende arrestatie</p> <p>Januari – Schepers zet kantoorgenoot Masee onder druk, hij weet niet waar Van den Bergh is</p> <p>Januari – tweeling gaat naar nieuw onderduikadres in Laren</p> <p>14 januari – Calmeyer bevriest financiën van Van den Bergh en houdt beslissing over status in beraad</p> <p>Januari-februari – Van den Bergh en zijn vrouw gaan in de onderduik, voegen zich bij hun dochters in Laren</p>

	<p>1 februari – benoeming J.D. Overberg als waarnemer vacant kantoor Van den Bergh</p> <p>13 februari – Anne Marie opgepakt in Rotterdam op weg naar nieuw onderduikadres</p> <p>15 februari – overschrijving gezin naar Nieuwendammerdijk</p> <p>22 februari – Anne Marie vrijgelaten, duikt onder in resp. Sprundel en Breda</p> <p>6 maart – Kantoor Van den Bergh overgenomen door J.W. Anton Schepers</p> <p>4 augustus – inval in het Achterhuis</p> <p>20 oktober – Anne Marie wordt in Breda bevrijdt</p>
1945	<p>5 mei – Van den Bergh, zijn vrouw en de tweeling maken bevrijding mee in Laren</p>
Naoorlogs	<p>6 juni 1945 – Van den Bergh als notaris herbenoemd</p> <p>18 september 1945 – verhuizing naar Minervalaan 72-III</p> <p>15 mei 1948 – vonnis Joodse Eerraad vanwege lidmaatschap Joodse Raad</p> <p>27 december 1949 – vonnis Joodse Eerraad buiten werking gesteld</p> <p>28 oktober 1950 – overlijden Van den Bergh</p>

Bronnen

Archivalia

Nationaal Archief, 's-Gravenhage

- Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)
- CADSU-II dossiers
- Nederlands Beheersinstituut (NBI)
- Raad voor het Rechtsherstel

CBG Centrum voor Familiegeschiedenis, 's-Gravenhage

- Calmeyer-dossiers Van den Bergh, Menko, Kinsbergen, De Jong-Nieweg, M.S. Cohen, Berkley, Kan, De Winter-Kan, Swaalep

Noord-Hollands Archief, Haarlem

- Arrondissementsrechtbank Amsterdam

Stadsarchief Amsterdam

- Persoons- en gezinskaarten
- Woningkaarten
- Archief Jacques Goudstikker en Desi Goudstikker-Halban
- Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam
- Nederlands-Israëlietische Hoofdsynagoge Amsterdam

Stadsarchief Rotterdam

- Gemeentepolitie Rotterdam

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Amsterdam

- Joodse Raad
- Judendurchgangslager Westerbork
- Documentatie II-dossiers

Joods Museum Amsterdam

- Documentatie Comité voor Bijzondere Joodsche Belangen

Sociale Verzekeringsbank, Winschoten

- WUV-dossiers Esther en Emma van den Bergh

Streekarchief Gooi en Eemland, Hilversum

- Burgerlijke Stand Laren
- Politie dag- en nachtrappen Laren

Joods Cultureel Centrum Amsterdam

- archief Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap

Das Arolsen Archiv – International Center on Nazi Persecution, Arolsen
Scans cartotheek Joodse Raad

USC Shoah Foundation – The Institute for Visual History and Education, Los Angeles
Getuigenissen Jaap van Proosdij en Edith Peper

Privécollectie Mirjam de Gorter, Haarlem

Privécollectie Elise Tak, Amsterdam-New York

Privécollectie N.N. te Laren, dagboek Gerard Huijssen

Media

Historische Nederlandse kranten via de database Delpher:

Algemeen Handelsblad
Centraal blad voor Israëlieten in Nederland
Nederlandsche Staatscourant
Nieuw Israëlietisch Weekblad
Provinciale Drentsche en Asser Courant
Telegraaf
Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied
Weekblad voor Israëlietische huisgezinnen
Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie

Weblogs en websites

[Wie verraadde de familie Frank? - Stadsarchief Amsterdam](#)

<https://youtu.be/7exvJQWHueg?t=3857>

Bart F.M. Droog, <https://reportersonline.nl/de-canard-van-het-verraad-van-anne-frank-de-tweede-wereldoorlog-als-industrie-3/> en daaropvolgende blogs

<https://historiek.net/verkoop-goudstikker-wettelijk-gemaakt-door-van-den-bergh/147801/>

Vince Pankoke, Rebuttal statements, <https://www.coldcasediary.com/press/>

Literatuur

Broederschap der Notarissen, ring Amsterdam, *‘Om de guillotine’, jaarverslag 1950* (Amsterdam 1951)

Restitutie Commissie, *Rapportage 1.15* [inz. Goudstikker] (z.pl. 2005)

Barnouw, David, en Gerrold van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank* (Amsterdam 2003)

Becker, J., *Het smouse kerkhoff te Geffen 1693-1908* (Uden 1987)

Bohr, Felix, ‘Historiker sprechen von “verleumderischem Unsinn”’, *Der Spiegel*, 18 januari 2022

Boom, Bart van der, ‘Het beeld van de oorlog. De Joodse Raad als zondebok’, *De Groene Amsterdammer*, 26 januari 2022

Boomgaard, Petra van den, *Voor de nazi's geen Jood, Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen* (Laren 2019)

Brady, Tim, *Three ordinary girls. The remarkable story of three Dutch teenagers who became spies, saboteurs, Nazi assassins – and WWII heroes* (New York 2021)

Broek, Gertjan, *Onderzoeksverslag inzake verraad en arrestatie van de onderduikers in het Achterhuis* (Amsterdam 2016)

Brugmans, H. e.a., *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld* (Amsterdam 1938)

Essers, Peter *Belast verleden, het Nederlandse belastingrecht onder nationaalsocialistisch regime* (Alphen aan den Rijn 2012)

Gerson, Natasha, [‘Het briefje, de bronnen en de bewijslast’](#), *De Groene Amsterdammer*, 15 februari 2022

Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Vergelijking van de Jodenvervolging in Frankrijk, België en Nederland, 1940-1945, overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam 2008)

Gunkel, Christoph e.a., ‘Warum Anne Franks Verräter vermutlich keiner war. Hinterhaus-Versteck in Amsterdam’, *Der Spiegel*, 25 januari 202

Jong, Loe de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1972 en 1976) deel 6, 1e helft en deel 7, 1e helft

Jong, Ron de, *Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999, Ars Notariatus CXVI* (Amsterdam 1999)

Kellerhoff, Sven Felix, ‘Was an den Enthüllungen über den Verräter noch alles nicht stimmt’, *Welt*, 17 februari 2022

Klee, Ernst, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich* (Frankfurt am Rhein 2003)

Kromhout, Bas, ‘Onderzoeker Joodse Raad: Verraadtheorie Anne Frank is ‘lasterlijke onzin’’, *Historisch Nieuwsblad*, 17 januari 2022

Lang, Wally de, *De razzia's van 22 en 23 februari 1941 in Amsterdam* (Amsterdam 2021)

Lawson, Tom, *Debates on the Holocaust* (Manchester 2010)

Lee, Carol Anne, *Het verborgen leven van Otto Frank. De biografie* (Amsterdam 2002)

Mansfeld, Renate G., *50 jaar Joodse Invalide* (Amsterdam z.jr.)

Middelberg, Matthias, *Judenrecht, Judenpolitik und der Jurist Hans Calmeyer in den besetzten Niederlanden 1940-1945* (Göttingen 2005)

Piersma, Hinke, en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam 2015)

Presser, Jacques, *Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom, 1940-1945, deel 1* (Den Haag 1985)

Schütz, Raymund, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam 2016)

Staal, Philip, *Roestvrijstaal. Speurtocht naar de erfenis van de Joodse oorlogswezen* (Delft 2008)

Sullivan, Rosemary, *The Betrayal of Anne Frank: A Cold Case Investigation* (New York 2022)

Sullivan, Rosemary, *Het verraad van Anne Frank: Het baanbrekende onderzoek van een internationaal coldcaseteam in Nederland* (Amsterdam 2022)

Veld, N.K.C.A. in 't, *De Joodse Eraad* ('s-Gravenhage 1989)

Venema, Adriaan, *Kunsthandel in Nederland 1940-1945* (Amsterdam 1986)

Veraart, Wouter J., Expert Report of Prof. Wouter Veraart inzake de rechtszaak Von Saher v. Norton Simon Museum of Art at Pasadena, No. 07-2866-JFW (SSx) (C.D. Cal.).

Wallet, Bart, *Ontkomen. Het vluchtverhaal van Albert en Ella Andriess-van den Bergh 1940-1941* (Utrecht 2019)

Wallet, Bart, ‘Beschuldiging in verraadzaak Anne Frank wankel kaartenhuis’, *Reformatorisch Dagblad*, 21 januari 2022

Zee, Sytze van der, *Vogelvrij: De jacht op de Joodse onderduiker* (Amsterdam 2010)

Auteurs

Dr. Bart van der Boom (1964) doceert geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Hij houdt zich bezig met moderne Nederlandse geschiedenis en de Tweede Wereldoorlog. Van hem verscheen o.a. *Wij weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust* (2012). Dit boek werd bekroond met de Libris Geschiedenis Prijs 2012. Binnenkort verschijnt zijn nieuwe boek: *De politiek van het kleinste kwaad. Een geschiedenis van de Joodse Raad voor Amsterdam 1941-1943*.

Dr. Petra van den Boomgaard is als universitair docent geschiedenis & transitional justice verbonden aan het University College van de Universiteit Utrecht. Voor haar promotieonderzoek bij de Universiteit van Amsterdam naar de zogenaamde Calmeyer gevallen gebruikte ze als eerste alle persoonsdossiers van het oorlogsarchief van de Rijksinspectie voor de Bevolkingsregisters, de Collectie Calmeyer (*Voor de nazi's geen Jood*, Laren 2019). Samen met bachelorstudenten van het college werkt ze momenteel aan een Holocaust interview project. Naast haar reguliere baan is Van den Boomgaard als bestuurslid van de Stichting Sobibor betrokken bij de jaarlijkse herdenkingsreis naar het vernietigingskamp Sobibor in Polen. Daarnaast is zij lid van de maatschappelijke adviesraad van de Immigratie en Naturalisatiedienst (IND).

Aaldrik Hermans MA studeerde klassieke archeologie en geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij doceert geschiedenis aan de Joodse scholengemeenschap Het Cheider in Amsterdam. Daarnaast doet hij wetenschappelijk onderzoek naar de overlevingskansen van Joodse onderduikers in het Gooi. Hij publiceerde onder meer: *De Larense verzetsstrijder August van Wilgenburg* (2021), *De Badkuip, het kindershuisje van Anne Frank in Laren* (met Weinberg en Van Driel, 2022), *Het Bestek van de Naarderstraat, Joodse onderduik, collaboratie en verzet in Laren* (met Weinberg en Brinkman, 2022), *De Hoeve, onderduik in Laren* (met L. Vis, 2022) en verwacht: *Laren en de Amsterdamse Persoonsbewijzensectie (LO-PBS 1941-1945)*.

Dr. Raymund Schütz is rechtshistoricus en promoveerde in 2016 op het proefschrift *Kille mist. Het notariaat en de erfenis van de oorlog*. Daarin beschrijft hij hoe het Nederlandse notariaat meewerkte met de anti-Joodse maatregelen tijdens de bezetting. Hij werkte in de jaren 2001 tot 2019 als historicus in het Oorlogsarchief van het Nederlandse Rode Kruis. Hij heeft gepubliceerd over de Joodse Raad, het naoorlogs rechtsherstel en over oorlogsarchieven. Tegenwoordig is hij als onderzoeker verbonden aan het Haags Gemeentearchief. Hij is bestuurslid van de Stichting Onderzoek Bijzondere Rechtspleging.

Dr. Laurien Vastenhout is onderzoeker en docent bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust-, en Genocidestudies in Amsterdam. Haar specialisatie is de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, en specifiek de Jodenvervolging in West-Europa. De afgelopen jaren heeft zij

uitgebreid onderzoek gedaan naar het ontstaan en functioneren van 'Joodse Raden' tijdens de Duitse bezetting. Haar monografie *Between Community and Collaboration: 'Jewish Councils' of Western Europe under Nazi rule* verschijnt in oktober 2022 bij Cambridge University Press (CUP).

Prof.dr. Bart Wallet is hoogleraar Joodse studies: vroegmoderne en moderne Joodse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is een van de redacteurs en auteurs van *Geschiedenis van de joden in Nederland* (2017) en publiceerde onder meer het oorlogsdagboek van Carry Ulreich, *'s Nachts droom ik van vrede* (2016), dat inmiddels is vertaald in het Hebreeuws, Duits, Spaans, Portugees en Italiaans. Wallet is hoofdredacteur van *Studia Rosenthaliana* en redacteur van het *European Journal of Jewish Studies*.